Рік VIII. Р. 1899 кн. I. Т. XXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, I B. B. XXVII.

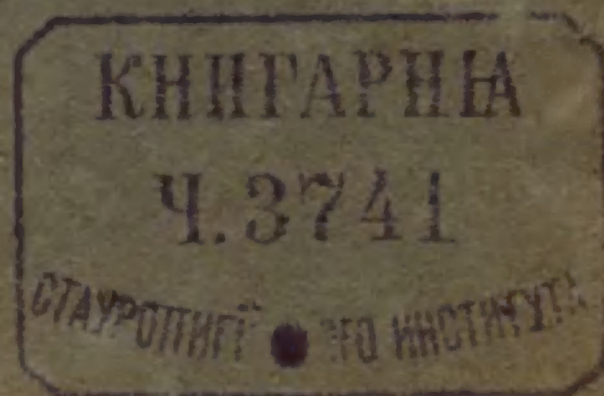

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Рік VIII. Р. 1899 кн. I. Т. XXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VIII Jahrgang. 1899, I B. B. XXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

ГАЛИЦЬКИЙ „МОСКАЛЬ ЧАРІВНИК.“

подав

Др. Іван Франко.

В грудневій книжці „Кіевскої Старини“ з 1893 р. подана була дуже інтересна праця пр. Дашкевича „Вопросъ о литературномъ источникѣ украинской оперы И. П. Котляревскаго „Москаль Чаривныкъ“ (ст. 451—482), де вказано далеку мандрівку і широке розповсюднене сюжета, яким покористував ся Котляревський для свойого твору. Шан. професор схиляєть ся до думки, що Котляревський пишучи „Москаля Чарівника“ користував ся готовою вже драматичною пєсою на сю тему, а власне французькою комічною оперою „Le soldat magicien“, граною у-перве в Парижі 1760 р. і виданою тамже в тім самім році. Ся опера була дуже популярна в XVIII віцї, її два рази перекладено на нїмецьку мову, надто Вайдман переробив її на комедию, а з комедиї її знов перероблено на Singspiel, на мельодраму і т. д. В 1785 р. вона була виставлена також по чеськи. Дуже можливо — додам від себе, — що вона була перекладена також на польську мову, хоча менї поки що не повело ся віднайти її слїдів у польській лїтературі. В такім разї чи не простїйше було-б думати, що Котляревський бачив десь польську або росийську виставу сеї пєси, нїж те, що він користував ся французьким текстом, котрий проф. Дашкевич мусів відшукувати аж у British Museum? До історії розгалуження і мандрівки сюжету „Москаля Чарівника“ я бажав би додати кілька деталів із на-

шої галицької ниви. Попереду зупиню ся на народнїх оповіданях.

Проф. Дашкевич подав у своїй працї богато вказівок на устні людові оповіданя, що доторкають ся сеї теми і сам у додатку до своєї працї наводить оповіданє, записане ним у селї Слїпчичах Житомірського пов. На жаль, анї се оповіданє, анї иньші, зведені до купи проф. Сумцовим у його працї „Пѣсня о гостѣ Терентіи“ (Этногр. обозр. т. XII) не дуже близько підходять під ту версию, яку бачимо в пєсї Котляревського, і проф. Дашкевич не зважуєть ся в жаднїй із них бачити безпосереднє жерело його „Москаля Чарівника“.

У нас у Галичинї живе в устах народа кілька типів оповідань, де жінка зраджує свойого чоловіка, а третя особа чинить її любасови всякі пакости. В однім типі любасом є піп, третьою особою наймит-„віщун“, що раз у раз прибігає до хати в ту пору, коли любас є коло ґосподинї; сей мусить ховати ся, але наймит усюди знаходить його: з під печи випарює його окропом, з горища скидає його разом з боднею, в котру він заховав ся; вкінцї-ж, коли сей надїв на себе шкуру сьвіжо зарізаного бичка і сховав ся до телятника, наймит гонить його до води разом з телятами і т. д. В иньшій казцї сего типу любас ховаєть ся (голий) до діжки з саджею, наймит забиває діжку дном і везе його на ярмарок та продає як чорта. (Обі казки я чув колись у Ясеницї сільній, дрогобицького пов., першу маю записану, другої не встиг записати). В обох сих казках ґосподар не довідує ся про жінчиного любаса, не бачить його і загалом лишає ся зовсїм на боцї. Від канви твору Котляревського сей тип досить далекий.

Близший до неї другий тип, де чужосільний чоловік приходить до хати, застає саму господиню, просить ся на ніч, але відправлений нею ховаєть ся десь у сїнях або вилазить на горище, бачить її гостину з любасом, а потім, коли несподївано приходить господар і коли господиня, заким відчинити йому двері, поховала все те, чим гостила ся з любасом, і самого любаса, сей чужий чоловік входить, вдає з себе зворожбита, віднаходить горілку, варене й печене, вечеряє разом з господарем, а в додатку віднаходить також любаса, котрого виганяє як чорта та вздоровлює тим робом нїби то хору господиню. Оповіданє сего типу, вставлене як епізод до довшої казки, записав я 1870 р. від одного парубка зі Ступницї, дрогобицького пов. Другий варіант записав 1894 р. в Клекотові брідського пов. д. О. Роз-

дольський. Третій варіант записав недавно о. М. Зубрицький у Мшанци, Староміського пов. Друкуємо всї оті оповіданя в додатку до сеї замітки. Їх близькість до основи комедіо-опери Котляревського ясна сама собою, хоча цікаво, що прихожий ніде не є вояком.

Тим цікавійшою являєть ся пєса о. Степана Петрушевича, котру тут видаю у-перве з рукопису, уділеного менї ласкаво внуком автора, о. Петрушевичем парохом з Буська. Ся пєса, написана (так голосить устна родинна традиция) ще в 30-их роках сего віку, в усякім разї перед опублїкованєм „Москаля Чарівника“ Котляревського, що був виданий аж 1842 р., і незалежно від него, про що легко переконати ся порівнюючи обі ті пєси. Та про те з другого боку, читаючи отсю „Первописну оперу“, в першій хвилї можна подумати, що се перерібка „Москаля Чарівника“, так близько схожа її сценїчна будова з будовою пєси Котляревского. Тут і там чотири дієві особи, одна дія і 11 сцен, тут і там подія ведеть ся в хатї селянина хоч і простого, але досить заможного і свобідного — тут шляхтича (розумієть ся, тзв. ходачкового), а там козака-чумака; тут і там в сїмю вплутуєть ся дрібний урядник (тут двірський економ, а там писар з ґубернії). Правда, є значні відміни в будові штуки і в рисованю дієвих осіб. Коли в творі Котляревського з кождої реплїки так і дише на нас талановитий поет, бистрий обсерватор житя і горячий прихильник простого люду, то в творі о. Петрушевича виднієть ся талант дуже малесенький і більше шабльонове трактованє дієвих осіб. Його Аннуся ласа на любощі, ненавидить свойого чоловіка, а сцена, як вона зустрічає змоклого і змерзлого Рогача, дає дуже лихе сьвідоцтво про її характер. Економ ледво начеркнений, а Рогач збуджує хиба жаль, але ніяк не симпатию. Одним словом, при всїй близькости сюжету і обробленя твір Котляревського стоїть без порівнаня висше від твору о. Петрушевича.

З якого жерела взяв о. Петрушевич основу свойого твору? Він сам заявляє в титулї, що „з громадських повісток“. З иньших творів сего автора, котрі ми надіємо ся опублїкувати незабаром, ми бачимо, що о. Петрушевич справдї черпав дещо з устних народнїх оповідань, але черпав дуже мало; далеко більше його польських і руських писань черпано з чужих лїтературних жерел, нїмецьких і польських. Що він цікавив ся польськими театральними пєсами, маємо доказ в цїлій купі таких пєс, переписаних його рукою і ласкаво уділених нам д. І. Петру-

шевичем[1]). Дуже може бути, що в числї тих польських пєс була також польська одноактова комедия про жовнїра-чарівника, перероблена з нїмецького і що о. Ст. Петрушевич переробив її на руську мову, покористувавши ся де в чому й руським народнїм юмором (нпр. сцена, як Аннуся при помочи клоча виводить вояка за двері з хати). З уваги на те, що в руських народнїх оповіданях той ніби ворожбит нїде не є вояком, а противно, вояк-ворожбит являєть ся постійно в театральних пєсах, що були переробками французького „Soldat-magicien“, а також з уваги на дуже подібну будову пєси Котляревського ми зважуємо ся висловити ось які погляди:

1) Так само пєса Петрушевича як і Котляревського і близька до них пєса Гоголя батька мали собі жерелом не устні, народнї оповіданя, а лїтературні взірцї, вже оброблені в драматичну форму;

2) Анї для пєси Петрушевича, анї для пєси Котляревського ми не могли би приняти безпосереднїм жерелом французької триактової комедиї „Le soldat-magicien“, а мусимо приняти якусь близшу, може на нїмецькім ґрунтї доконану одноактову переробку, котра з Нїмеччини могла прийти до Польщі і до Росиї і дістати ся до рук Петрушевича і Котляревського зовсїм незалежно один від одного, а може навіть і в не зовсїм однакових, свобідних переробках. (Схема сцен у Котляревського: Тетяна і Финтик частують ся; їх застає обоє разом Москаль; Тетяна відправляє його спати без вечері; її з Финтиком застає Чупрун; Финтик ховає ся, Москаль виходить і виявлює по троха Тетянині секрети — Тетяна вкінцї признаєть ся до всего і всї мирять ся, — схема у Петрушевича: Аннуся жде економа; жовнїр входить, вона штукою випроваджує його з хати; економ входить, але не встиг він передягти ся, коли надходить Рогач; на його сварку з жінкою приходить жовняр; його чари; він прогонює економа і відходить сам; Рогач так і лишаєть ся одурений, а жовняр порозуміваєть ся з Аннусею, і можна думати, що з часом сам він охоче займе місце про-

[1]) Ось титули сих пєс: „Intermezzo albo parafianin pierwszy raz w Berlinie, komedya w pięciu aktach“; „Czterdziestoletni kawaler, komedya w jednym akcie“, „Dwoch rywalów albo iaki oyciec, taki syn, komedya w czterech aktach“; „Dziedzictwo, komedya w jednym akcie“; „Niemy, komedya w jednym akcie“; „Umarł i ożenił się, komedya w jednym akcie“; „Powrót z Indyi albo rozumna kobieta, komedya w trzech aktach“. Д. І. Петрушевич запевняє, що таких рукописних зшитків лишило ся по о. Ст. Петрушевичу далеко більше.

гнаного економа). В усякім разї песа о. Петрушевича дає нам доказ, що взірець пеcи Котляревського був на словянськім ґрунтї в формі далеко близшій до „Москаля Чарівника“, нїж має французька комедия „Le soldat magicien“.

Про житє автора галицько-руської песи скажемо на разї лиш тілько, що він родив ся ще в 70-тих роках XVIII в., отже був більше меньше ровесником Котляревського, був від початку сего віку парохом в Добрянах стрийського пов. і вмер майже 90-лїтнїм старцем 1860 р. в Бережницї коло Жидачова. Перші його писемні проби, які дійшли до нас (на польській мові) походять ще з 1796 р. В Добрянах, де він був парохом 54 роки, він писав масу всякої всячини, але не друкував нїчого. Зладжена ним гарна збірочка народнїх приповідок заховала ся в численних копіях зладжених його рукою і була надрукована аж в 1854 р. в „Przyjacielu domowym“ у Львові з деякими пропусками, пороблениями цензурою. Деякі вірші його пера друкувала „Зоря Галицка“ 1848 р. Докладнїйше про його житє і иньші писаня надїємо ся поговорити при нагодї публїкациї збірки його руських досн не друкованих творів.

Народні оповіданя на тему „Москаля Чарівника“.

А. Віщун. Був собі єден бідний чоловік і мав семеро дїтий. Так йому сї якось не вело, так сходив на біду, що далї не лишило му сї нїчого, лиш єдна корова. Що робити, взьив він, тоту корову зарізав, зньив скиру, а мньисо зварив. Не минуло кілька днїв, дїти мньисо поїли — вже му сї нїчого не лишило. А скира тимчьисом висїла на плотї, а на неї налипло богато мух. Узьив він, згорнув тоту скиру разом з мухами, а як скира висхла і мухи висхли, то як було порушати той звиток, то в серединї в нім шелестїло — знаєте, мухи, а їх там було богато. Що той чоловік робит? Каже до дїтий: „Сїдїт дїти дома, ще тут щось маєте троха, то їджте, а я піду, може дещо розкручу для вас, або може хоць тоту скиру продам.“ Бере він скиру тай іде. Ішов, ішов, уже го й ніч захопила‘ видит він — сьвітит сї. Приходит, а то хата край села. Входит він до хати, а в хатї сама єдна жінка, на столї сьвічка горит, стіл застелений обрусом, а вна розкладає на столї печену курку, пироги, сметану, горівку в фльишцї.

— Слава Ісусу, — каже той чоловік.

— Слава на віки.

— Ци не приймили би-сте мене, ґосподинько, на ніч? Я бідний подорожний.

— Ой не можу, — каже тота жінка, а сама так сї запудила чогось. — Видите, чоловіка нема дома, я сама. Ідїт осьтут до сусїди, він вас прийме.

— Га, що маю робити, — каже чоловік, — піду.

Вийшов до сїний, рипнув дверми, а сам собі міркує: „Щось то тут буде, коли ти сама дома, а таку вечерю ладиш! Цікавий я подивити сї". Тай тихонько вилїз на під, намацьив тото віконце в повалї, що ним дим із хати виходит; троха го підхилив, льиг собі на подї тай сазирає до хати. А ґосподинї по його виходї троха прийшла до себе, потім вибігла, засунула двері тай далї собі порає сї. Аж тут по якімсь чьисї калат, калат до дверий.

— Хто там? — питає ґосподинї.

— Я, ґосподиньцю, я!

Побігла вона, отворила двері, входит двірський окомон. Зараз до неї, зачьили сї витати, цюлювати, потім посїдали коло стола, пют, їдьит, честуют сї. Далї каже окомон:

— Ну, тепер можемо бавити сї цїлу ніч, бо я твого чоловіка вислав до млина, а мельникови наказав, щоби го допустив до млива аж на самім остатку. Перед ранїшним обідом певно не верне.

Розібрав сї він, кладе сї до постелї, аж тут чути: Гей, соб! Тпрру! Ой Господи, а то що? Жінка визирнула в вікно. „Ой нещістьи, та то мій чоловік приїхав!"

— Щож мінї тепер робити? — питає окомон.

— Сховай сї під піч! — каже жінка, а сама живенько всьо тото зі стола завила в обрус тай під подушку, сьвічку здмухнула, тай льигла. Нема, нема, аж тут: калат, калат до дверий.

— Жінко! Жінко! Отвори!

А жінка на постели так стогне, так йойкає!

— Ой не можу! Ой Господи! Ой кольки!

Ледво не ледво зволікла сї з постелї, отворила йому, а сама чим борше знов на постїль, та так йойкає, що не суди Боже! Війшов чоловік.

— А тобі що такого?

— Ой, слаба-м! Ой, не можу! Десь ци-м сї здвигала, ци мі підвіяло, сама не знаю, що ми сї стало.

— Та засьвіти!

— Ой, та не можу! Десь тут був каганець, але огню нема.

Викресав чоловік огню, засьвітив каганець, сїв коло стола.

— Ну, жінко, я голоден. Ци не маєш що перекусити?

— Ой, та де я тобі возьму? Таже лежу весь день хора, сама-м голодна.

А той на податї всьо тото видит. Гадає собі: „Чекай, тут сї моя паска всьвйитит“. Злїзає він, скрипнув сїньишними дверми, ніби з двору входит, далї війшов до хати.

— Слава Йсусу!

— Слава на віки.

— Ци не приймили би ви мене, ґосподару, на ніч? Я бідний подорожний.

— Та прошу, сїдайте! От у мене щось жінка не здорова, та аж сумно самому. Сїдайте, погуторимо, то веселїйше буде.

Сїв той, свою скиру положив на лавици, обзирає сї по хатї.

— Щож, гостив бим вас чим, — каже ґосподар, — але видите, жінка ми хора. Я сам ось тепер зо млина приїхав, їв бим терне, а тут нема що раз у рот вложити.

— Ов, то не добре, — каже той подорожний. — Але чекайте, у мене тут є такий віщун, запитаю я його, може він мінї повість, де би ми тут повечеріли.

Тай узьив свою скиру, потелепав нев, а потім притулив до вуха, ніби надслухує.

— Є, ґосподару! Є горівка в фльишцї, є курка печена, є пироги!

— Є, я й сам знаю, що десь є, але де?

— Не далеко! Ось підїт лишень, подивіт сї під тоту подушку, що на нї ґосподинї лежит.

А ґосподинї стогне, аж кричиг.

— Та що ти чоловіче слухаєш якогось тумана! Та де тут що може бути! Ой, болит! Ой умираю!

Але ґосподар легонько коло неї, мац, мац, намацав фльишку з горівков, тьигне.

— Правда ваша, чоловіче! Фльишка є! — каже він.

— Мацайте лїпше. Там і решта мусит бути. Мій віщун не бреше.

— Та йдїт до дїдька з вашим віщуном! — кричит ґосподинї! — Та де тут що може бути! Ой, болит! Ой коле! Головонько моя!

Але чоловік уже тепер не дуже дбав на її крик. Ану, жінку на бік, тьигне тото всьо з обрусом. Витьигнув, розложив на столї, посїдали оба, їдьит, пют, бесїдуют.

— А часто так, пане ґосподару, ваша жінка хорує? — питає подорожний.

— Ой, часто. Коли лише поїду на панщину, все її без мене щось підвіє.

— І не радили-сте сї у яких ворожок, від чого їй тото?

— Та де-м сї не радив? Та що, нїщо не помагає.

— Чекайте, може би мій віщун дещо порадив.

А жінка лежит на постели, видит, уни їдьит та пют, аж у штуки сї мече зо злости, а сама так йойкає, так стогне, аж сум бере. А як почула за віщуна, що ще гірше. А подорожний потелепав скиров, послухав тай каже:

— Знаєте, ґосподару, в ваші хатї є саси[1]).

— Саси? Ну, певно, що є. Але щож з того?

— Що з того? Та то від них усе лихо. Ваші жінцї від них гостець сї спротивив.

— Не може бути!

— Слово вам даю. Вже мій віщун як що каже, то певно не бреше.

— Га, може бути. Але щож би на то радити?

— Я вам пораджу. Давайте топити в печи і гріти окріп.

Затопили в печи, загріли окріп, а подорожний набрав у варишку окропу, бризнув за мисник — тихо; набрав другу варишку, бризнув під припічок — тихо. Набрав трету, як бризнув під піч, як капнуло окомонови на руку, а той: с-с-с-с! з болю.

— О, чуєте, ґосподару, як саси сичьит! — каже подорожний.

— Додавай їм іще!

Набрав той ще раз окропу в варишку, хлюпнув під піч, а окомона знов спекло, і знов він: с-с-с-с!

— Сичьит дїдьчі сини! — каже чоловік. — Чекайте, я вам покажу!

Тай за тим словом як хопит весь баньик з окропом тай жбух під піч. Ой, уже тепер окомон не сичьив, але рикнув з болю так як медвідь, та з під печи, перевернув того ґосподарьи, та

---

[1]) Шваби, таргани, таракани.

в дверí, та до сіний, та на двір — дмухнув так, що лиш сї закурило.

— А, такі то саси у мене під пєцом були! Від того то сї тобі, жінко гостець спротивив! — каже чоловік, та до жінки. Як не зачне парити! Ледво той подорожний відборонив.

(Записано від Стефана Яворського у Ступниці дрогобицького пов. в 1870 р. Дальшу часть сего оповіданя, де говорить ся про иньші пригоди подорожного, пропускаю).

Б. Правдачі. Був їден такий собі бідний чоловік, називав сї Іван. Мав він їдну корову, бере тай ріже і робит поминки. Взяв те мнясо, людий запросив, наварив і з'їли. А шкіру рост́елив і мух насідало вам може два цетнарі на ті шкірі. Він шкіру завязав і на плечі, бере собі сьвідерок, сокирчину за пояс і йде в сьвіт. Прийшов так мо́ до третього села тай просить ся у хлопа на ніч. Хлопа нима дома, поїхав ді Львова с пашнею, а жінка каже: „Ни можна ночувати, бо чоловіка нима в дома, ни маю де положити вас спати“. І він пішов от так як би у мени на стрих спати, на хатню гору. Топіро надійшов до неї там її коханий, вони сибі там стали їсти й пити, забавляти ся і веселити ся, а той слухає на горі, шо то робить ся. І став вертїти дзюри без стїль і дивити ся, шо то робить ся. Так він дивить ся, а вони собі гостять ся і веселять ся, а він то всьо бачи. І над'їжджає чоловік з дороги, каже на дворі: „Птру!“ і приходит до хати. А жінка хутко до ліжка — слаба! А він каже до жінки: „Давай вечерати!“ А вона стала дуже стогнати, жи вона барзо хора. Він до пєца — нима ніц, тілько якась вода кіпіла. Каже до неї: „Давай шо їсти!“ А вона стогни і кажи, жи вона бардзо слаба, жи ніц ни варила. А Іван, той, жи на горі, тойи побачив і закашляв. А він, той хлоп, каже: „Зьлїзай, хто там такий?“ А вона кажи: „То прийшов подорознїй, жиб йиго переночувати, і я казала, жиб він пішов на гору спати“. А він кажи до неї: „То ти не мала де їго положити в хатї? Зьлїзай сюди, подорозьнїй, шо ти за їден?“ А він зьлїзаї і тягне за собою свою шкіру і прийшов до хати і каже: „Слава Боу!“ чи „Добрий вечур!“ — „Сїдайти!“ — так той хлоп до того Ївана кажи: „Гостї до нас!“ Привитав їго у хатї і кажи: „Дав бим вам шось такого підвечіркувати, та нима шо“. І питаї їго, що він маї в ті шкірі?

— Правдачі.

— Заворожіт минї що! — каже. — Якась біда в хатї, жінка слаба. То я вам дам, що ви хочите, лиш порадьте що на то.

А Їван штурхнув рукою до того пудла, мухи загули... Кажи до него: — Дивіть ся у пйиц, там біда сидит за дровами далеко.

Хлоп до пйица, витягає макітраку, а там гусак, такий крепкий, но ноги задер. Ще раз штурхнув Їван у свої правдачі і каже:

— Дивіть ся у кóбицю (поконець лави), там ще більша біда йи.

А там стояла фляшка горілки нагрітої з медом солодким. Витягнув на стіл і стали собі напивати ся. Ак собі пітпилй і добре закусили — Но, — каже, — куме, ще що загадай! Що ти хочеш, то я тибі дам. Дам тобі сто риньских і що ти будеш жадати, іно скажи минї, що у мене за біда у хатї?

Кажи Їван: — Ще їдну біду маєш, під подушками сидит.

Він до подушок, витягає дві паляницї оґромних таких, жи на самих яйцях і маслї печені. А вона стала дуже стогнати і плакати і не хоче дати, каже: „Там нема нічого!“ А він не слухав, її пхнув і забрав то є під подушок. І стали ся дужи сьміяти, жи мают чим закусувати і що пити.

А той коханець, то сховала йиго в шафу і він був розібрав ся, а як той затпрукав, і вона сховала їго в шафу.

І каже той хлоп го Ївана: „Шо ви за то хочете?“ Дайи їму сто риньских і фіру пашнї, з десїть корцїв, пару конї, а він ніц не хоче, но ще хоче ту шафу. А вона не хоче дати, но плаче, бо там уже той сидит у шафі. Вона ни хоче дати їму ключа до шафи, а вони до неї, ключ видерли і берут на фіру, виносять ту шафу, на те збіже кладут, і Їван бере батіг і їде до свого дому.

Приїжджайи до дому і бере, виймає того пана ш шафи і обмастив йиго саджою — ніби голого, сорочку зняв з него й споднї, зробив з него дідька. І везе йиго на ярмарок. Привіз йиго, а Жиди кажут:

— Що ти везеш, Їване?

А він каже: — Везу сьвятого Йоба. Що дасте, то я вам покажу́.

— Що ти хочеш, Ївани?

Кажи: — Сто риньских.

Жиди скинули ся і зложили сто риньских і дали Їванови. Їван каже.

— Обступіть таке велике коло, бо я його вам випущу, жиби-сьте подивили ся, бо він втїче.

Жиди обступили велике коло, а він каже:

— Тримайте, бо я його випущу, зара буде втїкав, дивіт ся добре!

Відчиняє шафу і виходит той сьвятий Йоб, такий великій як має бути. Як Їван їму дасть щось два батоги по голім тїлї як він шурне помеже Жиди, як Жиди скричать: „Ґвалт! сьвятий Йоб утїкайи! тримай!“ А він як шурне по камінї, аж вода пішла. Жиди закричали, шо мало шо видїли, а він кричит, „Диви ся добре! тримай!“ Но, і він утїк. Іван кажи:

— А я вам казав! Було тримати.

Іван бере гроші до кишенї і завертайи конї і їде до дому: уторгував сто риньских за сьвятого Йоба.

(Конець сего оповіданя, див. Етноґраф. Збірник, т. VII).

В Клекотові брідського пов. від господаря Демка Рицара в серпнї 1894 р. записав О. Роздольський.

В. Жіноча правда і жіночий суд. Раз якось — пише о. М. Зубрицький — читав я в читальнї книжочку про Івана Котляревського, зладжену д-ром Пачовським. Коли я прочитав про „Москаля Чарівника“, завважив на се Луць Сивак (його зовуть у селї Савишиним), що то таке саме було, як з тим ґаздою, що його жона післала до млина молоти. За другим разом він оповів сю приказку в читальнї і я записав її. Коли прийшов на те місце, де жона судила любаса, почали люди сьміяти ся і він мняв, аж другий поміг йому оповісти так, як записано далї. Оповідач мняв і не міг знайти вислову; з сего міркую, що люди оповідають собі про сей суд трохи инакше, маснїйше, а тілько менї, як духовному, не хотїли оповісти цїлком докладно.

Єднóго ґáзду слáла жонá до млинá, а вна мáла любасá і мовúла: „Ідéш ти до млинá, то мелú за видокá, бис в ночú не молóв, бо як будéш в ночú молóти, то будé чóрна мукá“. Але він прийшóв до млинá, а там бив дрýгий кум з дрýгого кінцá з пóниж ньóго і тот молóв на тот час. Колú кум вúмолов і мóвит: „Кýме, йди сип, вам сипка припадýє“. — „Я не будý молóти, бо менї жонá не велїла молóти, бо би чóрна мукá била“. Але кум повідат: „Якúм чúном може бити чорна мукá, колú зéрно біле?“ І тим часóм, кум усипав його зéрно, на зупір за свóйім. Линó зачалó ся молóти, клúче кýма: „Ходú подивúти ся, чи біла

му́ка?“ Прийшли́, подиви́ли ся, мука́ біла. Повідат ґазда: „Непра́вду мені жона́ повіда́ла, му́ка́ є біла“. Але кум побаг[1]), що то таке́ з ним ро́бит ся, а ку́мови не повіда́в нич на тото́, та́кой в свойі́м се́рци мислив. Ви́мололи і повідат: „Ходи, ку́ме, я піду́ до те́бе на́-ніч, бо мені задале́ко“. Прихо́дят, хи́жа за́мкнена і зача́в тріскати до две́рий, а кум пішо́в під вікно́ — в хи́жи ся сьвіти́ло і тим часо́м жона́ не ішла́ розмика́ти, а хова́ла сво́йі річи. Як похова́ла, тогди́ ви́йшла і розімкла́. Ввійшо́в кум з ку́мом до хиж, відзи́ват ся жона́ до чоловіка: „Би́лисьмо ку́ма пого́стили, та нема́ чим!“ Але кум відзи́ват ся до кума: „Ци памяташ ти, коли́ ми ра́зом свині па́сли?“ — „Ніт“ — „Е-во, та чому́ не тями́ш, я́к-исмо ся там на то́лоці оми́рькли, а місяць таки́й зійшо́в, як тот буля́ник під заголо́вком. А вовк прийшо́в і брав паця́ таке́, як тото́ на за́ді в печи́. А я я́к-им хо́пив таки́й ка́мінь, як та фля́шка на стіні під решето́м з горівков, пусти́в до во́вка, а він ся зігну́в, як тот за столо́м під кори́тятьом“. В тот час, як ку́м то всьо ви́повів, а ґа́зда пішо́в, найшо́в і покла́в на стів. Ви́пустили то́го з під кори́та і засіли собі ко́ло стола́ всіх четве́ро і ста́ли вече́ряти. Як повече́ряли, ви́пили горівку і тогди́ веліла жона́ ґазді суди́ти. Але ї ґа́зда здав на ку́ма, а кум зно́вели здав на його́ жону́ і так пішло́ три ра́зи і знов на кінци́ на ні спе́рло ся. „Но“ — повідат — „ти ку́ме, ко́й-ис змоло́в, било́ та́мой ночова́ти, або домів іти́, чужі жони́ не перезира́ти, ай сво́йі па́нтровати. За тото да́йте му пятпа́йцїть буків. А ти любасе, ко́й-ис прийшо́в, било́ собі ви́пити, попойісти, не лежа́ти ко́ло не́йі як пес, а́ле свое́ зроби́ти, тай домів іти́. Да́йте му де́сять бу́ків. А коли́ ти ґаздо таки́й глу́пий, коли́ ти ся лади́ло моло́ти, то било́ моло́ти; ти знав, що коли́ зе́рно біле, то мука́ чо́рна іти́ не буде́. Тобі ґаздо пять буків. А мині нич, бо я суди́ла“.

Записав 8 січня 1899 в Мшанци староміського повіта від молодого ґазди, Луця Сивака Савишиного, Михайло Зубрицький.

Варто завважити, що з поданих тут вариянтів два перші — близші до основи „Москаля Чарівника“ і до „Первописної Опери“ о. Ст. Петрушевича — близші також до польських вариянтів сего оповіданя, котрих кілька записано в остатніх роках. І так два вариянти знаходимо в виданій 1894 р. збірці Ст.

[1]) Здогадав ся.

Цїшевского „Krakowiacy“ (т. I, 232—236), а один у збірцї Хелховского „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza“, (т. I, 88—94). Особливо вариянт д. Роздольського подекуди робить ся в повнї зрозумілим тілько по порівнаню з тими польськими вариянтами. І так у всїх трьох польських вариянтах, так само як у наших А і Б, ворожбит, се бідний чоловік, що несе на продаж висушену шкуру (вояк не являєть ся нїде!). В вар. А. Цїшевского він називає себе ворожбитом (wróz), а далї називає ворожбитом свою шкуру, так як у нашім вар. А. Чоловік, у котрого дім попадає сей захожий, в вар. А. Цїшевского є коршмар, в вар. Б. мельник, у Хелховского коршмар; любас у вар. А. Цїш. — ор́ґанїст, у вар. Б. ксьондз. В обох вариянтах прохожий бере його з собою так, як вар. д. Роздольского, але потім випускає його за добрий окуп. В вар. Б. Цїш. — шкура називає ся дуже зближено до вар. д. Розд. „gadaie“; прохожий за свою ворожбу не хоче нїчого, тілько скриню, в котру жінка заховала ксьондза. У Хелховского захожий чоловік — дурень перебраний за старця, невірна жінка — коршмарка, її любас — також ксьондз, що ховаючи ся в коморі влазить з разу в бочку зі смолою, а потім в бочку з пірєм. Інтересно, що й тут старець, ночуючи на горищі, вертить дїру в стелї і так підглядає, що дїєть ся в хатї; очевидно, традиция курних хат, що мали в стелї віконце (як у нашім вар. А), тут уже затемнила ся так, що прийшло ся оповідачам видумувати сверлик і верченє дїри в стелї. В оповіданю Хелховского коршмар виполошує ксьондза з бочки вистрілом, в чім знов сей варіант близше сходить ся з нашим вар. А, де також муж виполошує любаса з криївки і сей утїкає.

Варто зазначити, що те саме оповіданє є також досить розширене у Чехів, див. Listy filologickie, 1889, ст. 380 (вказівка дра Полївки в Archiv für slavische Philologie, 1895, стор. 580).

ПЕРВОПИСНА ОПЕРА.

Мужъ старій, жôнка молода.

Домовая забавка въ єдномъ дѣйствіи зъ громадзскихъ повѣстокъ уложена.

Особы:

Рогачъ, старій шляхтичъ.
Аннуся, єго жôнка молода.
Економъ, єй любовникъ.
Жовнярь вислуженій.

Дѣє ся въ дому шляхтича мешкаючаго на кôньци села при дорозѣ. Хата проста сельская, в котрѣ стоитъ пѣчъ з коминомъ на штандарахъ, двѣ ôкна на полудне, а трете маленьке на вхôдъ, виходит на пôддаше. Зачинає ся смеркати и надъходитъ хмара громовая.

Виступъ 1.

Аннуся (сама прятає в хатѣ и спѣває):

Старѣ люде суть заздросни,
Завше мручатъ и незносни;
Вже сами ся не кохаютъ,
И молодымъ збороняютъ.

Ахъ, що то за святіи слова! Той, хто тую пѣсеньку складавъ, мусѣвъ бути такъ нещасній, якъ я теперъ зостаю. Моєй мамѣ захотѣло ся конечне, жебымъ була шляхцянкою, а то тôлько для того, же колись-колись тамъ в єй родѣ бувъ шляхтичъ, котрій бувъ дуже маєтній и волній. И для того мене конечне примусила, абымъ за шляхтича пôшла. Єще жебы за молодого! Але бо то старій, дихавичній, заздросній, з котримъ тепер мушу мучити ся. (Спѣває):

Мама мене полаяла,
Абымъ хлопцѣвъ не кохала;
Бодай мама зѣла лихо,
Не сидѣла бъ собѣ тихо.

Боже вѣдпусти менѣ грѣха, же такъ мамѣ спѣваю, — бо жаль уваги не має. Якъ то бувало весело, коли хлопцѣ якъ ляльки вечеромъ поприбѣгаютъ! Синъ небожчика економа, и семѣнариста з сосѣдного села, що то за хлопцѣ звиннѣ, гожи, не

такіи, якъ теперѣшній мôй мужъ. Семѣнариста хотѣв ся зо мною конечне женити. Не жаль було заспѣвати:

Ходѣтъ хлопцѣ гожѣ, милѣ,
Заживаймо любой хвилѣ!
В день робити, в ночи спати,
Вечеромъ ся покохати.

Ой такъ то бувало, такъ!... А теперъ анѣ в день, анѣ в ночи нема з кимъ ся побавити. (Заглядає в вѣкно). Вже ся смеркає, а єго ще не видати. Я мого старого умысне виправила на нѣчъ далеко до млина, жебым ся могла хоть єдну нѣчъ з молодимъ забавити. Вже меду, булокъ и печеного гусака приславъ. Повинен би и самъ прійти. (Знову заглядає в вѣкно). Хтось ту иде!

Виступъ 2.

Жовнярь. Добрій вечеръ!

Аннуся. Добре здоровіе.

Жовн. Прошу мене переночувати (и кладе свôй тлумачокъ на лавѣ пôдъ вôкномъ). Я вислуженій жовнярь, вѣрне служивемъ отчизнѣ, бувавемъ в рôжнихъ краяхъ, а теперъ дали ми ласкавій хлѣбъ, иду до своихъ, але же ся вже смеркае, а до того дощева хмара наступае, мене ноги зболѣли, далѣй не могу ити... (сѣдае на лавѣ).

Анну. Ей, що менѣ тамъ до того! Я не знаю, вѣтки вы єстесте. Ночувати васъ не могу, мужа в дома нема, челядь ся посходитъ, не буде ся куди подѣти, а [до] того маємо острій наказъ, абы безъ вѣдомо[с]ти вѣта нѣкого не ночувати. А вы до того ще жовнярь... Идѣтъ собѣ з Богомъ!

Жов. А хоть бисте ми, люба госпосю, анѣ ѣсти анѣ пити не дали, то я положу ся на голѣ земли, бо то земля цѣсарска, а далѣй не пѣду. Але сподѣваю ся, же того не учините, абым голодній пѣшовъ спати. Перейшовем цѣлій свѣтъ, а всюди гречнѣ господинѣ були. (Спѣвае):

И в Парыжю и в Лондинѣ
Всюди гречнѣ господинѣ;
Руски также гречнѣ, гожи,
Дадутъ ѣсти, мягкѣ ложи.

Анн. А власне без того може ся зайти. Де бы то того стало! (То вымовивши отворила дверѣ и побѣгла до сѣній, потому до коморы).

Виступъ 3.

Жовн. (Самъ, перейшов ся по хатѣ и спостерѣгъ на столѣ фляшку меду, булки и печеного гусака). Но, ту когось лѣпшого сподѣваютъ ся, для того мене не хоче приняти. Ого! потреба ту зважати, щось ту буде! Молода, ладна... (Почувъ, же вертає, сѣдає знову на лавѣ).

Виступъ 4.

Анну. (повертає з клаками пôдъ пахою). Коли вже конечне хочете ночувати, впередъ потреба на тое заробити. Зервало ми ся телятко в сѣняхъ. Якъ челядь зачне ся волочити, то випустить на двѣръ. Поможѣт ми укрутити мотузокъ, абы го добре припяти! (То виреклъши бере клаки пôдъ паху, стає коло припѣчка, отворивши дверѣ до сѣній, дає му крутити). Но, зачинайте! Туда, туда, до сѣній, жеби бувъ довгій! Потôмъ скрутимо го в четверо... (Далій мовитъ до жовняра). Пôдхѣлѣтъ троха дверѣ на двѣръ, але не богато! Далѣй, далѣй! Єще крутѣтъ!

Жовня. (переступає порѣгъ на двѣръ и мовитъ) Може вже буде, бо дощъ на мене падає.

Аннуся. Нѣчо то, ни розплящитъ васъ! (Пускає раптовне конецъ шнурка, вибѣгає з хати и замикає дверѣ в сѣніохъ). Отамъ до сто кадукѣвъ, гостю непрошеній! (Вертає до хати, бере тлумачокъ и викѣдає чрезъ вѣкно на двѣръ).

Жовнярь (на дворѣ). Ага! Такъ то господя непотрѣбного гостя збуває! (Бере свôй тлумачокъ и мовитъ) Будьте здорови! Обачемо ся пѣзнійше!

Виступъ 5.

Аннуся (сама) Иди, иди, з Паномъ Богомъ! (Же дождь зачавъ рѣсно падати, жовнярь скрив ся пôд дашокъ ôдъ взходу, де було оконьце, всіо видѣвъ и чувъ, що ся в хатѣ дѣяло, а же оконьце було в тѣни, нѣхто го не спостерѣгъ). Дивѣт ся на ніого! Влѣзъ до хати якись волоцюга, не знати вѣдки, и буде ми правити Андрони!... Бѣдній мôй економчикъ! Єсли го теперъ дощъ на дорозѣ напавъ, змокне неборачокъ до ниткѣ. Запевне мусит бѣчи, бо казавъ: якъ тôлько снопи поносятъ, просто ту прійде, для того напередъ прислав вечеру. (Постерѣгає, же то на столѣ стоить). Отъ наветъ забуламъ спрятати, запевне мусѣвъ той драганиско видѣти, як ємъ побѣгла по клаки до ко-

мори, и для того упирав ся конечне ночувати. Ого, паничу! Не для пса ковбаса! Поликай, небоже, слинку! (Бере то всіо и ховає в шафу. Чути пуканіе).

Анн. Хто тамъ?

Екон. Я, Аннусю, я.

Анн. Ахъ, то мôй любій! (Отворяє).

Виступъ 6.

Еконо. Якъ ся маєшъ, Аннуньцю?

Анн. Добре, колись прійшовъ. (Цюлує). Ахъ, Господи Боже! Якъ жесь ты змокъ! Ажъ тече з тебе! Скѣдай з себе чимъ борше тѣ фляки, я тобѣ дамъ бѣлу и суху сорочку мого дѣдика, не будешъ при мнѣ сидѣти як потопельникъ.

Екон. (розбирає ся). Кобысь була видѣла, мо[я] люба, якъ я нынѣ звывав ся, то бись ся була до роспуку смѣяла. Раптовне з за лѣса выходитъ хмара, чути, же гримитъ. — „Нуже! — крикнувъ ємъ — берѣт ся снопи носити!“ Носимо, кладемо, я также ношу, кладу, тôлько що-сьме мали кôнчити, затмило ся — якъ стоявъ ємъ тôлько в шпенцерѣ, такъ просто черезъ ланъ до тебе. Може був єм в пôвъ лану, якъ люне дощъ раптовне! И мочив мя ажъ до твого порога.

Анн. Оже за тоє ще тя разъ поцюлую! (цюлує и дає бѣлу сорочку). Не питай, же довга на тебе, але суха.

Еконо. То нѣчо не значитъ. (Тôлько що зачав ся убирати, чути пуканіе в дверѣ).

Виступъ 7.

Аннуся. Хто тамъ?

Рогачъ (на дворѣ). Не питай, толко хутонько отворий!

Анн. Ахъ! Нещастя! То мôй мужъ. — Заразъ, заразъ...

Екон. Дежъ я ся теперъ подѣю?

Анн. Лѣзь тымчасомъ пôдъ пѣчъ, я потôмъ тебе випущу. (Кедає му мокре шматя пôдъ пѣчъ, а сама бѣжитъ отворяти).

Виступъ 8.

Рогачъ (входитъ до хаты). Ты єще не спишъ? И свѣтишъ на коминку? Запевне чекаешъ на якогось хабаля? Менесь виправила якъ дурня до млина о двѣ милѣ, а то для того, жебысь собѣ сама погуляла!... Дай ми ся в що перебрати, бомъ змокъ, ажъ тече з мене, и зимно ми теперъ.

Анн. Мовчи, старій ґадуло, єсли хочеш, жебым ти до решти чуприни не обдерла! А дивѣт ся на старцуна! Ôнъ менѣ буде хабалѣвъ вымовляти! Богатось мя видѣвъ з хабалями?... Ты заздроснику проклятій!

Рогачъ Ахъ ты негôдннице якась! Чи ты може не видишъ, як ємъ промокъ? Дай ми суху сорочку, чи чуєшъ?

Анну. Иди собѣ до лиха! Не приводи мене до злости!

Рог. Рушишъ ся нынѣ, чи нѣ? Видишъ, якъ ся трясу з зымна?...

Анну. Почкай, почкай! Я ту тебе заразъ загрѣю. (Лапає го за чуприну, пригѣнає го до землѣ, біє кулаками).

Рогачъ. Ой! Ой! Хто в Бога вѣритъ, най мене ратує!

Виступъ 9.

Жовняръ (котрій видѣвъ черезъ оконьце що ся дѣє в хатѣ, хутонько перебрав ся в мундуръ, вбѣгає до хати). Що ту за галасъ? Идучи по за плѣтъ чую крыкъ... Я мовивъ[1]), же якіи розбôйники впали до села. Що вы робите, молодице? На що вы старого тата біете?

Аннуся. Вѣлно мы біти, вѣлно, бо то мôй мужъ! (вѣдскакує и стає на боку).

Жов. Ага, мужъ! Ой бѣда тобѣ воле, коли тебе корова коле! То для того бити, що мужъ? Мужа потреба якъ свого ôтця шанувати, бо мужъ жѣнцѣ голова. Але бачу правду люде спѣваютъ:

Де мужъ старій, жѣнка молода,
Тамъ в малженствѣ рѣдко згода,
Тамъ ся третій чортъ мѣститъ,
Що з молодовъ попеститъ.

Чомужъ ôнъ такій мокрій?

Рогачъ (стогне) Ой! Ой! Ото мене вислала до млина о двѣ милѣ вѣдси, а мене в дорозѣ дощъ напавъ, змочивъ мя до ниткѣ. Я єи прошу, жеби ми дала суху сорочку перебрати ся, а она мене за то біе.

Аннуся. Неправда, не за тое, але же менѣ все вимовляе якихѣсь хабалѣв. А я присягаю Богу, щомъ цѣвкомъ невина. Я нѣкого в свѣтѣ не люблю опрочъ моего мужа! Але ôнъ великій заздросныкъ, хоще, жебимъ нѣгде не ходила анѣ з нѣкимъ слова не говорила.

---

1) В підгірськім диялєкті дрогобицького і стрийського пов. значить: думав.

Жовн. Но, но, дайте си покôй! Найлудше покажете свою невиннѣсть, єсли єму будете повѣлни.

Анну. (ôдмикає скриню и дає му бѣлу сорочку). На, иди до сѣній та перебери ся.

Жовн. Голя! Я на тое не позволю! (До господаря) Господару, то ваша хата, ту ся переберайте! Повѣжте ми, якъ васъ маю звати?

Рогачъ (бере суху сорочку). Я називаю ся Іванъ Рогачъ.

Жовн. Рогачъ!... Власне припоминаю собѣ давну пѣсеньку (спѣвае):

Хто жѣнчиной пильнує дороги
И зâ нею зазирає,
Она за то припне роги,
Якъ кохала, такъ кохає.

Сѣдайте но господару на своимъ лѣжку и огрѣйте ся. Перемоклисте, теперъ вам зимно. Я тому всіому умѣю порадити. Найперше мушу всѣ кути обнюхати, може де занюхаю того третого чорта, що то меже вами броитъ бѣду. О, бо то [я] бувавъ в рôжныхъ краяхъ на свѣтѣ, богато и видавъ и чувавъ, а до того ще научив ся заклинати. (Ходит и нюхає по всѣхъ кутахъ). Вы госпосю сѣдайте коло свого мужа, окрійте го чимъ, най ся огрѣє... Сидѣтъ же собѣ обое спокôйне, а єсли що обачите, не лякайте ся нѣчого, якъ буде выходити з вашои хати, бо я то роблю для вашого спокою. Но, теперъ буду зачинати мою роботу. (Ходитъ по хатѣ, постерѣгає роженъ, що виситъ при порозѣ и бере в руки). Але, але, возму той роженъ для припадку, бо єсли би той чортъ не схотѣвъ мене послухати, то буду примушеній трохи подзюравити му єго скѣру. (Иде, отворає обоє дверѣ до виходу и зачинає заклинати):

Заклинаю, чорте сроги,
Вийди з дзюри за пороги!
Слухай моєй доброй ради,
Я не хочу з тобовъ звади.
Війди, війди безъ опору,
Иди просто к свому двору.
Не побуджай во мнѣ злости,
Сли шануєш свои кости.

(Стає з рожномъ при столѣ). Теперъ буду кричати три рази, а якъ не послухає мене до третого разу, то му буду скѣру дзюравити тимъ рôжномъ. (Кричитъ голосно). Геравсъ! — разъ. Геравсъ! — два... (Економъ неборакъ вилазить в довгѣ сорочцѣ зо своими манатками за оба пороги).

Рогачъ (обачивши то кричитъ). Ой! ой! Боже святій, я умираю! Ахъ! ахъ! щожъ то я видѣвъ!

Жовн. Духъ святый при васъ! господару! Не лякайте ся нѣчого, вже по всѣмъ страху. (Иде, замикає обоє дверѣ). Теперъ будьте спокôйни, чорта смо непотрѣбного вигнали, а теперъ бы смо ся чого напили и наѣли.

Рогачъ. Ой, що то, то правда! Я з того великого страху и забувъ, же мы ся дуже ѣсти хоче.

Жовнярь. Почекайте но, не клопочѣт ся! Якъ знаєте, же я маю дуже добрій нюх, бомъ наветъ в вашѣ хатѣ чорта занюхавъ, — може дещо занюхаю напити ся и попоѣсти. (Ходитъ по хатѣ и нюхає). Ого! єсть надѣя! Щось я ту в шафѣ занюхавъ. (Отворяє). Єсть, хвала Богу, не тôлько пити, але и ѣсти.

Аннуся. Може вамъ чортъ прислав вечеру за тое, жесьте з нимъ лагодне поступили и скѣри не дзюравили?

Жовн. Що то, що правда, жемъ собѣ з нимъ дуже лагодне поступивъ. Ба, я иначе й не мѣгъ, я робивъ такъ, жебы и вовкъ бувъ ситій и коза цѣла. А до того маю то завше на памяти: Бога не гнѣви, а чорта не дражни. А вôнъ за тоє о мнѣ памятає. Руште но ся, господю, та накрійте стѣвъ, бо то, що є, то є, то все божій даръ.

Анн. (осмѣлена тою мовою жовняра накриває стôвъ и ставляє всіо на столѣ).

Жовнярь (спѣває):

Хтобъ ся того сподѣвавъ,
Жебимъ медокъ попивавъ?
Коли доля вже така,
Ще попоѣмъ гусака;
Що на рôжнѣ єго пѣкъ,
Має щастя, же утѣкъ!
Жебы ся бувъ операвъ,
То бы рôжномъ бувъ дôставъ.
А такъ цѣлій и мы сити,
Будемо ся всѣ тѣшити.

Теперъ, пане господару, прошу, сѣдайте до стола!

Рогачъ. Ахъ, я ся бою, чи нема ту якои здрады. Уже близко шестьдесятъ лѣтъ маю, а щемъ нѣгди чортовои вечери не ѣдавъ. И тепер бымъ єи не рушивъ, жебимъ не бувъ голоденъ и самъ єдинъ бувъ.

Жовн. Я васъ упевняю, господару, же ся не маєте чого бояти. Сѣдайте и ѣжте безпечне! Волимо ми голодни попоѣсти,

якъ бы мавъ иншій хто ѣсти. Я вамъ добре зробивъ, бо вигнав-ѣмъ з хати чорта. Послухайте мене, я вамъ добре жичу. (Бере господара, садитъ за столомъ). И вы, господиню, сѣдайте при насъ! А передъ ѣдломъ випіемо си по кіелѣшку меду! (Наливає и мовить) Доброго здоровя жичу, пане господару!

Рог. Пійте здоровы! Але я ся лякаю.

Жовн. Мема ся чого лякати, мѣдъ досконалій. Видите, жемъ цѣвкомъ випивъ. (Наливає и отдає).

Рог. Щожъ я теперъ маю робити?

Жов. Отъ, якій ми молодецъ! Ще го потреба учити! До жѣнки випити и поцюлувати ю, якъ свого приятеля. Чорта-смо выгнали, теперъ знову жійте в згодѣ и милости.

Рог. (випивъ, обѣймає жѣнку и цюлує) На, люба Аннусю.

Ан. (ôдберає) Дякую тобѣ, мôй Ясеньку! А я до кого?

Жовн. Ото рѣчъ цѣкава! Назадъ до мужа, абисте жили в покою. (Зачинают всѣ ѣсти).

Рогачъ. Той гусакъ хоть вôд чорта печеній, але досить крухій на мои зубы.

Жовн. Мусѣвъ го при пекельномъ огни на рожнѣ обертати. Пôдѣвши добре и напивши ся меду можна заспѣвати.

Хто ся женитъ з молодою,
А до того єстъ заздросній,
Доведено єстъ правдою,
Же ся стане єй незносній.

Покинь заздрость, будь терпливій,
Могу тобѣ заручити:
Будешъ жити вѣкъ щасливій
И добре ся поводити.

Молодицѣ любѣ, гожи,
Пôддайте ся божой волѣ:
Якъ пѣдете в старѣ ложи,
Буде добра для васъ долѣ.

Рогачъ. Жебы бувъ такъ менѣ хто передомъ заспѣвавъ, нѣмъ я оженив ся, був бимъ знавъ що дѣяти... (То повѣвши выйшовъ з хати).

Виступъ 10.

Аннуся. Прошу васъ, пане воякъ, повѣджте менѣ, вѣдки вы то всіо знаєте, що ся ту в хатѣ дѣяло?

Жов. А видите вы онъ оконце? Оно менѣ всіо повѣло. Якъ вы мене высукали з хати, дощъ раптовне люнувъ. Дивлю

ся — пôддаше. Тамъ скривши ся спостерѣъ ємъ оконце, а такъ всіо видѣвемъ, що ся в хатѣ дѣяло.

Анну. Самамъ ся зрадила! Дайте поки[1]), мовчѣте, не будете того жаловати.

Бо мовчанка не пушитъ,
Головоньки не сушитъ.

Виступъ 11.

Рогачъ (входитъ з двора). Якъ з вечера дощъ раптомъ бувъ пôлєвъ, такъ теперъ ладно на дворѣ.

Жов. Кому в дорогу, тому часъ. Привернув-емъ вамъ згоду, третого чорта з хати вигнавъ, котрій певне до васъ не загляне... Кôлко разъ буду ити по мою плату до Львова, завше вступлю до васъ. Сподѣваю ся, же мене пріймете. (Бере тлумачокъ). А теперъ иду до тутейшого вѣта замельдувати ся. Зоставайте здорови, пане господару, и вы, панѣ господинѣ!

Рогачъ и Аннуся (обоє разомъ) Просимо за каждимъ разомъ насъ вѣдвѣдати! Щасливои дороги!

Жовняръ (виходит и спѣває):

Чи на селѣ чи то в мѣстѣ
Не вѣръ нѣгди ты невѣстѣ,
Бо та хитрій розумъ має,
Сто разъ на день ошукає.

[1]) В підгірськім диялєкті так вимовляєть ся „покій“.

Знадоби для пізнаня угорско-руских говорів.

Подав **Іван Верхратский.**

Невеликий обшар північно-східної Угорщини заселений Русинами в числї до пів міліона представляє з язикового погляду богато подробиць гідних уваги. Що до одмін говорів єсть на Руси угорскій така ріжнородність, як в жадній другій части країни заселеної україньско-руским народом. В сфері звучнї находимо тут явище, яке в подібній мірі стрічає ся ще на Полїсю і в Радомисчинї, в ґубернії Київскій: єсть се іменно стїснене первістного **о** на у, ӧ (мов би уі або нїмецке ü) а подекуди як і загально в укр.-руск. на **і**, первістне вол звучить як до околицї вул, вӧл (вуіл), віл — первістне е стїсняє ся знов як до околиць на **ю**, **ü** (майже як **юі**) і на **і** на пр. старосл. **тєтъка** звучить в ріжних околицях: тютка, тӱтка, тыітка, старосл. **вєлъ** звучить: вюў, вӱў, віў. Місцеві говори околиць, де стрічає ся у, ӧ, ю, ӱ в згаданих случаях, представляють нам давні фази, які колись відбували ся при перезвукованю голосівок **о** і **е** в **і** скрізь в україньско-рускім язицї.

В многих случаях виступає нераз місто е звук посередний межи е і и (е) пр. хлопець, отець, майе, звідуйе, йеде́н, тепе́рь. — Грубе **ы** стрічає ся у переважної части говорів угорско-руских понайбільше там, де оно є у старословенщинї пр. мы, бых, бы́стрый, сокы́ра, хы́жа, загы́біль; — середне **и** одвічає понайбільше старословеньскому **и** пр. бы́ти esse, бывати habitare, би́ти percutere; подекуди (іменно в назвуцї) виступає **і** побіч **и** пр. **і** побіч **и** = et, іншакый побіч и́ншакый etc. Тоті ріжницї звука **и** не виступають всюди рівно різко, а у гірняків на пограничю Гуцульщини **ы** уступає середному **и**, або навіть, як і в нарічю гуцульскім, в частицї **вы** звукови і: ві́тєгнути, ві́брати.

Подекуди находимо **шт** (виговор стародавний, мов у старословенщинї) місто теперішного **щ** н. пр.: блошти́ця місто блощиця,

або місто теперішного ч, староруского щ пр. біш ти м. бічи староруск. біщи, старосл. було би *бѣшти. Часто бачимо мягкі накінчики глаголів в 3 лиці поодинокого і многого числа теперішного часу пр. іграть, іграуть, держить, держать. Мягке р дуже розповсюднене (теперь, вӧрь, церьков, косарь) і нераз випирає тверде пр. ряховати м. раховати, шпаціръовати м. спацировати, тряпом м. трапом. Шиплячі в дуже многих околицях в виговорі мягчать ся пр. хочю, сокачька, плекачька, щюка, щючька, пущяти, вижю побіч вижу. Середне л уживає ся понайбільше місто твердого л; дж виступає місцево замість звичайно уживаного ж н. пр. чюджый м. чужий старосл. чоуждь.

Приіменник „від" = старосл. отъ уживає ся лише у верховинців. Звичайна форма угроруска єсть од, уд, рідше вуд, выд.

Старосл. чьто понайбільше звучить што.

Наголос оказує також деякі примітні ріжниці так приміром nom. plur. сущників: зьвізды, блохы; волокна, колеса; — числівники: пятеро, двадцятеро. — 3. лице єд. і мн. числа глаголів IV. кл. говорить, говорять, будить, будять і пр. Незвичайний в декотрих сторонах акцент в приложнику: великый, велика, великоє, рівнож і в причасниках; надтятый, -а, -оє, умерлый, -а, -оє.

Що до флексиї говори угорско-рускі оказують декотрі дуже примітні форми, приміром: воуци; робутникум, робӧтникӧм, робітникім, волум, волӧм, волім; сельіх, катуньіх; грошох, крайох, льісох; вӧлми, курьми; з горшкы, пуд ворoты, с персты; зимі, льіті (loc. sing.); — двае, трие, обае; двоми, трьоми, обыдвоми, чотырьми (штырмі).

Слїди давного аориста бачимо в формі бых, котра в сполуцї з II причасником минувшого часу дїйного стану виражає спосіб условний або желайний пр.: якбых видыу, тобых озмиу; кобых встау; любиу бых тя; ще бых єм повіу; йіла бых; обых знали; тобых не мали. — Аористом мов скостенїлим єсть і льокальна форма повӧх (повіх від повести), котра уживає ся не лише в першім лицї, але також в другім і третім лицї мужеского рода єдиничного числа 1. я повӧх, 2. ти повӧх 3. вӧн повӧх місто минувшика: я, ти, він повів; форми же для женьского і середнього рода суть вже загально теперь уживані: я, ты, она повела, я, ты, оно повело.

Прислівники добрі, злы і, чудны і (в старосл. добрѣ, злѣ, чоудеснѣ) уживають ся в многих околицях.

Примітно, що в 1. л. єдиничного і в 3. лицї многого числа глаголів I. 7, V. 1, V. 4 і VI. кл. дуже часто терпить ся роззїв пр. знау, знауть. глядау, глядауть, бывау, бывауть,

імáу, імáуть, спознавáу, спознавáуть, збáу, збáуть, даў, даўть; одвітўу, одвітўуть, чюдўу ся, чюдўуть ся, ґаздўу, ґаздўуть, бесьідўу, бесьідўуть. В 3. лиці ч. єд. часу теперішного глаголів V. 1 кл. випадує часто голосівка теперішникова: звíдать, пóрскать, бы́вать, повíдать, гóйкать. (У говорах угорско-руских з акцентом движимим рідко се буває також в 1. і 2. лиці єд. і мног. числа: співам, співаш, співáме, співáте).

Що до пнетвору згадати тут належить про наростки аш, ош, уш, пр. косáш мад. kaszás (= косар), вартáш (= вартівник) мясярош мад. mészáros*) (= мясар, різник), вербўнкош (що вербує) Werber, лахмáнюш lumpiger Kerl; про сущники на **ів** як берів, бірів (biró) гордíв (hordó), на **ук** пр. ястрябўк, на **ик** пр. вíтрик на **ава** пр. прóщава, глаголи на оніти пр. лопоньíти, деренконьíти, рапоньíти і пр.

Степеноване виражає ся часто через приставлене частиці май пр. май лютый = лютійший; май лютійший = найлютійший. До степенованя служить також присловник твéрдо пр. твéрдо худóбный = дуже бідний.

Що до глаголів зложених з приіменником дуже примітне у, що заступає **ви** пр. ўметати = виметати; ўладити = виладити; ўшукати = вишукати, як се по части буває і в говорі бойківскім.

Словолад угорско-руских говорів укáзує декотрі особливі приміти, з котрих лише тут декотрі наведемо важнійші. І так уживає ся dat. ми, ти, собі, му, при сущниках для означеня приналежности пр. говорúть жонá ми = каже моя жена; я і сын ми = я і син мій; ци дóма ти ґаздá? = чи дома твій господар? — пушóў з вітцьóм собí = пішов з своїм отцем; кáже стрый му = каже стрий єго; вúдьів му жонў = видів єго жону. — При глаголах середних кладе ся заіменник **ся** пр. в таких случаях: скы́сне ся молокó = скисне молоко, похворíли ся = похворіли. — Заіменник котры́й (qui, welcher) уживає ся в угорско-рускім частійше, як в иньших українсько-руских говорах пр. чьоловíк, котрúй частúть до цéрькви, Бóгу приє́мний; сеґíнь, котрóму не далú хльíба, пушóў дáле. — Так зване praesens historicum (теперішник повіствуючий) уживає ся в розказах дуже часто, через що стиль набирає незвичайної жи-

*) Гідне уваги, що я слово „мясарушка" (= різничка, Fleischerin) чув межи людом в околиці Сокаля.

вости в оповіданю: прййде ід ньо́му; вӧзьме єдно́го коня́; одпові́сть йї́м; веде́ царь мно́го во́йска; ізві́дать оти́ць; позби́рать двана́дцять кади́ зла́та і пр. Місто нема́ говорять: не є або ныт пр. не є́ курато́ра до́ма? місто нема́ курато́ра etc. — ныт у нас вже лысӧв такы́х, як былй = нема у нас etc. Вираженя „есть" або „є у мене, тебе, него, нас, вас, них" на угорскій Руси рідше уживають ся, частїйше кажуть: ма́у, (маю) ма́єш, ма́є (майи), ма́єме, ма́єте, ма́уть. То само пр. місто: „у коня́ шерсть біла" говорять звичайно: кінь ма́є шерсть білу. — Примітні суть також прислівники: до́кус, до́раз, дома́к — або сполучники: по́кля, до́кля, до́тля, по́каль, до́таль, кой, кедь, ож, обы́ і др.

Много слів щироруских затрачених вже в иньших областях нашої отчини уцїлило на Руси угорскій, тож словня́ угорско-руска не в однім згляді повинна обогатити словню лїтературного україньско-руского язика. З другої знов сторони годї заперечити і посторонних впливів на говори угорско-рускі. Впливи нїмеччини слїдні в угорско-рускім не лише в декотрих виразах перенятих, але також подекуди і в словоладї як пр.: с косо́ў коси́ти, із ножо́м кра́яти, прийшо́ў ід єднӧй воды́, указа́ў єдну́ капу́сту, зӧста́ў лежа́ти, ви́дыіў нти́ єдно́го шу́стра і пр. Найсильнїйше однакож відбиває ся вплив мадярщини на словню угорско-руского язика. Коли Мадяри богато слів безпосередно або посередно переняли від Славян (пр. galamb = голуб, старосл. голѫбь; haraszt = хворост; korcsma = корчма; sapka, sipka = шапка; mocsar = мочар; pecsenye = печеня; kasza = коса; szita = сито; potroh = потрух, патроха; haluska = галушка cf. галка; dajka = дойка (т. є. мамка нїм. Amme); asztal = стіл; zálog = залог (фант); deszka = дошка; kása = каша; vidro = видра; varazs = ворож, заворожене; szalma = солома; kalács = колач; moly = міль; ganaj = гній; kulimáz = коломасть, коломазь; patkóvas = підкова; kovács = ковач, коваль; strázsa = сторожа, страж; puska = пушка; bolha = блоха; závár = завора; zatony = затонь (звичайно plur. затони = лавицї піскові, загрузна відміль; paplan = староруск. паполома; iga = старосл. иго; járom = яре́м, ярмо́; kalász = колос; repa = ріпа; pisztráng = пструг польск. pstrąg; kondor = кудрий, кудрявий, кудерявий зр. старосл. кѫдрьвъ; kopja = копє, копя; kopács = копач; szerda = середа; lapu = лопух; szomszéd = сусїд старосл. сѫсѣдъ; csudar = чудар; penz = пінязи (гроши); ablak = облак, оболок (т. є. вікно); báj = бай (річ наворожена, поворожене, ворожене); burján = бурян; kolbász = ковбаса; káposzta = капуста; kánya = каня; kard = корд;

koma = кум; medve = ме́двідь; borozda, barázda = борозда; beszéd = бесїда; rak = рал; szilva = слива; gomba = губа, гриб. старосл. гѫба; bab = біб; bába = баба (що відбирає дитину; verb. ба́бити = за бабу бути); babona = бобона, забобон; palinka = паленка; parna = перина; pásztor = пастир; patak = потік; pesztonka = пестунка; naszád = старосл. носадъ et насадъ також староруск. cf. Слово о плъкоу Игоревѣ. Тю лелѣялъ єси на себѣ Святославли носады до плъкоу Кобякова; pázsit пажить і др.), то також і Славяни не одно слово взяли з мадярского. У Русинів угорских находимо досить споре число слів захоплених з мадярщини.

Що більше, декотрі мадярскі слова уживають ся навіть в многих околицях Галичини, іменно межи людом гірским, яко сумежним з Угорщиною, і то як руским так і польским. Примі́ром слово ґазда мадярске gazda, ґаздівство мад. gazdaság, ґаздува́ти gazdalkodik, наґаздува́ти = з ґаздівства приобріти, придбати; — хосе́н мад. haszon, хісновати мад. használ уживають ся в многих околицях Галичини, а і надто подекуди війшли ті вирази навіть в язик лїтературний галицких Русинів. Між татрівскими „ґуралями“ також почути не одно слово походженя мадярского пр. juhas = мад. juhasz, bogar = мад bogár і др.

Слова мадярскі, що ввійшли в словню угорско-руского люда, або впрост взяті з мадярского, при чім імена прибирають рускі форми склоненя а глаголи спрягання пр. фе́йса = мад. fejsze, — се слово витїсняє що раз більше властивий руский вираз сокира; ва́рош = мад. varos (місто, го́род); варошани́н = мад. városi (міщанин, горожанин); да́раб, дара́бчик = мад. darab (кусник); вада́ска = мад. vadászat (польоване); боу́т = мад. bolt (склеп); гойтува́ти, гайтува́ти = мад. hajt (гонити); ендиґова́ти мад. enged (попустити; пільжити; поблажати; призволити; ментова́ти = мад. megment (слобонити); фарадловати = мад. fárad (утомити; старати ся; трудити ся); фойтува́ти = мад. fojt (дусити); розканча́ти = розпяти cf. magy. kapcsol (звязати, спяти, зіпяти, замкнути) — або змадярщені вирази словяньскі знов переймають ся Русинами в новій, змадярщеній вже формі, так на пр. місто перина говорять часто па́рна після мад. párna deminut. па́рночка; місто юноша (старосл. юноша) інош magy. inas; різни́к (мясар) зове ся мяса́рош мад. mészáros: столяр — остолош мад. asztalos; пструг — пі́странґ мад. pisztráng (в старосл. було би *пьстрѫгъ); счасте — сере́ньча мад. szerencse (старосл. сърѧшта).

Цїкава річ, як угорско-руский люд змінює мадярскі вирази на свій лад. Розповсюднені сущники на ів (ӧв, ув), котрі відодвічають сущникам мадярским на ó пр. г о р д ӧ в genit. гордóва = мад. hordó (бочка); б е р ӧ в (бирýв, бирӧв, бірӧв) genit. берóва = мад. biró (судья, війт); ч і к ӧ в genit. чікóва = мад. csikó (лоша, лошук); чіковúк = лошучок: с а б ӧ в genit. сабóва = мад. szabó (кравець); к е р е к я́ р т ӧ в genit. керекя́ртова = мад. kerékgyárto (колесар, колар, колодїй); к а п ӧ в genit. капóва = мад. kopó (пес гончий, гончук, гончак); ч у м ӧ в genit. ч у м ó в а = мад. csomó (пакет, узлик); г і н т ӧ в genit.гінтóва = мад. hintó (повозка). Подібно змінюють ся також вирази мадярскі закінчені на ő пр. е ш е р н ő в к а, ешернőўка = мад. esernyő (віддождяник): н а п е р н ő в к а = мад. napernyő (відсонїчник). Однакож мад. bendő = жолудок, потрух) перетворюють в рускім на б е н д ю́ г.

Українско-руский нарід взагалї позбавлений тепер трохи не зовсїм висших верств; на Угорщинї тепер по руски говорить лише сама прóщава. Коли нарід наш втеряв самостійність і наслїдком сумних подій історичних і суспільних що раз більше тратив висші верстви, котрі винародовлялись і покидали язик рідний, коли що раз більше підтинало ся житє народне в ширшім змислї того слова, то ті смутні відносини мусїли відбити ся також і в українско-рускім язицї: для вираженя понятій і відносин житя публичного і державного що раз більше позичано у сусїдів. А також чужеземні назви на ріжні здобутки і устроєня культури українско-руский нарід посередно переймав з язиків тих народів, з котрими єго спрягла доля і які успіли жити ширшим житєм народним та розвинути ширше і многостороннїйше питоменну суспільність. Подібне бачимо і на Угорщинї. Тож зве ся пр. аптика (польск. apteka по українско-руски властиво: лїковня) в угорско-рускім п а т и́ к а мад. patika; каварня (польск. kawiarnia) в угорско-рускім к а в е й г á з мад. kávéház; барбір (бритвар, голяр польск. golarz, balwierz) в угорско-рускім б а р б і л ь мад. borbély; квартира в угорско-рускім к в а р т ы л ь мад. kvártely; бесїда в угорско-рускім к а с и н ӧ в genit. касинóва мад. kaszinó. лазарет, лїчня в угорско-руск. к у р г á з мад. kórház і пр. Тож названя ремісників і орудій ремісничих в самій більшій части мадярскі або нїмецкі.

В місцевостях, де Руснаки живуть спорадично межи Мадярами, язик перших, иноді переповнений мадярскими виразами, представляє невідрадну сумішку язикову, в котрій нераз лише накінчики в склоненях і спряганях рускі, самі же слова мадярскі. В тих то околицях „ізслизáуть Руснáкы мéжи Мадя́рами“, як замічає сам люд

угорско-руский. Руснаки, що живуть межи Словаками, богато слів а иноді і форм переняли з словацкого. На послідку словня угорско-руского люду містить в собі також вирази взяті з румунского, посередно також з латинского, француского і других язиків. Все-ж таки язик ядра руского населеня в Угорщині в основі украïнско-руский, а хоть тут і там оказує примішки посторонних впливів — передовсім мадярского і словацкого — предсї має в своïх говорах богато цїнного материялу як для дослїдника руского язика, так і загалом для фільольоґа.

Угорско-руский писатель Евмен Сабів (гл. Христоматія церковно-славяньскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Составилъ Евменій Сабовъ. Въ Унгварѣ, 1893.) дїлить угорско-рускі говори головно на: 1) нарѣчіе Лишаковъ 2) нарѣчіе Лемаковъ 3) нарѣчіе Верховинцевъ 4) нарѣчіе Землинскихъ и Шаришскихъ русскихъ 5) нарѣчіе Бачванскихъ русскихъ і 6) нарѣчіе Землинскихъ словяковъ.

Я основуючись на зібраних мною знадобах угорско-руских говорів (збирав я лише в декотрих околицях, де по Е. Сабову говорять нарічями 1. 2. 3. 4. – нарічя бачваньских Руснаків і „землиньских Слóвяків“, котрих радше випадає назвати Руснаками з язиком сильно зміненим впливом словаччини, я не мав нагоди слїдити на місцї) дїлю взагалї угорско-рускі говори, яко приналежні до червоно-руского нарічя украïнско-руского язика на говори 1) билаків і говори 2) булаків. Говори билаків сусїдних ґалицко-руским Лемкам визначають ся тим, що у них, так як у галицких Лемків, нема движимого наголосу: акцент паде подібно, як у польскім, все на передпослїдний склад в виразах дву- або більше складних пр. гóра, молóко, óрел лéтіт. Бесїда тих угорских Русинів єсть властиво лише одміною говора лемківского (як се доказують знадоби зібрані мною в Шаришскій столицї). То властиві Лемакы. Однакож руский люд на Угорщинї в околицях, де уживають лише, лиш, прозиває „Лемаками“ і других, Руснаків, що дальше на схід висунені, безпосередно з Лишаками сусїдують і уживають в своïй бесїдї частицї лем. Бесїда тих то „Лемаків“, котрі і від Лемаків властивих, сусїдних галицким Лемкам, відрiжняють ся, окрім иньших приміт, движимим акцентом, стоïть подальше від говора властивих Лемаків а далеко більше близить ся до говора Лишаків, від котрого єï годї віддїлити лише на підставі уживаного слівця лем. Приклад оповідань „Лемаків“ з Стрáбичева, Малого Лугу, Ґорондú, Зарічя, Греблї, Нового Давидкова, Дунковицї і оповідань „Лишаків“ н. пр. з Ільницї, Влáгова,

Вишного Шарду показують, що різкої границї межи тими говорами нема. Не можна при тім заперечити, що угорско-руский люд взагалї тілько ріжнить: „Лишаки“ і „Лемаки“. Та до „Лишаків“ зачислити-б і Верховинцїв, котрі уживають слова „лиш“, „лише“, про тото і тих угорских Руснаків, що граничать з Бойками і Гуцулами. Оттак бачимо, що людова термінольоґія тут досить хитка і недокладна (те, правда, можна би також сказати, що до поіменованя людового „билаки“ „булаки“). Та таки задержуємо ті назви, бо вони уживані в устах люду а по части ввійшли вже і у книжки. Що до говора „Верховинцїв“ треба тут буде по моїй думцї розріжнити дві одміни: одну, котра становить перехід до говора бойківского і взагалї єсть лишень місцевою одміною говора Бойків — і другу на пограничю угорских Русинів з Гуцулами, котра становить одміну говора гуцульского; звідти пр. форми: челєди́нский, па́нский, дес-колúс, сес, сеса́, суда́, хóдє, нóсє, вíбрати і пр. розуміє ся, се лише кажу що до язика, бо на Угорщинї назви „Бойки“ і „Гуцули“ зовсім не уживають ся для поіменованя тамошних Руснаків.

Що до перезвуку первістного **о** в **у**, **ӧ**, **і** а первістного **е** в **ю**, **ӥ**, **і** — то, по моїй думцї, не випадає брати тих прояв яко головних признак для відріжнюваня говорів тому, що иноді в тім самім селї стрічають ся форми з **у** і **ӧ** або **і** пр. пу́длый або пӧдлый чи підлый; розбу́йник побіч розбӧйник або розбі́йник, а навіть пудкӧвка, Пузнякӧвцы місто сподїваних форм: пудку́вка, Пузняку́вцы; то само форми з **ю**, **ӥ** або **і**: тю́тка побіч тӥтка або ты́тка; пішу́у з у́дси або з ву́дси, вӧдси і пр. Однакож мимо такої мінú в перезвукованю згаданих голосівок таки певні роди (стадії) перезвуку виступають в певних околицях частїйше і загальнїйше. І так пр. в Ясеню, Окнї, Рагові, Квасах, Розсішках (по части) і, як мене запевнювано, також в Трибушанах, Кобилецкій Полянї, Косівскій Полянї й ин. говорять: віл, піп, стіл, кіл, тытка, принысс. — Кӧнь, пӧп, стӧл, мӧст, Бӧг, тӥтка, принӥс говорять на захід від Густа дальше на Угочску столицю, в части Марамарощини в напрямі до Білки на Боршові, в полудневій части Бережскої столицї до Мукачева [В самім Густї я чув: кунь, стул, пуд; в Розсішках по части і (від, під) по части у (гуд)]. В иньших частинах Марамарощини, Бережскої і Унгварскої (Ужгородскої) столицї говорять: кунь, пуп, тютка, принюс. Точнїйше означенє — о скілько се можливе — областних границь певних родів (стадій) перезвученя голосівок **о** і **е** требує ще докладнїйшого наміченя.

Прояв перезвукованя первістного **о** і **е** в **і** відбував ся поволї у голосівки **о** через **у**, **уі** в **і**, у голосівки **е** через **ю**, **юі**, в **і** у всїх нарічях україньско-руского язика. Анальоґію бачимо в перезвукованю голосівки **о** в ů в ческім язицї. По спостереженям Др-а І. Gebauer-а в староческих памятниках до ¼ столїтя XIV. виключно подибують ся форми з д о в г и м **о** пр. bōh, dōl; пізнїйше виступають форми з **uo** як buoh, duol а на їх місце на останку що раз частїйше проявляють ся форми в новочещинї тепер уживані: bůh, důl. Отож з bōh, booh повстали по черзї buoh, bůh. Подібно мала ся річ з перезвуком **о** в **і** в язицї українско-рускім. В староруских памятниках вже від XIV. столїтя стрічають ся форми як: **ρȣкъ, вȣспа, грȣмъ, кȣнь, покȣль, божьюмь, нюмь, юй,** сюй і пр. Отож з форми стōл = стоол повстали стуол (стуел, стуіл) стул, стōл, стіл; з форми лед (льод), люод, люд, люід (лйд), лыд. Оттак форми в котрих первістне **о** стїсняє ся в **у**, **уі**, а **е** в **ю**, **ӱ** стрічані в говорах угорско-руских являють ся слїдами перетворби голосівок **о** та **е** на **і**, яка в минувших періодах розвитку нашого язика загально відбувала ся, а в декотрих місцевостях нашої отчини не дійшла до **і**, тілько спинила ся у голосівки **о** на **у**, **ӧ**, у голосівки **е** на **ю**, **ӱ**. Як згадано, не лишень в Угорщинї, але також в Полїсю і Радомисчинї стрічав я подібні прояви переходів перезвукових первістного **о** і **е**. Примітимо ще до того, що декотрі форми стїсненя з голосівкою **у** або **ю** подибують ся тут і там поодиноко і в східній Галичинї пр. з б у й, п ю р ц е — трохи численнїйше межи Лемками пр. в у в ц я, к у н а т а, (кумната), п у ў т о р а, т ю т к а, м ю д, л ю д, г р ю б, п ю к, л ю г, т ю к, м ю ў а навіть (льокально) з м ю р з місто змерз і пр.

Що до форм б ы́ т и, я б ы ў, б ы л а́, б ы л о́ заприміч у, що по крайній мірі ті селяни, з котрими я стикав ся, понайбільше говорили **ы**. П о п е р е в а ж н і й ч а с т и у г о р с к і Р у с и н и н а л е ж а т ь д о б и л а к і в. В е р х о в и н ц ї — т о п е р е в а ж н о б у л а к и. Инодї оповідач міняв форми быў і буў, бōў, що я і одмітив кладучи одну із тих форм в скобках побіч другої. Також і вираз **што** навіть у того самого селянина звучав инодї також **що** або навіть **шо**.

Понеже місцева ріжнородність руских говорів на Угорщинї превелика, а все-ж таки ще нема материялів язикових з ріжних околиць в достаточній скількости, на разу б л и з ш е не роздїляєм говорів. На тепер обмежаємо ся лише на поданю декотрих важнїйших язикових приміт угорских Руснаків і приведеню прикладів бесїди угорско-руского люду з ріжних околиць.

Подані тут мною знадоби обнимають записки, які починив я при кінці липня і в серпні 1897. р. досліджуючи по части говори Верховинців, Лемаків східних і декотрих Лишаків, про тото говори з наголосом движимим. Понайбільше подорожував я пішки від села до села, по части також до місцевостій віддаленійших відбував путь желізницею або возом. Я навістив слідуючі місцевости в такім порядку, як ту прописано: 1. Ясенє вижне 2. Ясенє нижне 3. Кваси 4. Окно-Рагів 5. Бочко-Рагів 6. Малий Луг 7. Бичків 8. Росушки 9. Густ 10. Великий Сивлюш 11. Луково 12. Ґорондá 13. Клачаново 14. Страбичів 15. Лучки великі 16. Новоє Давидково 17. Пузняківці 18. Дункóвиця 19. Кивяждь 20. Заріча 21. Лагово 22. Великий Раковець 23. Імстичево 24. Білка 25. Ільниця 26. Иршава 27. Дубрöвка 28. Гребля 29. Вишний Шард 30. Копаня велика. Окрім того записав я також принагідно декотрі прояви язикові з иньших околиць.

Досліди язикові роблені мною р. 1897. в Шаришскій столиці себ то в країні властивих Лемаків, у котрих бесіда немає движимого акценту, так як у наших Лемків, і єсть лише одміною говора лемківского, подам пізнійше.

Ві Львові 10. вересня 1898.

Обяснене скороченій: Бі. = Білка (Bilke). — Бч. = Бичків (Nagy-Bocskó). — Вл. або Лаг. = Влагово або Лагово (Ölyvös). — ВР. = Великий Раковець (Nagy-Rákócz). — ВС. = Великий Сивлюш (Nagy-Szőllős). — ВШ. = Вишний Шард (Felső-Sárad). — Г. = Густ (Huszt). — Гр. = Гребля (Felső-Karaszló). — Ґ. = Ґорондá (Gorond). — Ду. = Дубрöвка (Cserhalom). — Д. = Дункóвиця (Nyires falva). — З. = Заріча (Alsó-Karaszló). — І. = Ільниця (Iloncza). — Ім. = Імстичево (Misticze). — Ир. = Иршава (Ilosva), — К. = Кивяждь (Кивяжда, Kövesd) — Кв. = Квасй (Borkut). — Кл. = Клачаново (Klacsanó). — Коп. Копаня велика (Veresmart). — Л. = Луково (Lukova). — Лаг. або Вл. = Лагово або Влагово. — Лв. = Лучки великі (Nagy-Lucska). — МЛ. = Малий Луг (Kis Lonka). — НД. = Новоє Давидково (Uj-Davidháza). — О. = Окно-Рагів (Akna-Rahó). — Пу. = Пузнякувцы (Puznyakfalva). — Р. = Бочко-Рагів (Bocskó-Rahó). — Рос. = Росушки (Розсішки, Roszuska). — Стр. = Страбичів (Страбичево, (Sztrabičsó). — Я. = Ясенє вижне (Felső-Kőrösmező). — Ян. = Ясенє нижне (Alsó-Kőrösmező).

Бер. = Бережска столиця — Земп. = Земплиньска стол. — Мар. = Марамарошска столиця. — к. Сиг. = коло Сигота.

По рішеню' фільольоґічної секциї в тій праці задержано ґраматичну термінольоґію автора. *Пр. ред.*

Говори з наголосом движимим.

А. ГРАМАТИКА.

I. До звучнї (Lautlehre).

Голосівочня (Vocalismus).

і.

і (з о, е або ѣ).

Місто загально у нас в русчинї уживаного **і**, що повстало з первістного **о** або **е**, чути понайбільше на Угорщинї давнїйші форми, в котрих **о** стїсняє ся на **у** або (в порівняню новійші вже) форми, в яких **у** переходить на **ö** (звучить майже як **уі** або нїмецке **ü**); первістне **е** переходить в декотрих околицях на **ю**, в других на голосівку до **ö** зближену, котру тут хочем означити через **ü**. В місцевостях, що граничать з Бойками і Гуцулами, чути **і** пр.: гід, вівця́ і віця́, кінь, дı́зріти, приньı́с, привı́т, при ньій. Спорадично проявляє ся иноді **ы** місто первістного **о** пр. вы́дти = відти. (Стїснене **о** в **ы** буває в декотрих місцевостях західних Лемаків). — Старословеньскому **ѣ** одвічає понайбільше **і** так як і у відповідих говорах українско-руского язика: дьı́ло, тьı́сньı́й, льı́то, мı́ра, вı́ра, співа́ти.

α) Сигу́т МЛ. genit. Сиго́та, Sziget. — ґаздýвство МЛ. ґаздівство, господарство. — буб МЛ. біб, faba. — ла́стувка Schwalbe, hirundo. — сук genit. соку, Saft, гал. сік et сок. — бýждерево НД. = біждерево, Artemisia campestris. — покýрный (коло Густа) покірний. — пýдлый Г. підлий. — хвуст МЛ. хвіст. — вурь genit. воря́ МЛ. Hengst psl. ѡрь, čech. oř*). — збýже МЛ. збіже. — Угрув genit. plur. der Ungarn.

β) Бöг ВС. genit. Бога. — вöл ВС. — ластöлка і ла́стöвка ВС. — гöд ВС. genit. года Jahr. — хвöст Лв. — пöд-

*) По Мікльошичу слова вурь, вöрь, євір, óгир, вóгир польск. ogier, булгарск. ајгър, сербск. ајгир належить віднести до турецкого ajgẹr.

скочить ВС. = підскочить. — глӧг genit. глóга і глóгу Weissdorn, crataegus. — вӧвця́ Л. ВР. Ґ. — тхӧрь Л. genit. тхоря́. — дрӧзд Ґ. genit. дрозда. — кӧнь Ґ. ВР. НД. — рыболӧв Лв. Д. Seeschwalbe, Sterna. — домӧв Лв. nach Hause. — кӧстка Лв. кістка. — мышолӧв З. Buteo, Mäusebussard. — вӧрь genit. воря́ ВР. Ир. Hengst. — бӧлший.

γ) сіль Я. дійнице Я. дрівó Я. ніч Я. надібний Я. вірь genit. воря́ О. поліжки́не О. вікнó О. Я. плотівни́к Я. кінь Я. бі́лший Я. гід Р. мій (мӧй) Стр. кінь (кӧнь) Стр.

α) люд, мюд місто льід, мід однакож в Стр. Ґ. мед, лед. печунка Ґ. Leber (часто в plur печунки́). печень hepar. — тютка (Велика Руна) = тета, тїтка psl. тета, тетъка amita. — при нюй; ка́же юй; в нюм.

В причасниках минувшого часу дїйного стану II, для мужеского рода I кл. глаголів (безнаросткові пнї) як: вюў, мюў, плюў; нюс, вюз, грюб; рюк, тюк, влюк, пюк; люг, бюг.

β) веретӱлниця Ґ. Blindschleiche, Anguis fragilis. — чӱлка Бі. Schopf psl. челъка. — кӱтка Ґ. Лв. м. тїтка amita. — допӱк Лв. = допік. — у́плӱў собі кӱш Д. = виплїв собі кіш. — унӱм Лв. = у нїм. — синӱй Лв. = синїй.

γ) я́стріб Я. льід Я. мід Я. óжельід Я. тьі́тка ВР. у ньім Л. йій О. приньіс Я. привіз О. завіў (завӱў Стр.) поньі́с (понӱс) Стр.

Стїснене голосівки е в складї ере з рѣ.

бе́рӱг (беріг) НД. genit. берега psl. брѣгъ ripa. — на пе́рід psl. на прѣдъ.

о стїсняе ся в у або ӧ.

бруст Г. genit. бросту = гал. брость, genit. брости і брост, genit. бросту junger Ausschlag der Bäume. — пӧсхнути Лв. посохнути; де́рева пӧсхли́ = посóхли (коло Львова однакож: усхли́, пісхли́). — пр́ӧстре Д. м. простре́. — бӧжий К. = божий; бӧжа оле́нка Sonnenkäfer, Coccinella septempunctata. — свӧйськый ВР. свойский. свӧйськы вадь хыжны́ зáяцы = Kaninchen. зáяць свӧйський Бі. Lepus cuniculus. — пӧзріти Д. позріти psl. позрѣти spectare. — дӧзріти (ді́зріти) Бі. дозріти, psl. дозрѣти observare, contemplari. „кáжеме: хоть дӧзріти, хоть досмóтрити“. — вӧблый Ир. облий. вӧбле дерево ukr. виблий, walzenförmig. psl. облъ rotundus. прӧзвище Ир. прозвище. — подорӧжни́к Я. Wegerich, Plantago. — крӧткый ВШ. кроткий, ruhig, sanft, mild, bescheiden. psl. кротъкъ mansuetus, lenis, modestus.

о не стїсняє ся.

смýтость Пу. Trauer. — неýкость Лв. в значіню Unwissenheit. — мáлость О. eigtl. Kleinheit. з мáлости = seit Kindesjahren.

е не стїсняє ся в ю (ü, і)

пáленка НД. ·Б. = горівка, Branntwein, у Лемк. галицк. палюнка; в Лв. говорено менї: „дáґде кáжуть: пальóнка“, пáленочька З. deminut. — понéбля ВШ. Gaumen у Лемків: поньíбя = понїбє, піднїбє, піднебенє.

Вторична творба (secundäre Bildung) голосівки у, причім в заникає, а у̑ остає в назвуцї: уш ВС. psl. въшь — або в назвучне не відпадує: вуш plur. вуші Ґ. Лв., в Д. nom. sing. вош, nom. plur. вуші.

Вторична творба ӧ при чім л (= у̑ або в) заникає в середозвуцї. пӧня́к ВР. м. повня́к, поу̑няк Krug cf. huzul. пóвниця Becher, Trinkgeschirr — cf. psl. плънъ πλήρης, plenus, повний.

а або у місто і (= ѣ).

олáй Ґ. Кл. genit. олáю; олýй genit. олóю (коло Сиґота) м. гал. ольíй, укр. олыя, gr. ἔλαιον psl. ѥлеи, ѥлѣи, олѣи.

а місто гал. і.

щать Лв. м. гал. щіть coll. Borsten.

є місто і (= ѣ).

нєт Л. м. ньіт, nein.

і в назвуцї удержує ся (дуже рідка приміта в южно-руских говорах і загалом в славянских бесїдах).

іж Ґ. м. йіж, psl. ѥжь, Igel Erinaceus europaeus. „іж колячий є“. — іжýн Лв. Männchen des Igels. — і по при йі в формах від глагола йісти. йім, іш, овӧн йість, онá ість, мы імé, вы істé, оні́ йідя́ть Ґ. дай вóлӧм істи (або йісти) НД.

ъı, и, і.

Грубе ъı в переважнїй части угорско-руских говорів можна відріжнити виразно від середного и пр. быти (ВС. Л. Стр. і пр.) esse psl. быти, а бити percutere, psl. бити; забы́у̑ піпу в хы́жи = забув люльку в хаты. — ды́ня psl. дыны pepo. — мы nos etc. По гортанних стоїть ы, так як в старословеньскім: сокы́ра,

тяжкы́й, погы́нути, хы́жа, psl. сѣкыра, тѧжькый (зложена форма) погыбнѫти, хыжа. В місцевостях пограничних з Гуцулами приіменник вы звучить як в Гуцульскім ві пр. вішіте́ Я. Ян. = вишитє, вишивка. — ві́ростут Ян. ві́скочут Ян. = вы́ростуть, выскочать. — ві́торобити Ян. = вытеребити. — вірахувати Кв. вінука́є з вікна О. = виглядає. — ві́тєгнути О. ві́гнити О. Голосівку ы в других сполученях в тих місцевостях заступає середне и пр. бик, диня, ни́ні. — Взагалї угорско-руске ы у переважної части говорів, хоть тверде, грубе і представляє иньший звук, нїж и — таки понайбільше не звучить так грімко і низко гортанно, як у Лемків галицких. Грубе, гортанне ъı (таке як у галицких Лемків) стрічає ся лише місцево в Марамароші (Рус Поляна, Рус Кирва, Русково, Велика Руна), де ы витискає понайбільше и пр. Господы помылуй, косы́ты, мы́слыты, бы́ты, мета́ты, насты́гнути, коло́дыця, кустьмы́, пісныча, пры́ймыч і пр.*). Подекуди зближає ся ы в виговорі до протяжного ō. пр. мы́ло Стр. майже як мōло Seife; быў Д. майже як бōў. Мабуть відбуває ся у тих околицях на Угорщинї повільна переміна ы в формах глагола быти на у через ō, а то нераз виговор бōў, я забōў майже звучить, як галицке був, я забув або по крайнїй мірі дуже до него близить ся. Сполучник и = et, то само назвучне и в виразах найчастїйше звучить як і, подекуди також як середне и.

и в назвуцї удержує ся:

и́ней Я. Ян. К. genit. и́нею Reif. — и́кра ВС. Euter, gr. οὖθαρ; — і́ншакый НД. psl. инъ, инакъ alius.

и в назвуцї одержує придих г.

гы́кавий Бі. der stottert, stotternd; гы́кавец Stotterer, Stammler.

о місто староcловенского ъı.

во́йну І. psl. вынѫ διηνεκές, continuo; в ев. остромир. вынинѫ (властиво повстало з въ инѫ = воину, войну = ведно semper, continuo); в пісни: Хлопцї во́йну машерю́ють, Машерю́ють в день і в ночи.

---

*) Порівнай: Ueber die Mundart der Marmaroscher Ruthenen. Ein Beitrag zur ruthenischen Dialektologie. Von I. Werchratskij. Stanislau. 1883. (Поданий там материял зібраний в однїй лише місцевости).

и ослабляє ся на **ь**.

п о́ л е т ь Ґ. НД. imperativus (приказник, повельник) місто полети́; п о д ь Стр. (з по-иди); по́дьме позира́ти Стр. gehen wir, um zu schauen. — п о м о́ л ь с я = помоли ся. — м о ў ч (моўчь) = мовчи.

є місто **и**.

в о в к є́ О. місто вовки́ nom. plur. (місцево і рідко; вплив гуцульского говора) звичайно во́вцы (psl. **влъци**).

е місто **и** (і).

ф а м е́ л и я Пу. м. фамилия, familia.

е.

Старославянскому **ѥ** одвічає **є**.

є д е́ н, є д н а́, є д н о́ Ґ. ВС. Лв. psl. **ѥдинъ**. однакож в МЛ. Кв. о д и н.

Мягке **є** місто звичайно в письмі уживаного **е**.

т р є б а Кв. м. треба, потреба es ist nöthig, psl. **трѣба ѥсть**.

е (з **ь**) в genitiv-i удержує ся.

л е́ н у Ґ. м. льну psl. **льнъ**, много лену viel Lein. — л е в а Лв. м. льва psl. **львъ** (тому також л е́ в и ц я ВШ. psl. **львица**; л е́ в л я ВШ. psl. **львѧ**).

а місто у нас уживаного **е** або **и**.

л е́ д в а Пу. м. ле́две, ледви́ kaum psl. **ѥдва** староруск. **одва**.

а місто **и**.

з в ў д т а, з в ў т т а (Урмезьово Urmező в Мар.) м. звідти.

и місто **е** (звук посередний межи **е** а **и**: $\overset{и}{е}$).

г у с и́ й, л ю д и́ й МЛ. м. укр. гусей, людей. — п и н ь м. пень, psl. **пьнъ**. — м и́ т е р МЛ. Meter. — к о с и́ ц ь м. косе́ць Mäher, Weberknecht, Phalangium parietinum. — я р и́ ц ь Лв. Gerste. х л о́ п и ц ь. — о т и́ ц ь. — л и́ н ч а м. ленча lens, Linse.

о місто **е**.

т у т о́ ш н і й Лаг. і т ў т о ш н ы і й в гал. тутешный. — ж о б р а́ к Пу. місто і побіч ж е б р а́ к.

а місто **е.**

відчапити Я. = відчепити. відчапіт клюку. — часнóк МЛ. м. чеснóк; часник ВС. але чеснóк Ґ. Д. Кв. — кочáрьга НД. = кочерга, Feuerkrücke. — ластити ся Г. м. лестити ся, пес лáщить ся.' — дá-што Г. Ґ. = дещо. — ныґда (ниґда) niemals, nie; ныґдá (ныґда) не видыіў ем такóйі птицы З. — дáколи Ґ. Стр. а в Бі. дакóли = гал. деколи, zuweilen, mitunter; однак в І. ВС; дéколи. — дáяк Ґ.auf irgend eine Weise. — трáба Земпл. м. треба psl. **трѣба, треба.**

я місто **є** (наросток **-иє**).

листя м. листє psl. **листвиє** folia. — колóся psl. **класиє.** — піря.Gefieder. — волóся. — каміня Лв. — крумплениня Лв. = натина бараболь або крумплыів, Stengel sammt Blättern der Kartoffelpflanze. — звідання Лв. Frage, Nachfrage. — рőзджя НД. psl. **рождиє** в К. ріща. — кöстя Вл Knochen. — одыіня ВШ. Kleidung, psl. **одѣниє** vestimentum. — паздыіря ВШ. Acheln, Abfälle des Hanfes oder Flachses psl. **поздєриє.**

е (ослабляє ся на **ь**) і відпадує.

булш Г. м. булше = більше, більш. — пóвиж Ян. м. повыже. — пóниж м. пониже psl. **пониже** κατωτέρω, inferius. пóниж Вишови. — уж (ужь) Пу. м. уже, psl. **оуже.**

о.

о удержує ся в назвуці.

од МЛ. = від psl. **отъ.** — одрубати, одоймити (одняти), оддати = відрубати, відоймити (відняти), віддати. — овéс genit. вувсá, вöвсá, вівсá. — орéл genit. вурлá, вöрлá, вірлá, орéла. — одломив ся руг волóви Г. — онá іде Вс. они говорять ВС. — огéнь Ґ. Feuer.

назвучне **о** одержує придих **в.**

воряк Ґ. genit. ворякá, = Hengst, вöрь, genit. воря. — вóсьмый ВР. psl. **осмъıй** octavus.

назвучне **о** одержує придих **г.**

горіх О. = оріх, Nuss, psl. **орахъ, орѣхъ.**

о не стїсняє ся.

спознáти Г. = гал. спізнати: не спознаемé Лв. wir erkennen nicht. — потóм Г. гал. потíм або пóтім (в Ніжбірку на Поділю

галицкім однакож: потóм). — подóбний Стр. м. подібний, „подóбний до яструба“ в Лв. подóбний similis; але подöбный formosus, pulcher. подöбнá челядина = красна жінка. — пóдошва З. = підóшва, Sohle psl. подъшьва. — вóйна Ду.... гал. війнá.

е місто загально-руского о.

червéный Кв. Стр. м. червоний, psl. чръвьнъ et чрьмьнъ. — дрöбéнькый Ґ. м. галицко-руского дрібóнький і дрібненький. — дуплé Лв. м. дуплó, Baumhöhle psl. доупліє caverna, foramen in arbore. (форма „дупле“ мабуть повстала з „дуплé“, що по тутешньому теперішному говору звучало-б „дупля“; — дуплé форма старинна з „доупліє“ наросток иє) — грéзен З. gen. masc. м. грозно psl. грознъ βοτρύς, uva.

е місто загально-руского о, старословеньского ъ.

плетéме, крйкнеме, хóчеме, вóзиме, клепáєме, кáжеме, берéме, купýєме, хоснýєме, дамé ческе і словацк. pleteme etc. старослов. плетемъ etc. ческ. dáme старослов. дамъ в загально-руск. плетéмо і плетемó побіч плетéм... дамó.

а місто о.

лапýх Кл. м. лопух, Klette, Lappa. — жáлудь Стр. м. жóлудь або жолýдь čech. žalud Eichel. — кáждый Д. Ду. м. кождий psl. къждо декуда в Гал. і на Укр. кожній lit. kožnas. „у кáждö закутйны, по єднö дытйны“. — нагавйцы Стр. м. і побіч ногавицы, Hosen. — рыбалöв К. З. м. риболів, Sterna, Seeschwalbe. — манастырь Пу. м. монастир, psl. монастырь μοναστήριον.

ы місто о.

хытарь genit. хытаря Гр. границя, Gebiet, Grenze у Лемків хотар psl. хотарь cf. ukr. хутор. — вкытйти Стр. укотйти (в значеню: „убйти“).

у місто о.

флýєра Я. м. флояра, Hirtenflöte. — кулáстра МЛ. курáстра ВС. м. коластра, colostrum. — журвá МЛ. м. жорвá Grünspecht. — урíх ВС. м. оріх. — пасýля Ґ. м. фасоля, Phaseolus. — ґалýпом НД. im Galopp. — фýрма Д. форма. — лýскать батугóм З. = лоскає батогом, er knallt mit der Peitsche (в З. nom. sing. батöг). — рýжа Д. м. рожа, Rose psl. рожа. — уженйти Пу. м. оженити — уд ВШ. м. од. — упят ВР. ВШ. м. опять.

в місто **о**.

втелйти ся НД. м. отелйти ся. колй ся втéлить корóва. — вженйти ся НД. м. оженити ся. — впят Д. Стр. = опять; знов. — малéнька впят рыба — то ґóвбник Д. psl. опѧть retro. — впалйти І. м. опалйти (**о** в виговорі переходить часто на **у**, а потім **у** на **в**) — вболотйти ся Пу. м. оболотити ся, уболотити ся. — вблечéний Гр. м. облечений. — в пісни: мене дóма хлопцы вбсыли ВШ. = обсыли. — вдыіня́ ВШ. м. одыіня. ож сесé і вдыіня́ твóє ВШ.

о після шиплячих і піднебенного **й** удержує ся, себто уподобненє занедбує ся а мягка суголоска не переходить на тверду — або рідше уподобненє доконує ся себто **о** переходить на **е**, а суголоска мягка замінює ся на тверду.

гайóви, гайóм Вл. ковачьóви, ковачьóм Вл. по дождджьóви ВР. — У ВР. форми одні і другі побіч: коньóви і конéви ВР. ковачьóви і ковачéви ВР.

о счезає.

лускоріх Я. м. лускооріх, Nussknacker, Nucifraga caryocatactes. — лускогріх Ир. Myoxus glis, Siebenschläfer; лускогрішок Ир. Haselmaus, Muscardinus avellanarius (повстало = з лускогоріх, лускогорішок).

о в визвуці удержує ся:

я́ко Лв. Стр. як, psl. ꙗко. лыта мóйі молодéньки, штóсьте пôшлй пó марнéнькы, пôшлй, пôшлй я́ко водá etc. — Такйй міх грóший му обіця́ли, я́ко вôн сам. Стр. — чьóрный я́ко кáвка Ир.

В співанках **о** визвучне часом відпадає, коли того требує склад вірша: Білий град, Білий град, вóйна на нім стóйіть,
То не в єдног хлóпа голóвка заббóлить Лв.

а.

назвучне **а** одержує придих **й**.

я́стряб ВШ. Ир... у Лемків галицк. часто астряб, psl. ꙗстрѧбь. — я́фины Бі. Heidelbeeren, в Гал. найчастїйше: áфины.

я місто **а**.

шкатýля ВС. gen. fem. м. шкатýла, Schatulle (що иньшого шкатуля́ gen. neutr. або шкатуля́тко demin. подібно як пр. збаня́, збаня́тко). — Михáйля м. Михáйла. спéред Михáйля vor. St.

Michael ВС. — ивóвля м. ивова Pirol, Pyrolus galbula. — поряхувáти rechnen (в Малім Давидкові: поряхýйме, а в Великім Давидкові: порахýйме!) — дуплѧ́ НД. genitiv. від nom. sing. дуплé = в гал. дуплá, genit. від дупло. — алмýжня НД. алмужна. Almosen. няй Бӧг прийме вашу алмýжню! (вадь мылостыню!) — няй НД. МЛ. най, нехай. — трѧ́пом НД. м. трапом im Trab. — шкýря Г. м. шкура, скіра (льокальне; звичайно кажуть: кóжа).

е місто а.

здéлеку Я. м. здалéка. — келю́х побіч калюх Magen; Darm namentl. Mastdarm. — черíльниця Лв. Betrügerin, Hexe cf. чалувати magy. csal. cf. чарувати.

'о місто а.

лóтатень Ян. місто лáтатень, латач, Caltha palustris, Sumpfdotterblume. — торгáн Ян. м. тарган, Periplaneta orientalis. — колобáня Лв. м. гал. калабаня, Lache, Tümpel. — зозýля НД. м. частійше в Гал. уживаного зазýля, Kuckuck. — гóлузь, голýзка Стр. в Гал. часто галузь, галуза, галузка в О. також галýза. — горáзд ВШ. м. гал. гарáзд psl. горазд.

у місто а.

дрýґар Я. місто траґар, Tragbalken.

а місто укр. я.

раст ВС. м. ряст die ersten Frühlingsblumen, womit die Natur Wald und Flur schmücket. (а правильнійше!).

я місто звичайно в Гал. уживаного а.

отвиряти Пу. Лв. м. отвирати, psl. отварꙑти et отварати.

прейотоване а і також а перед змягченими суголосками перезвучає на е (в місцевостях пограничних Гуцулам).

пшенúце Я. — таблúце О. — сиротéтко Я. — небожéтко Я. — селéнский Я. — на конé Я. — мнекúй Я. — кресáне Я. — свинé Ян. — медвéдице Ян. — лóше Ян. — жéба Я. — полишéе се Я. — дек Кв. — шéпка Кв. — óлениці О. — счерувáти О. — челедúнский О. — сьвéто О. — заклестú Р. — трестú Р. — йіжéк Р. — пóтечий Рос. — дéветь МЛ. — слобожéний МЛ.

У иньших місцевостях, що не граничать з Гуцульщиною, а в згаданих сполученях удержує ся:

пшени́ця, коры́тята, хотя́ть, мя́со (мнясо), пахня́чый, водяны́й і пр.

а місто старосл. **ꙗ** або **ѧ**.

дыі́ла Ґ. м. дыі́ля, для psl. **дѣлꙗ** διά, propter (форма „дыіла“ єсть genitiv. від „дыіло“ і правильнїйша від „дыіля“). — мо́а, тво́а, сво́а Земпл. = psl. **моꙗ, твоꙗ, своꙗ**. — са м. ся psl. **сѧ**.

а відповідає старословенскому **ѫ**.

нара́квицьі Я. (nom. sing. нара́квиця) Pulswärmer psl. **нарѫквица**.

а відповідає загально-руск. **і** або **я**, польскому **ę**.

страпа́тый Г. gefranst; zerzaust. = гал. стріпатий, стряпатий, лемк. стрямбатый польск. strzępiasty.

е відповідає старословенскому **ѧ**.

вите́зь Пу. psl. **витѧзь** heros magy. vitéz. — клеги́ня Рос. кегиня ВШ. = psl. **кнѧгъіни**.

ом відповідає загально-руск. **о**, старосл. **о**.

сомпе́ль Я. genit. сомпля́ м. сопель, psl. **сопль**. сомпе́ль леду Eiszapfen.

ан відповідає старосл. **ѫ**.

пантлик О. Band, magy. pantlika cf. psl. **пѫто** compes et **петлꙗ** ansula.

ун відповідає старосл. **ѫ**.

кундеря́вый Лв. = гал. кудрявий psl. **кѫдравъ** cf. magy. kondor.

ня, що повстало з старословенск. **ѧ**.

мнякки́й Лв. psl. **мѧкъкый** (= менккый, мйанккый, мнйакккый). — запняти́ ся НД. запняли́ ся ко́ньі = затяли́ ся так, що не хочуть рушити дальше, psl. **запѧти**. — розпняти Ир. psl. **распѧти** σταυροῦν, crucifigere; розпнятя́ Гр. в значеню: Христос на хрестї. psl. **распѧтиѥ** crucifixio. купи́ў розпнятя́.

і місто загально-руск. **я** старословенск. **ѧ**.

тьі́гати ся НД. м. тягати ся psl. **тѧгати сѧ**.

у.

у починове удержує ся.

у с, у с а т ы й Я. — у ж Г. Бі. в гал. звичайно вуж Ringelnatter. — у се́л н и ц я Л. Raupe. — у́дти по при вудти, вуттѝ Г. = відти, одти. — у́ х о Ґ. Ohr, dem. ушко. — у д Лв. по-при од psl. **отъ**. — у д да́ т и Д. = оддати, гал. віддати psl. **отъдати**. — у́ д з и м о к З. „што спе́ред я́ри“ Nachwinter в гал. plurale tantum відзимки. — у́ д м я к Ім. = одмяк Thauwetter. — у́дкы Бі. = відки у́дкы пришли́? woher sind Sie gekommen?

назвучне у дістає придихове б.

б у д и́ т и Стр. удити, räuchern. вöн буди́т сви́ннос мясо.

у в назвуцї одержує придих в (= ў).

в у́ с т а Ґ. м. уса, уси Schnurrbart, однакож у́ста Лв. НД. psl. **ѫса** dual. від **ѫсъ**.

у в назвуцї одержує придих г.

г у сьі́ л н и ц е О. Raupe г у се́ л н и ц я Ґ. psl. **ѫсѣница** et **гѫсѣница** польск. gąsienica. — г у ж о́ в к а Стр. „снур плете́ный з дубо́вого фя́тлика“ psl. **ѫже** funiculus, σχοινίον. — г у з к ы́ й ВР. Пу. укр. узки́й, гал. вузкий psl. **ѫзъкъ** (декуда в гал. з неправильно мягчить ся: вузький; подібно н е п р а в и л ь н о: низький м. низкий psl. **низъкъ**; близький м. близкий psl. **близъкъ**).

і (ö) місто у.

ш р і б а Д. м. шруба, Schraube. — т р і с ь к а Стр. м. труська, Kaninchen plur. тріськы́ (майже як трöськы́), — к ö к ö л ь Ґ. = кукіль, Kornraden, Agrostemma githago. мно́го коко́лю. — к ö х н я ВР. Ду. гал. кухня, Küche. — к ö з н я ВР. м. кузня, Schmiede. іс ковачьо́м пöшо́ў у кöзню.

я місто загально-руского у.

я́ с т р я б НД. Ир. genit. я́стряба astur, Habicht. я́стряб бы́вать у нас як у зімі́, так у льі́ті. psl. **ıастрѧбь**, genit. **ıастрѧби**. в Гал. звичайно яструб, рідко і місцево ястреб, ястріб, у Лемків: астряб.

о місто у.

па́зорі МЛ. м. пазурі, Krallen, nom. sing. па́зор.

у місто ю.

судá Я. сюди, сюда. — калýже Я. в укр. калюжа. — медведýх Ґ. м. медведю́х, Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris. — знáу ВС. Л. Ґ. = знаю. — мáу Лв. ВС. Л. Ґ. = маю. — вандрýу Ду. = вандрýю. — не довиджáу НД = не довиджаю. — забавля́ут Г. — называ́ут Г. ВС. — одтина́ут Л. — льітáут Ґ. — імáут Ґ. — што даýть Ґ. — комарі́ кусáуть Стр. Лв. — узирáуть Лв. = визирають. — блыхы́ кусáуть Лв. НД.

ю місто у.

жовтогрю́дка Лв. = жовтóгрудка, Goldammer, Emberiza citrinella. — марю́нка НД. = марунка, Mutterkraut, Pyrethrum parthenium. — машерювáти І. машерувати, marschieren. — покы́ню ВШ. м. покину (в пісни: Ой вöвчáрю, синетáрю, покы́нь вöвцьі пасти! Хоть покы́ню, не покы́ню: навчиў ем ся крáсти!).

в місто у.

вже по при ужé Я. psl. оуже.

ъ.

старословенскому ъ відповідає о.

зовé Г. = съвиѥть. зовé ся ярúч Г. der Igel rollt sich zusammen. — розоклáсти Ир. (повстало із разъ + класти = *расклас-ти). — надо мноў Ир. psl. = надъ мъноѭ. — підóшва Я. Sohle psl. подъшьва. — совокýпно О. zusammen cf. psl. съвъкоупъ ἕνωσις unio; συναίρεσις coniunctio; ὁμόνοια concordia. *съвъкоупьно.

старословенскому ъ відповідає ы.

ізыйти́ І. psl съити sive сънити descendere.

наконечному старословенскому ъ відповідає о.

дьíдо Г. Бі. psl. дѣдъ πάππος, avus; θεῖος, senex.

ь місто ъ.

тогíдь Я. місто тогід (в старосл. було би *тъгодъ) praeterito anno. — линь Ґ. м. лин Schleihe, Tinca chrysitis. я імиў ли́ня, ich habe eine Schleihe gefangen. — хрінь НД. Пу. genit. хри́ню, хрéню м. згр. хрін, genit. хрíну (декуда в Гал. також хрінь genit. хрéню або хрін genit. хрону). што прóсиш за тот хрінь? Г. Пу. was

verlangst du für diesen Meerrettig? psl. **хрѣнъ**. — б і л ó к л е н ь НД. Acer campestre, Weissebern. — ч о р н ó к л е н ь НД. Acer tataricum, herzblätteriger Ahorn. — к м і н ь genit. кмéню Я. Kümmel, кмин.

ъ в середозвуці випадає.

схнути psl. **съхнѫти**. дéрева пóсхлй Лв.

ь.

і місто звичайно у нас уживаного **ь**.

крýзьі Л. побіч крузь = крізь psl. **сквозѣ, скрозѣ, скрозь**.

старосл. **ь** відповідає **е**.

ч е р в é н ы й Кв. Стр... psl. **чрьвьнъ** в Гал. звичайно червоний, (гляди: голосівка **о**).

місто старословенского **ь** стрічаєм **о** (задля иньшого наростка місто: йез-йъ — йез-йо).

й і ж ó Д. К. З. psl. **ѥжь**, Igel, erinaceus (появ зовсім льокальний; наголос паде на **о**, а рід середній: єднó йіжó, єнно йіжó; в К. однакож: маржный йіжó, пéсьій йіжó gen. masc.).

старословенске **ь** випадає (не переходить на **е**).

п е и к Ім. в Гал. пéсик psl. **пьсьць**, kleiner Hund.

ь відпадає в визвуці.

о п я́ т МЛ. м. опять psl. **опѧть**.

старословенскому **ръ** відповідає **ер, ор** або **ыр**.

г é р л и ц я Ґ. Лв. НД. З. Вл. гéрличька мáє сúню масть die Turteltaube hat eine blaugraue Färbung. Turtur auritus, гы́рлиця І. psl. **грълица** τρυγίον, čech. hrdlička. — корчáга Г. psl. **кръчага** κεράμιον. — г ы р т á н к а Ґ. Gurgel, Kehle, psl. **грътань, кръталь**. — п о к ы́ р ш и т и Ґ. zerbröckeln; zerbrechen; н а к ы́ р ш и т и = накришити cf. psl. **кръшити**, frangere.

старословенскому **ръ** відповідає **ры** або **рӧ**.

б р ы в á nom. sing. єднó брывó Лв. psl. **бръви**. — д р ӧ в ó Бі. Holzscheit cf. psl. **дръва** plur. ligna.

старословенскому **ръ** відповідає **ре**.

скренáтка МЛ. стренадка, стернадка, Goldammer cf. psl. **стрънь**, stipula, Stoppelfeld. — греміти Лв. psl. **грьмѣти**. гремить, tonat.

ере місто загальноруск. **ер** = старосл. **ръ** (вторичне повноголосє).

черéпати Бч. черпати. черéпати вóду psl. **чръпати**, haurire. — мереконьíти І. schwach leuchten, aufglimmen (von glühenden Gegenständen cf. у Маркіяна Шашкевича: грянь меркотїла, cf. psl. **мръкати**. **мръцати** obscurari.

старословенскому **лъ** відповідає: **лы**.

блыхá Я. Лв. plur. блыхы́ psl. **блъха**. — я́блыко plur. я́блыка Г. psl. **аблъко, ıаблъко**.

старословенскому **лъ** відповідає **ло** як в україньскім і в Брідщинї, або **ле** як в загальнорускім.

лóжка Л. З. І. Löffel psl. **лъжька, лъжица**. (однакож в Я. лижка) — блохá Ґ. — слезá Лв. слезá течé з вóка psl. **слъза**.

повноголосність (Volllaut).

Повноголосні форми стрічають ся скрізь в говорах угорскоруских з акцентом движимим, а лишень виїмково, як у піснях, чути побіч також форми схожі з старословеньскими або з словацкими і мабуть суть слїдами впливу церковщини а іменно словаччини пр. глас, **гласъ**, hlas. — влас, **власъ**, vlas, — власочькы́ = гал. волосочки, волосечко. — стрáна, **страна**, strana. — злáто, **злато**, zlato. — златúти, **златити** = inaurare. — млáдый, **младъıй** (злож. форма) mladý. — здрáвый, **съдравъıй** (зложена форма), zdravý. — глáсный, **гласьный** (зл. ф.), hlasný. — піщалóчька глáсна, klangvolle Pfeife.

приставка і всув голосівок.

(приставне **и**, **і**) ирстúти Р. psl. **кръстити**. pruth. **крьстити**. з крьстити повстало: крстити, рстити відтак для усороненя невигодної вимови ирстити). — иржáвіти Лв. rosten. заиржáвіў ключ. — иржáти Ир. Лв. кöнь иржúть; кöнь заиржáў Лв. кöнь úрже вадь квилúть. — ирвáти НД. зыíля, што ирвýть бáбы. — ирзоньíти Д. кöнь ирзонúть das Pferd wiehert. — Ильвöв ВР. = Львів, Lemberg. де живýть? кóло Ильвóва? — úмста Д. мста, месть psl. **мьсть**, čech. msta. з úмсты aus Rache. — Имстичево = назва села. — иржá Ду. Rost. — иржáвый Ду. rostig, rost-

farben. — и л ь н у̑ ВШ. (nominat. льон) = genit. льну. — і в о в а ВШ. івóвля, ивóвля Ґ. psl. влъга, Oriolus, Pirol. — і з в а т и Д. psl. зъвати, звати, „чапля ізвé ся“ Д. — ся приставка мабуть повстала по фальшивій анальоґії з огляду на форми: ізбудити, іздурити, ізольляти.

приіменник с, з = старосл. съ звучить майже завсїгди іс, із. іс телятьом, із бу̑ком; також в зложбі (композициї) з глаголами або іменами пр. іссыпати, ісправный; ізробúти, ізру̑чный.

(приставне о). о к р ӧ п genit. окропу Ґ. м. кріп, Anethum graveolens, Dill, Gurkenkraut. окрóпу дають до óгӧркӧв. — о ш к ó л а, schola. — о ш к о л я н и́ к = школяр, Schüler. — о в ӧ̑ н З. = він, овӧ̑н продау̑ девятéро поросúць. овӧн вúдыіу̑ ня. — о с т á в ч и к ы у п é р с т ӧ в Ир. ставчики пальцїв, Fingerglieder. — о ж е л é д ь Вл. psl. жлѣдица Glatteis; Regen mit Schnee. — о к р а й і́ н а к. Сиг. крайíна. по вшыткых окрайíнах чісáрьства.

(вставне е). о г é н ь Лв. ВР. psl. огнь (в многих околицях Галичини: огóнь, вогóнь). м ы́ ш а ч и й о г é н ь І. Leuchtkäfer, Lampyris noctiluca. — с о м п é л ь Я. psl. сопль. — в е п é р ь Я. psl, вепрь. — м ы с е л ь Ґ. psl. мысль. не прийде му на мы́сель.

(вставне о) genit. plur. в і к ó н Я. — в і т о р Земпл. psl. вѣтръ словацк. vĕtor. — в í х о р НД. = ἄνεμος, ventus; psl. вихръ, turbo, čech vichr.

і в назвуцї заникає.

С у с побіч Ісус Пу. Jesus. — г у̑ м е н Пу. місто ігумен psl. игоумєнъ ἡγούμενος. — з р а е л ь с ь к ы й Марамар. м. ізраельский. — м é н о Пу. м. імено. — м н я м. імня psl. имѧ. — н о Ир. м. інó, nur. нúтко нé знау̑, но ты та я Ир. — ш т о р і я м. історія ital. storia; і (и) заникає також в формах п ӧ д у, п ӧ д е ш, п ӧ д е і пр. Пу. з по-иду = пойду, пóйду, пӧду.

і не приставляє ся.

шоу̑. пошóу̑. пушóу̑ Лв. psl. пошьлъ єсть (часто однакож і приставляє ся, подібно як в Галичинї: ішóу̑. пуйшоу̑. — Тоє приставлюванє голосівки і неправильне а стало ся, з огляду на форми іду, іти по фальшивій анальоґії, бо до шьлъ, шоу̑ корінь шьд а не ид).

ы випадує в середозвуцы.

д ó с т а О. ВШ. Коп. Стр. м. досы́та, genug, psl. досыти et досыть satis.

и назвучне відпадає.

дôхыж Пу. м. до хыжи.

ы відпадає в назвуці (лишень в пісни).

об м. обы́. Вару́й ся Яны́чку, об тя не забили Лв. — б м. бы. як соба́ку-б вбили НД. = як собаку бы вбили.

відпад визвучного е.

зеле́ной ли́стя Земпл. м. зеленоє листя. — чу́до небе́сной — чу́до небесноє. — у́шиткой поле = вшиткоє поле. — двой дыти́й = двоє ді́тей psl. двоѥ дѣтий. (порів. стсл. двой, двоꙗ, двоѥ, скл. як мой).

відпад назвучного о коли попереджає вираз закінчений голосівкою.

докола 'бгородили Земпл. — они 'бсудили мня. — всьі са 'бра́дують тому. — на гни = на огни.

відпад голосівки а в назвуці.

марика́нка м. американка eine Kartoffelabart. — пати́ка ВШ. Коп. magy. patika Apotheke. патика́рь Apotheker. — лармува́ти Пу. alarmieren. magy. lárma Alarm.

відпад голосівки а в визвуці.

дôкус Лв. ganz und gar м. до куса.

відпад наконечного у.

дôраз Лв. Стр. Пу. м. дô разу, augenblicklich, gleich; — дôдом Стр. м. дô дому = домів: — дома́к Ир. Ду. м. до ма́ку або до ма́ка ganz und gar, до крихти. — ще дома́к не присти́гли дичкы́ die Waldäpfel sind noch nich ganz reif. ку́риця дома́к бі́ла ganz weisse Henne.

стягане складів.

ади́! Я. = а диви. — най ВС. няй Лв. = нехай укр. хай, гал. най, лемк. няй. — мож Л. МЛ. Лв. = можна. — сла-боу = сла-бу Лаг. = слава Богу. — бра Я. м. брате. гей бра! ході́-ко суда́! порівн. П. Гулака Артемовского: „Ти винен, бра Рябко, що в ніч так розбрехав ся". — подь МЛ. = пійди (psl. поиди); подь-ко сюда́ бра́те! МЛ. = пійди но сюди брате! — подь ід ми́ньі! МЛ. komm zu mir! = пой. пойте Лв. = psl. поиди. поидѣте. — за́ганка Г. м. загаданка, Räthsel. — кстити ся Им. м. крестити

ся; декуды стити, перестити ся. — са́лька ВШ. м. усалька Granne, arista cf. psl. жсъ barba cf. magy. szálka.

уподобнене голосівок.

префе́сор м. професор.

Наголос.

Наголос в угорско-руских говорах акцентованих себто у Лишаків і східних, з Лишаками сумежних Лемаків оказує свої приміти. В словах зложених з приіменниками наголос паде понайбільше на приіменник пр. за́перти. за́перли Ду. по́дати ВШ. але подало́ Лв. поне́су Лв.; зу́вяло ли́стя Лв. = зівяло листе. — за́тети. за́тели ся конї О. — по́ходиу̂ ВР. — пре́добрый. пре́добра. пре́добре Лв. sehr gut. до́стойний Ґ. — Те саме буває в зложених виразах присловникових пр. до́чиста Стр. ВР. ganz und gar. — на́курто Ир. = на коротко. — зо́споду (зі́споду) МЛ. von unten. — на́солодко Лв. — на́-трояко Лв. auf dreifache Weise. — на́коротко НД. — Наголос паде часто також на приіменник при 7 пад. пр. по́ полю Р. ВС. auf dem Felde. — на́ світьі auf der Welt. — на́рід (на + родъ) genit. на́роду Стр. abl. на́родом. nom. plur. на́роды. — о́бід Стр. = в гал. обі́д (з объ + ѣдъ). — однакож розу́м Ґ. ВС. Вл. (разъ + оумъ = разоумъ) genit. розу́ма et розума́. овöн ма́е до́брый розу́м; не ма́е розу́ма; не чини́ (чіни́) без розума́. — в НД. говорять: ро́зум genit. ро́зуму. — nom. plur. коза́ки genit. коза́кöв в Гал. козаки́, козакі́в. — nom. plur. дзвоны́ ВШ. = гал. дзво́нп. — царь genit. ца́ря ВШ. м. царя́.

Nom. plur. зьвізды́ ВС. блыхы́ Г. ВС. Лв. Д. блохы́ Ґ. верьбы́ ВС. від nom. sing. зьвізда́, блыха́, блоха́, верьба́. — жебы́ Я. nom. plur. = жабц.

Nom. sing. ло́ше. я́гне Яд. те́ле О. те́летко. ко́тя МЛ. nom. plur. ло́шета. я́гнета. теле́та. теле́тка. котя́та МЛ. — Nom. plur. во́лы Лв. — на́роды. бога́ті на́роди Я.

ко́марь plur. ко́марі О. кома́р plur. комары́ Стр. psl. комаръ et комарь. — пасты́рь Лв. НД. genit. пастыря́. — сами́ць Ґ. імиу̂ едно́го самця́. — птахы́ Ґ. nom. plur. — качу́р Лаг. Бі. genit. качура́ в Гал. найчастїйше ка́чур. — чове́н Лв. човна́, на човньі́ ukr. чо́вен в Гал. чове́н. — ло́тач НД. в гал. декуди лата́ч Sumpfdotterblume. — мужчи́на Р. = мужчина́.

ласи́ця Лв. НД. звичайно в угорско-руск. як і в Гал. в акцентованих говорах ла́сиця. — ве́рба Я. Ґ. Ир... але верба́ Г.

верьба́ ВС. psl. връба пол. wierzba. — луска́ Лв. = в Гал. луска́ тут і там лу́ска. — родина́ Лв. = гал. роди́на. — дичи́на МЛ. = в гал. дичина́, Wild. — че́реда МЛ. гал. череда́ (подібно в гал. в Дрогобиччині: се́реда побіч середа́). — ло́за НД. І. в гал. лоза́. — пи́щалка НД. в галицкім: пища́вка, пища́лка, пищє́вка. — печера́ З. гал. і укр. пече́ра. — коропа́вка К. декуда в Галичині: коро́павка Bufo, Kröte. — ожеле́дь Вл. в галицкім і в многих околицях угорско-руск. о́желедь. — жолу́дь Лаг. Ду. genit. жолу́ди в Галичині найчастїйше жо́лудь genit. жо́луди рідше жолу́дь.

Deminutiva (Вменшительні) на **ка** часто наголос мають на послїднім складї: травка́, сьідинка́, лозинка́, першинка́.

копито́ Бч. = копи́то. — ґолеса́ в гал. коле́са nom. plur. die Räder.

великы́й дім Лв. grosses Haus. великы́й чолові́к gross gewachsener Mensch. велика́ вадь гру́ба вода́ wörtl. grosses Wasser z. B. beim Anschwellen des Flusses, bei Überschwemmungen. — кӧнь великы́й НД. але в З. вели́кый (в Галичині: вели́кий, однакож в декотрых гірских околицях також ве́ликий, іменно в значеню: дуже великий). — ку́ртый Ир. = курти́й (коло Дрогобича в Гал.) kurz. — са́мый Лв. так як і в укр.; в гал. найчастїйше сами́й: до са́мого вечера Лв. пяте́ро Стр. девяте́ро Стр. десяте́ро Стр. так як в говорі бойківскім; в загально-руск. = пя́теро, девя́теро, деся́теро etc.

гово́рю, гово́ри́ш, говори́ть (говори́т); говоря́ть Ґ. З. чини́ть (чини́т) буди́т. будя́т. — сто́ю, сто́іш, сто́іть, мы сто́іме, вы сто́іте, они́ сто́ять Лв. Стр. він лови́ть, они ловля́ть в загально-руск. ло́вить, ло́влять, гово́рить, гово́рять доки́дали Я. в Гал. звичайно докида́ли і пр.

Суголосочня (Consonantismus).

Плавні л, р.

В угорско-руских говорах єсть мягке ($л_1$ = ль) і середне л ($л_2$) розпросторонене, грубе л ($л_3$) лише рідко і місцево. Послїдне переходить в причаснику минувшого врем. стану дій. II. в переливний звук ў або в. іми́ў, (іми́в), говори́ў, писа́ў. В женьскім і середнім родї л втискає ся часто середне місто твердого т. є. $л_2$ місто $л_3$: імила, говорила, писала, імило, говорило, писало. Взагалї середне л перемагає тут, так як грубе л переважно в Галичині, де говорять звичайно ми говорил$_3$и, ходил$_3$и місто говорил$_2$и, ходил$_2$и — на Угорщині: говорил$_2$и, ходил$_2$и.

Старосл. лъ, коли після него слїдує суголоска, переходить на оу (ов) або рідше на лы, (ло), ле.

воук psl. влъкъ. — жбутый psl. жлътъ. — блыха́ psl. блъха. блоха́. — слеза́ psl. слъза. гл. Голосівочня sub ъ (лъ).

$л_2$ а не $л_1$.

свідьітелство Земпл. psl. съвѣдѣтельство. — булше МЛ. = більше. — усе́лниця Л. = в многих околицях Галичини усьільниця. — майбілший Л. — ремесе́лник МЛ. ВШ. ремісник, ремесельник, čech. řemeslník. pol. rzemieślnik.

ль місто л.

шкатулька Ґ. Стр. м. шкатулка, Schachtel, Schatulle. — більо́к Ґ. genit. більќа Eiweiss місто біло́к genit. білка́. — понедьільок м. понедьілок psl. понедѣльникъ. — вільми місцево місто вілми abl. plur. psl. вольми.

р місто л.

пöдпöрітка Лв. м. гал. підпілїтка Wachtel, Coturnix communis (назва „підпілїтка" повстала з наслїдованя клички самчика перепелицї словом: „підполїть!" imper. від підполоти = jäten, ausjäten); — шереснатый Пу. місто і побіч шелеснатый eigtl. rauschend, stark rauschend; üppig. шереснатое або шелеснатое листя = што шерестить, шелестить dichtes Laub, welches, vom Winde bewegt, stark rauscht. — фія́рка НД. м. фіялка, Veilchen, Viola. — кура́стра ВС. Ир. м. коластра, colostrum. — кро́хмарь Лв. крохма́ль, Kraftmehl, Stärke, в декотр. окол. Галичини: скріб. кро́хмарю дай Лв. — крохма́рити пла́тя Лв. die Wäsche stärken, скро́бити або крохма́лити біле. — роскота́ти НД. лоскотати, kitzeln. вöн роско́че.

р місто л (з н).

рапори́ця Д. місто рапониця cf. рапоньіти. З „рапониця" повстало перше: „рапулиця" а відтак через уподобнене „рапориця". качька-рапори́ця.

н місто загально-руск. л.

дрімню́х Г. але в Л. дрімлю́х, Ziegenmelker, Caprimulgus europaeus. — земня́ Я. земля. — коно́пньі (коло Унгвару — звичайно plur. рідко sing. коно́пня) м. коно́плы. — — — те́рниця

Ґ. м. гал. терлиця „што ла́мле коно́плы“ Hanfbreche. — скавуньі́ти Ґ. м. скавульі́ти winseln.

н місто **ль.**

ко́вбен (коўбен) побіч ґовбен НД. м. ковбе́ль genit. ковбля́ = рыба мала́, што ся спо́дом тыґать. єде́н ко́вбен, два ко́вбени. Gründling, Gobio fluviatilis. — таньі́р Стр. м. тальі́р, Teller. — кестеме́н Лв. Tüchel м. тестеме́ль турецк. téstimél.

й місто **ль.**

пра́йник Стр. м. пральник, psl. **пралникъ** fullo.

змягчене **р.**

це́рьков Я. psl. **цръкы. црькы.** — четве́рь Я. МЛ. Лв. ВР. genit. четверьга́. то́го четверьга́ vorigen Donnnrstag. — psl. **четврътъкъ** в остром. ев. **четврьтъкъ.** — вепе́рь МЛ. genit. вепря́ psl. **вепрь** aper; пол. wieprz. — верьба́ ВС. ве́рьба НД. = верба́ psl. **врьба** пол. wierzba. — верьх psl. **врьхъ. врьхъ.** пол. wierzch. — на верьхо́винеі Ґ. у верьхо́винеі О. im Hochgebirge. верьхо́м З. верхи, верхом zu Pferde. — тепе́рь Кв. тепе́рька Лв. Гр. — ме́рьва Стр. ме́рьвиця Стр. О. psl. **мрьвица** ψιχίον, mica; пол. mierzwa. — пе́рьвый ВС. psl. **прьвъ**; в Євангелию остромировім: **прьвъ.** — ярьмо́ Кв. psl. **ıарьмъ** ζυγόν, iugum, гуцульск. єре́м. пол. jarzmo. — би́рька НД. junges Schaf. — лави́рька ВШ. Eichhorn, Sciurus vulgaris. — серьця ВШ. в ев. остромировім **срьдце.** — зрю І. psl. **зрıа** βλέπω, ὁράω, specto. — столя́рь Бі. пол. stolarz, čech stolař. — коса́рь О. вöвчя́рь Ґ. покли́ч миньі́ то́го вöвчяря́ Ґ. — склепа́рь Г. Ladenverkäufer; Kaufmann, der im Gewölbe verkauft.

р тверде як і в других говорах україньско-руского язика:

ра́но, рева́ти, роби́ти, романи́ця, руг (pör, pir), руба́ти, руськый, ры́ба, рысь, рапори́ця, рӧзджа, рӧк etc.

знеподобнене **р—р** в **л—р** або **р—л.**

ґлана́рия Стр. granarium, Speicher, Kornboden. „де ссипа́уть зе́рно“. — про́луб Бі. м. проруб, Eiswuhne. — ква́ртьіль О. Ду... квартира, magy. kvártely, Quartier. — барбі́ль Бер. м. барбір, magy. borbély, Barbier. пöшо́ў барбіль бри́твати.

друге **р** в **р—р** не знеподобняє ся.

перепери́ця Г. Бі. НД. перепе́риця ВС. і перепе́рниця ВС. перепе́риця Ґ. Ду. К. ВШ. = гал. перепели́ця psl. **прѣпелъ** декуда на Укр. перепел, перепілка пол. przepiórka Wachtel, Coturnix communis. Корінь **пр** = volare psl. **прати. перѫ, перши, перетъ.** оттак перепериця ein oft aufflatternder, oft auffliegender, hinüberfliegender Vogel).

місто **р—р** виїмково і місцево **л—л.**

пелепели́ця Бі. місто і побіч перепериця гал. перепелиця порів. словеньск. prepelica, plepelica і старосл. **плѣпелица.**

Сичні с, з, ц.

с удержує ся (не переходить в виговорі на з).

свaжати ся (с ким) Л. zanken. psl. **съваждати** calumniari. — сва́да Л. Zank, Streit, Wortstreit, rixa psl. **съвада** contentio, calumnia.

с не мягчить ся перед суголоскою попереджаючою **і** = ѣ, або також безпосередно перед **і** = ѣ.

співати Я. в многих околицях Галичини: сьпівати. солові́й красно́ співать Ґ. — сьліпи́й. — сьліпа́к Я. д. Blindschleiche, Anguis fragilis. — сусіда Д. psl. **сѫсѣдъ** et **сѫсѣдъ.** — сіяти Я. НД. м. сьіяти. сі́ють лук-чеснок Ч psl. **сѣяти.**

с не мягчить ся рівно як в старословенск. (правильно).

писмо́ ВР. psl. **писмо** пол. pismo. В гал. укр. і в многих ок. угорско-руск. уживає ся неправильно „письмо́“.

с неправильно мягчить ся.

стиськати МЛ. м. стискати. у́стиськає (устиськат) або у́жмакає ря́нтє МЛ. — піцькавка Вл. з піськавка м. піскавка, Spitzmaus, Sorex cf. hal. піску́чка et lemk. пи́скір Sorex; lemk, пискати в иньших окол. Гал. пища́ти, пище́ти, пискотьіти, писконьі́ти). — ку́ська Г. м. кустка Knochen; Knöchel; Stein im Obst в Гал. кістка. — воучи́сько. хлопчи́сько Г. місто вовчиско, хлопчиско. — во́сько Пу. ву́сько Марам. м. ві́йско psl. **войско.** — че́сьный Бер. м. чесний psl. **чьстьнъ.** — місьто Мар. замѣ. місто в значеню такім як старосл. **мѣсто** = locus, місце, Ort.

наростком ьскъ утворені приложники і заіменники вимітують ь а мягчать с.

руського м. руский. угорськый м. угорский.

В словах, де ъ пня перед наростком переходить в ов, скупня звукова овсь стягає ся в усь (а то: о стїсняє ся в у, а в видрулює ся).

дьідуськый (в многих околицях Мараморошских) dem Greise, dem Bettler gehörig. дѣдъ + ьскъ = дѣдовьскъ = дѣдовськъ = дѣдувськъ = дѣдуськъ). — попуськый = попівский. — дякуськый = даківский.

Сплив скупні звуків сьс, жьс, шьс в с (сь) — чьс, тьс і дьс в ц (ць).

руськый (з роусьскъ + и = роусьскый). — бóськый з божьскый. — дóуство Мар. Schulden. шитко дóуство sämmtliche Schulden (з доужьство cf. доуг psl. длъгъ debitum). — наськый з нашьскый. — богáцькый з богачськый. — жобрáцькый з жобрачьскый. — сируцькый. сиріцький з сиротьскый. — двацять, з двадьсять — psl. два десѧти. декуда двадцять і двацять. трицять і пр.

ц місто с.

куцый Ян. м. кусий. — куцуля Ян. корова кусохвоста. — сце Ян. місто ссе. уж сце корову die Natter saugt an den Zitzen der Kuh (nach dem Aberglauben des Volkes). — ýсцаў Бч. м. уссав = виссав. — цесь МЛ. сесь. — вудці МЛ. побіч вудсі, вудси = відси. — ýмняцкати Г. вймяскати herausdrücken. — процóнцвіт Ґ. Кл. НВ. Helianthus, Sonnenblume м. просóнцьвіт. — цвйда Лв. м. свид, Cornus sanguinea, rother Hartriegel. — коцмалькы́ НД. м. космальки nom. sing. космáлька Beeren von Ribes grossularia, Stachelbeeren (die Früchte oft zottig (космáті, коцмáті var. pubescens), daher der Name). — коцмйн Ім. м. космин, Stachelbeere). — цвйньі побіч свйньі К. — цвинáрь побіч свинáрь К. — пíцкавка Ир. І. Вл. Д. і пíцькавка (ц змягчене неправильно) м. пíскавка Бі. ВШ. Spitzmaus, Sorex. — хля́цнути Лв. м. хля́снути а то з хлястнути. cf. хлястáти, хлостáти. — фрáцкати ВР. м. праскати. фрáцкать кöнь das Pferd schlägt aus.

з місто с.

пéнзия Г. пенсия, Pension.

ш місто с.

шкíра Я. шкýра МЛ. м. скіра psl. скора. — шерсть Я. Кв. м. серсть psl. срѫсть. — шалáта Ян. м. салата. — шкребати м. скребати. шкрéбле крóмплы Лв. = скоблúть бараболї. — коштýр З. м. костур „што пöдпирать ся хрóмый“. — зашпíнкати ВШ. м. заспúнкати, на спинку зачепнути, häfteln.

з здвоює ся.

іззыíсти НД. (ззыíсти, ізьзыíсти) psl. съıасти et сънѣсти = з'їсти. тхöрь у сусыíды пять іззыíу кýрят.

дз місто з.

дзвеньíти м. звеньíти. дзвенúт стрýна О. — дзéрькало Я. м. зеркало Spiegel. — дзьвірь Лв. ВР. м. зьвір. дзьвірьовáтий чоловік Лв. = чоловíк дикий і лютий мов зьвір. — дзьвіздá Лв. ВР. ВШ. м. зьвізда. — дзя́бка Ир. Buchfink, Fringilla coelebs м. зябка cf. psl. zięba, галицкоруск. зяблик, зяблиця.

иц (ец) місто ець.

кравúц м. кравець. хлóпиц м. хлопець (Я. місцево; звичайно иць пр. хлóпиць).

ч місто ц.

чьíсарь Ду. м. цїсарь. — чісáрськый (чьісарськый) м. цїсарский. — чьінá Ду. м. цїна pretium.

Піднебенні (понебні) й, ж, ч, ш.

ч, (ш) щ рідше ж вимавляють ся мягко н. пр.

чюти Я. Лв. — кáчька ВС. квóчька ВС. Лв. — сорóчька ВС. — ночювáти Стр. — нóжичькы НД. — болячька НД. — квочька квóче НД. — пíсничька НД. Liedchen. — рогáчь Д. Lucanus cervus, Hirschkäfer. — нúчь З. побіч нич. — хóчю З. = хочу. — тáчька Бі. Schiebkarren. — чьóрный, чьóрная, чьóрное НД. К. — я́щюрка ВС. — щю́ка ВС. Ґ. Стр. Hecht, Esox lucius. — щíпаука Д. — пýщять. пущя́уть Ґ. — вúжю побіч вúжу Гр. = виджу. — лáжю побіч лáжу Вл. = лáджу і пр.

з місто ж.

пóвороз Р. м. поворож, Marienkäfer, Coccinella septempunctata. — зя́бра Г. Kiemen. зябрá ВС. (nom. sing. зябрó); однакож в ВШ. жабрí. імúу рыíбу за єдну жабрю.

дз місто **ж.**

дзе́бра Я. дзя́бра Лв. Kiemen, branchiae гал. зяви, зеви, зьіви і дзьо́бра. — дзябрі́ Бі. (nom. sing. дзября́. е́дна дзября́). ры́ба ды́хать дзября́ми Ду.

дж місто **ж.**

джа́воронка Ґ. (джя́воронка) м. жаворонок psl. **сковраньць** κορυβαλός, alauda; джа́воронка ховпа́та Ґ. Haubenlerche, Galerita cristata. — баледжяни́к Д. м. балежани́к Mistkäfer, (бале́ґа = Mist, Dreck).

ж місто **дж.**

ви́жю Гр. м. виджу psl. **вижд҄ж**. — ме́жу Гр. м. ме́джу (praes. від меди́ти = сыти́ти горівку); меже́ный м. медженний = медом підправлюваний. — ла́жю, ла́жу Вл. м. ладжу. — саже́ный ВШ. = са́дженний.

р місто **ж.**

небо́ре Ян. Лв. м. небоже. — небора́к Я. З. čech. ubožak.

ц місто **ч.**

ци Я. м. чи. — ско́цень Я. м. ско́чень, Springlein, Linum usitatissimum var. crepitans. — пец НД. м. печ, піч. тота́ пец велика́ dieser Ofen ist gross. psl. **пешть**. pruth. **пещь**. — быцкы́ Бер. м. бички.

ш місто **ч.**

рушни́к Я. м. ручник, Handtuch, Wischtuch. — тушны́й м. тучний. тушно́е мясо ВС. fettes Fleisch. psl. **тоучьнъ**, πίων, pinguis. — посо́яшник Лаг. м. посоняччник, Sonnenblume, Helianthus cf. psl. **слъньчьникъ** locus apricus, ἡλιακόν.

щ місто **ч.**

щи́рка В. м. чирка Anas querquedula, Knäckente. — горщя́рь Бер. м. горча́р, гонча́рь psl. **гръньчарь**. — худо́бщина Пу. в значеню майно; мале майно, Vermögen, Habe; geringes Vermögen. місто: худібчина (худоба, худібка + ина). [худы́й значить mager; худо́бный arm; худо́ба Vieh — а що худоба становить головне богацтво селянина, розвинуло ся в дальшім наслї́дї поняте худоби в значеню: майно].

с місто загально у нас уживаного **ш.**

се́ршун ВС. м. ширшу́н Hornisse. се́ршуны вели́кы psl. **сръшень** et **шръшень**. — сну́рок НД. ВР. м. шнурок, Schnur. —

сановáти Лв. м. шановати cf. psl. санъ dignitas. — спарá І. м. гал. шпáра Spalte, Ritz. — сáбля Лв. м. гал. шабля psl. сабля, magy. szablya = Säbel.

ч місто ш.

блúще Я. (ближче, близче) = близше. — мéнчий Я. меньший. за половúнку мéнчий um die Hälfte kleiner. — рáнче Я. м. раньше. — чкóда Земпл. м. шкода, Schaden. — Чмульó. Чмільó Мар. (мено жидýське) Шмуль.

щ місто ш.

пыщковáти Гр. м. пишковати. вже потюк пыщкýє der junge Vogel bekommt schon Blutfedern (колú обрáстать). вжесьме пыщкóвані ýбрали воробкы́ wir haben schon mit Blutfedern bewachsene Sperlinge aus dem Neste gehoben.

ц місто щ.

вец Земпл. м. вещ psl. вешть πρᾶγμα, res. čech, věc. словацк. vec.

щ місто ст.

хвóщик ВР. І. м. хвостик. хвóщик у вöвцы́. хвóщик тонéнькый у мы́ші.

шт місто щ.

блоштúцє О. Ян. м. блощиця. Wanze, Acanthia lectularia (форма старинна; в старослов. булоби *плоштица з плоскъ + ица; pol. płoszczyca, pluskwa, čech. ploštice, але зр. лотишске blakts). — што Л... м. що psl. чьто (однакож в Бі. і декуда инде також: що, шо).

Зубні т, д, н.

д місто т.

другáр Я. plur. другáрí Tragbalken. — надь К. Ир. Вл. м. нать, натина. „надь на крýмплях, а бомболюшкы́ (Kartoffelbeeren) на нади“. — фéрдел (в Марамарошчині, в Крячунові) = віко cf. Viertel. — труд Ир. м. трут Drohne.

к місто т.

кÿтка Ґ. Лв. (в Унгварі: тю́тка) = мáмина сестра Ґ. Tante. — кьíло Лв. = тыло. — скúрта сьíна Стр. = подільск. стирта, укр. скúрда Heuschober, Feim. — кíмя, кíмня НД. м. тімя. на тöм кíмню. — сьі́кник Лаг. сытник. — кíсто Лв. ВШ. м. тісто. — кíшити ся Лв. = тішити ся. — киндирúця, кен-

дири́ця Лв. тенґери́ця ВР. Mais, magy. tengeri. — крути́зна ВШ. м. трутизна, отруя, отроя, утроя, отрова, Gift, venenum. — скрена́тка МЛ. м. стренадка, стерна́дка, стерни́к, стерню́к Goldammer, Emberiza citrinella pol. trznadel м. strznadel, čech. strnad cf. psl. стрънь stipula, Stoppelfeld. — кестеме́н Лв. Tüchel, Schnupftüchel м. тестѐмель cf. turc. téstimél.

д легко мягчить ся.

д'е́рево Лв. psl. дрѣво pol. drzewo, čech. dřevo. — д'верь. д'вері. Лв. у д'ве́рьох in den Thüren. psl. двьрь. двьри. двьрєхъ. pol. drzwi, čech. dvéře. — д'несь Лв. psl. дьньсь. кобы́ лем д'несь, а за́ўтра як Бӧг дасть (vom leichtsinnig und verschwenderisch Lebenden).

ґ місто д.

тенґери́ця ВР. тендериця, Mais. — се́реґ ВШ. м. серед. се́реґ села́ mitten im Dorfe. — ваньґрува́ти Д. м. вандрувати. — ші́нґел Я. genit. шінґля в других околицях: ши́нґла genit. ши́нґлы. Schindel magy. zsindely. у Чехів: šindel.

т місто д.

туга́ Ґ. НД. Им. Бі. = дуга, Regenbogen psl. дѫга τόξος, arcus; iris. „туга́ во́ду пє“ НД.

л місто н.

ґаґоли́ця Д. м. ґаґониця cf. ґаґоньі́ти. — клеги́ня Рос. м. княгиня psl. кънѧгꙑни v. кнѧгꙑни nsl. kneginja.

м місто н.

па́семок (пасимок) Г. м. пасинок, Nachtrieb. зело́ пу́щать па́семки з ко́ріня. — бленя ро́гы с па́симками Ім. І. м. з пасинками; не похо́дить від „пасмо“, як се иноді виводить людова етимольоґія; корінь той самый, що у сынъ scr. su parere. отта́к: па́синок das Nachgeborene, das Nachwachsende, der Nachtrieb cf. ukr. паси́ння collect. Nachtriebe. відтак перенесено се слово також на розсохи рогів оленїх. — мали́сник НД. м. налисник, налистник. мали́сникы печу́ть на Пе́тра з киндири́цы, з кру́мплыів і з мукы́). — воїмськый Мар. м. воїнський psl. воиньскъ militaris.

нь місто н.

муряньќы Д. Ameisen м. мурянкы́. мурянько́к К. nom. sing. м. мурянок gen. masc. у гал. Лемків муря́нка gen. fem.

й місто змягченого н перед я.

посо́яшник Лаг. м. посонячник, Sonnenblume (посойашник з посоньашник).

знеподобнене нн у лн.

мізи́лник Я. малий палець, digitus minimus psl. **мѣзинъ** = minor. — з **мѣзинъ** + **икъ** повстає мізиник; здвоєне суголоски **н** неправильне: мізинник, з котрої форми через знеподобнене першого **н** повстає: мізилник). — гусе́лниця ВС. Raupe з усе́нниця, усї́нниця psl. **ѫсѣница. гѫсѣница.** (декуда в Гал. також гу́сениця, усї́льниця, усї́ль, усї́лка, гу́сень, ву́сень, вусе́льник).

знеподобнене нн у вн.

черевні́ зу́бы Г. черівні зуби ВР. м. черенні зуби dentes molares, Backenzähne (тоє знеподобнене відбуло ся мабуть під впливом старинної форми: череновный, череновный psl. **чрѣновьнъ**).

Гортанні к, г, ґ, х.

По гортанних стоїть — з виємом не многих околиць, іменно суміжних Гуцулам — **ы**. кы́пень. кышкы́. но́гы. погыбнути. хыжа. хылити ся.

ґ місто к (глухе к стає звучним ґ).

каню́ґа Я. м. канюка, Milan, Milvus. — ґрайцар І. по при ґра́йцарь, ґрейцарь м. крайцар, Kreuzer. — шлеґ, шлиґ Я. м. шлик eine Art spitzer Fellmütze cf. шолом, psl. **шлѣмъ** et **шлемъ**. — стариґа́н Яд. м. старикан, alter Kerl. — кукурі́ґати О. м. кукурікати. — ґо́вбень О. З. ВР. plur. ґо́вбны (ґоу́бны) м. ковбень, ковбель Gründling, Gobio fluviatilis; в НД.: ґо́вбен, plur. ґо́вбени. — муряні́ґы НД. plur. — nom. sing. муряно́к Ameise, formica. муряні́ґовы мішкы́ НД. Ameisenpuppen, sogenannte Ameiseneier. — ґо́лесо Д. Ир. м. ко́лесо. — дюґ побіч дюк ВР. дюк бы тя взяў! = чорт бы тя вхопив! — іди́ собі́ до дю́ґа = іди́ до чо́рта. — паприи́ґа ВП. Paprika, паприка, Capsicum annuum буковинск. перчи́ця, галицк. перцю́га. — пістриґова́тый Бі. ВР. м. пістрикуватий mit Sommersprossen (cf. ukr. пістряк, hal. пістрик, пастрак psl. **пьстрѣ** varius, ποικίλος. — ґороли́ця Ир. м. короли́ця Amanita caesarea, Kaiserling, Kaiserschwamm (Опонник яєчник); ґороли́ця дурна́ Ир. Amanita muscaria (опонник маримух). — да́ґде Гр. = де-не́де, декуди cf. psl. **къдє**. — масла́ґ ВШ. м. масла́к, Samen von Cocculus suberosus, Fischkörner, Kokkelskörner. —

велиґдень Ир. м. великдень. — таґже ВШ. побіч также. — пащеґа Г. м. пащека.

г не переходить в ж.

логина НД. гал. гложина Weissdorn, Crataegus cf. psl. гложиѥ.

з місто г.

звізд Я. м. гвізд, гвіздь psl. гвоздь. — звоздик Я. Dianthus caryophyllus, Gartennelke plur. звоздики м. гвоздик (в Тернопільщинї: звоздик).

к місто загально в Галичинї уживаного г або х, через що повстає двойне к.

мняккый Лв. Бі. мягкий. мнякко Лв. = мягко, мяхко; грушка мнякка weiche Birne psl. мѧкъкъ μαλακός, mollis, ukr. мякий, коло Дрогобича в Гал. меткий, мяткий.

х місто г в nominat. sing.

Бох Г. м. Бог genit. Бога. — корибух Г. м. корибуг genit. корибога et корибога, κορυβαλός, alauda, Lerche. — плух м. плуг також в формах глаголів: я мух = я муг psl. моглъ ѥсмь. ты мух psl. моглъ ѥси. вун мух = моглъ ѥсть. але: она могла, они могли.

к місто звичайно уживаного х.

кохлатый Ґ. haarig, buschig м. хохлатый, хихлатый. кохлатий хвôст у лишкы buschiger Schwanz beim Fuchse. cf. ukr. кошлатий haarig, russ. хохлатый čech. chocholatý schopfig. cf. psl. къкъ κόμη. — квôрый побіч хворый psl. χворъ. — корогôв (корогôў) Лв. м. хоругов. хоругва psl. χоржгы, χоржгва.

Губні п, б, в, м.

Межи губною суголоскою і прейотованою голосівкою стрічає ся л, котре повстало через переміну суголоски й на ль.

сыплю. гребблю. плавлю. дрімлю. сыплять. гребблять. плавлять. дрімлять. сыпле. капле. клепле. гребле. плавле. дрімле. ламле. люблю. правлю. любленый. правленый і пр. З сыпи-о-м повстало сыпйом, сыпльом, старосл. сыплѭ, руск. сиплю; — в польск. з сыпйом повст. (sypję) sypię. — подібно з люби-о-м повстало льобйом, люблъом, старосл. люблѭ руск. люблю; в польск. з любйом повстало (lubję) lubię. В декотрих говорах галицкоруских й не перешло на ль, тому го-

ворять: си́пю, лю́бю. Перехід суголоски й на ль лучає ся в наших галицких говорах і в иньших случаях. І так пр. м. мийниця — мильниця Waschbecken, місто йінь Reif an Bäumen говорять льінь, місто Юлька (у Лемків: Улька) Julia говорять декуди Лю́лька і пр.

здоро́вля Лв. psl. съдравиѥ et здравиѥ. (З „здоровийе" повстало: здоровьйе, здоровйе, здоровлье = здоровле, льокальна форма здоро́вля (здороўля). — ве́рбля Ду. вербє, collect: Weiden psl. врьбиѥ salices. на ве́рблю, an Weiden. — стоўпля́ З. collect. стоўпы́ (кона́ры) з ли́стьом. де́рево ма́є густе́ стоўпля́. — костру́бля К. collect. Zotten, до́ўге костру́бля. — — івóвля Ґ. з івовя = івова, Pirol, Oriolus galbula. — — Словля́к plur. Словлякы́ НД. Вл. м. Словяк, Словак. — ступля́й або крок, крочай НД. Tritt, Schritt. — — поне́бля ВШ. Gaumen, palatum. — — жеребля́ Ґ. жеребя, psl. жрѣбѧ Fohlen. дай вöвса́ дыі́ла то́го жеребля́ти (жеребля́те); зая́ў кля́чу з жеребля́тьом у по́ли = заняв (займив) кобилу з лошатем в поли . у́гнаў жеребля́ с по́ля = вигнав лоша etc. — ле́вля ВШ. plur. ле́влята ВШ. junge Löwen. — жа́бля-чий Ґ. Стр. жабячий, dem Erosche gehörig, Frosch-. — жабля́чька Стр. Froschlöffel, Alisma plantago. — дымляны́й Лв. Rauch-. дымляна́ ла́стöвка Rauchschwalbe, — оловля́ный Стр. = оловяный.

кров genit. кро́вли Ґ. З. abl. кро́вльоў. помасти́ти кро́вльоў Ґ. mit Blut bestreichen psl. кръвь genit. кръви; форма кровли єсть неорґанїчна: abl. кръвиѭ — кровійом (у Лемків галицких: кырвійом), кров'йом, кровльом, кровльов (кровльоў). — це́рьковльоў Лв. старосл. цръкъвиѭ. — любо́вльоў ВР. старосл. любъвиѭ (любъвьѭ). — редько́вльоў Лв. nom. sing. редьков. старосл. ръдькы і рьдькы genit. ръдъкъве і рьдькъве (в Гал. звичайно редьква, редька, рідше редьков). — корого́вльоў Лв. (корого́вльов) nom. sing. корогóв psl. хоржгы genit. хоржгъве vexillum et хоржгва genit. хоржгвы. — а також брито́вльоў ВР. (брыто́влъов) nom. sing. бритов (в Гал. звичайно бритва рідше бритов abl. завсігди бритвою, бритвоў (рідко і місцево: бритвом, після III. 1. старосл. бритва). — і коно́вльов = коновію, кінвию.

перед я (= старослов. ꙗ або ѧ) й замінює ся на нь.

земня́ Г. psl. земꙗ. загальноруск. земля. земйа = земньа, земльа. — імня. мнясо. мнякный = старосл. имѧ. мѧсо. мѧккъкъ. — — також соло́мняный Д. гал. соломяний psl. сламьнъ. соло́мнянка Д. м. соломянка Strohblume, Immortelle, Helichrysum. - камняны́й Д. psl. камѣнъ λίθινος, lapideus. зложена форма: камѣныи.

б місто п.

боѓáчь Стр. (боѓáч) м. погач dem. боѓáчик = паланиця, колач psl. погача panis genus, magy. pogacsa russ. погачъ.

ф місто п.

чафýрка ВР. м. чапýрка die weichstachelige, vierklappige Hülle der Buchnüsse; в угорско-руск. часто чапка місто шапкаcf. hal. шапурка = Hut (bei Pilzen) pileus. — фóрскати Ир. м. пóрскати, fauchen, schnauben. — фрáскати Мар. м. праскати klopfen, schlagen; krachen. вы́фраскат го добрі́ = витріпає cf. čech. praskati, krachen.

п місто ф.

пасýля Ґ. Phaseolus фасоля. варена пасóля на дзьобачкы́ НД. — пóѓаш Я. magy. fogas = лижник.

Знеподобнене п—п на п— т.

потыргáч Лв. м. попыргач Fledermaus, vespertilio rad. пръх пóрхати, пéрхати, пýрхнути volare; nsl. prhati salire. sprhnuti evolare; oserb. pjerchać flattern. оттак потыргáч = лемк. пыргач = Flatterthier, animal volans, chiropteron.

м місто б.

потрі́мний Бер. місто потрібний. не потрі́мно = не потрібно (єсть то рід недоверешенного уподобненя). — хамни́к Г. м. хабни́к. Gesträuch, Gestrüpp.

л місто в.

слóбідно. слóбудно. слóбӧдно Я. Ґ. Стр. і ин. м. свобідно. не слóбӧдно es ist nicht erlaubt.

м місто в.

гӧмнó Мар. м. гівно psl. говьно stercus, κόπρος.

у місто в.

усілє́кий Ян. м. всїлякий. - - у м. в psl. въ. у воды́ im Wasser. — усé НД. = все immer. — ушы́ткый Д. побіч вшы́ткый.

ф місто хв.

фіст Ян. фуст МЛ. = хвіст (genit. фостá).

в місто м.

пóловінь Пу. gen. fem. Flamme psl. пламы genit. пламене et пламень gen. masc. галицк. поломінь gen. masc. genit. пóломіня et пóломінь gen. fem., genit. поломени (dialect. половінь) ukr. пóлумя

gen. neutr., genit. по́луми — et пла́мень (в письмі; у Шевченка: А сло́во пла́менем взяло́сь).

н місто м.

ны́рськый Ґ. м. морский. ны́рська воро́на Ґ. ны́рська ка́вка НД. Mandelkrähe, Coracias garrula. — жня́кати Б. м. жмякати zusammendrücken, zusammenpressen; zwischen den Händen reiben. жня́кать пла́тя cf. psl. **жѧти, жьмѫ, жьмеши, жьметь** comprimere.

Уподобнене суголосок.

місто льн—нн.

пра́нник м. пральник, пралник psl. **пральникъ** γναφεύς, fullo.

місто р—л буває л—л.

калалу́ща МЛ. м. каралу́ща, скаралуща Eischale. — теллйця ВШ. м. те́рлиця, Hanfbreche.

місто дн—нн.

челя́нник ВШ. челядник. — полу́нне (полудне) Лв. = полудне. — голонни́цьі НД. м. голодни́цы, місце запале межи клубами у корови, у вола. — голо́нный НД. голодний. зголоньі́ти зголодні́ти. — ла́нный НД. м. ладний. все му не ла́нно = все му не в лад, все му недогода. — чю́нный Д. = чудний. чю́нно wunderlich. — паску́нный К. паскудний. — бі́нный К. побіч бідный. — жа́нный побіч жадный. — лем єнно́ порося́ К. nur ein Ferkel. лем єнно́ ӥіжо́ Д. — молонни́к Ир. молоді гони; молоді дерева; молодни́к junge Triebe; junger Wuchs, junger Wald, junge Bäume; junge Thiere. — за́нні ґолеса́ Вл. = задні колеса. — ря́нный Стр. рядний ordentlich, solid. — холо́нный Лв. м. холодний. — пара́нный Лв. м. парадний. — пара́нник м. парадник festlich gekleideter Mann, Stutzer. — го́нный Лв. місто і побіч го́дный — пере́нный м. і поб. передный. — уе́нно побіч уе́дно Лв. = разом, zusammen. — єнна́ковый, єнна́кый м. єднаковий, єднакий. — унну́ МЛ. НД. побіч удну́ im Inneren psl. **дъно** pruth. **дьно** πυθμήν, fundus. із **въ дъноу** повстало в дну, удну, унну́. — до́нне = до дне, до дня. — пуння́ти = пудняти, підняти psl. **подъѧти**. — унняти = удняти, відняти. — піннести = піднести — ун него = уд него, од него і пр.

в—г на в—в.

і́вова Ім. ВС. ВШ. м. івога з івоўга, іволга psl. **влъга** χλωρίς, Oriolus galbula, Pirol.

Сюди належить також прояв уподобнюваня невластивого, совершенного або і несовершенного в таких сполученях як:

ж ж о н ó ў = з женою. — ш ш ý с т р о м = з шустром = з шевцем. — ш ч о л о в í к а = з чоловíка. — в ы́ ш ш е = висше. — н а т с т о ў п ó м = над стовпом. — о п с т á т и = обстати. — о п т я́ х = обтя́г (обтягнути). — з а р ó п к у = заробку і пр.

Здвоєнє суголосок.

л ь л я́ т и psl. лиꙗти χεῖν, fundere. — і з о л ь л я́ т и psl. сълиꙗти confundere. ізольля́ў воды́ ВР. [Се лише здає ся здвоєнєм а повстал воно так: з лияти утворило ся льйати, лььати т. є. и ослабило ся на ь а й замінило ся (через уподобнєнє) на ль. Оттак форма льля́ти єсть зовсім правильна так як лити psl. лити. Місцева гал. форма ляти, повстала через заник голосівки и ослабленої на ь: лияти, льяти, ляти]. — з ó т т я т и (Мараморошчина) psl. сътѧти abhauen; enthaupten. — і з ь з ы́ с т и. з ь з ы́ с т и. з з ы́ с т и psl. съꙗсти comedere, συνεσθίειν, ἐσθίειν et сънѣсти. — [В одній марамороscкій співанці: Мину́ло ня цюлюва́ня тай о б о й м а н н ы́ ч к о, Та лиш мене́ не мину́ло тяжке́ з д ы х а н н ы́ ч к о (тая пісня, здає ся перенята, від Бойків; замітно тут призна́ку наддністряньского говора: заміну є на і, обійманєчко на обойманны́чко — в угорско-руск. було би: обыйманя́чько або обыйманячко)]. — ý ч е н н и к Мар. in der Bedeutung: Gelehrter, vir doctus м. загально-руск. ýченик = discipulus, Schüler. psl. оученикъ (ученъ + икъ). — с я щ é н н и к psl. свѧштеникъ (священъ + икъ). — с м и р é н н ы й ВШ. psl. съмѣрѥнъ humilis.

Прибавка суголосок.

приставка з або с при назвуці суголосковім.

з в ы́ ш к и ВР. вишки, Boden. — з м е р з к ы́ й Вл. з м é р з л ы й Р. мерзкий Widerwillen erregend, ekelhaft; schändlich psl. мрьзъкъ αἰσχρός, turpis. — — с п р о к л я т ы́ й Мар. м. проклятий.

всунене д.

з-д-р я ч к а О. Л. НД. Бі. ВШ. Pupille, Sehloch. — д ö з д р і т и ВШ. дозріти psl. дозрѣти. — з а з-д-р о с л и́ в ы й Лв. invidus, завистний, завидливий. — і з-д-н я т и Ир. = ізняти, зняти. — і з д о й м и́ т и Ир. cf. psl. изъѥмати et изимати..

втручене т.

с т р і б р о Пу. psl. сребро čech. stříbro. — с т р і б é р н ы й побіч частійшого с р і б é р н ы й Пу. psl. срєбрьнъ. срєбрѣнъ et срєбрѧнъ. —

стре́док Пу. м. средок. на стре́дку in der Mitte cf. čech. střed, prostředek. — средина З. м. середина, средина. чюти го́лос в га́ю по среди́ны З. psl. срѣда et срѣдина.

всунене н.

ле́нґарь Пу. м. ле́ґарь, Faulenzer кор. лег. — мильныі́йший місто і побіч мильї́йший. — познае́мный Мар. м. познаємий. — задавни́стый Ім. м. задавистий. — джанґли́вый Пу. м. жагливый. — прокля́тник Мар. verfluchter Mensch, Bösewicht [проклятъ(н)+икъ]. = окрі́мный Вл. окремий.

всунене й.

кола́йчик Лв. м. колачик, малий колач psl. колачь (круглий мов коло). — туте́йский Ян. в гуцульск. тутеский; тутешній. — гейля́та м. геля́та, гельлята = молоді́ ге́лы. — кавейга́з Мар. magy. kávéház, Kaffeehaus. — кавейга́зник Kaffeehausbesitzer.

ль місто всуненого й.

кавельга́з побіч кавейгаз Kaffehaus.

почіплене й.

туй ВС. Р. ВШ. ту́йка ВС. — ту, тут. де ты? wo bist du? я туй! ich bin da. — та́мой. та́мкай Марамор. psl. тамо illic. — вы́дтий Гр. = відти. — сейно́чьное м. всеночне. — ни́ґдай Лв. psl. никъда nunquam.

нь місто почіпленого й.

хотя́нь Земпл. м. хотяй.

Заник суголосок.

д назвучне заникає.

Ми́тер ВШ. psl. Дмитръ et Димитрий Demetrius, гал. Дмитро.

в в назвуці губить ся.

озмити м. возмити. то́бых озми́у Кв. = взяв cf. psl. възѧти. взяти. озьме Лв. м. возьме, возме psl. възъиметь. възьметь. възметь. — лады́ка Ду. місто і побіч владика Bischof, єпископ. — язати ВШ. місто вязати. приязa̍ти корову ід яслöм = привяза́ти корову до ясел psl. вѧзати ligare cf. ѫза vinculum. — сейно́чьное Мар. psl. вьсенощтьно стоıаниıє. — шы́ткый Мар. побіч вшиткый. шитко доу́ство alle Schulden. — шельія́кый ВШ. čech. všelijaký, всї́лякий.

п назвучне заникає.

струг Кв. місто і побіч пструг Forelle, Salmo fario. cf. psl. **пьстрѣ** ποικίλος, varius. — саўтыря Мар. psl. **псалътырь** psalterium, псалтир.

г назвучне заникає.

логина́ НД. = гал. гложина, Weissdorn, Crataegus oxyacantha psl. **глогъ**. — де м. где psl. **къде**.

к назвучне губить ся.

стити ся Бер. м. кстити ся (крьстити ся), крестити ся. перестити ся.

р випадує.

кстити Ім. psl. **крѣстити** pruth. **крьстити** з чого повстало крстити, а далї через випад р: кстити. по́йме ксти́ти дьіти́ну = пійдїм крестити дитину. — кочьма́рь. качьма́рь Бер. м. корчмарь. — кочьма́рька psl. **крѣчмарица** сора. — фе́штер, фе́сьтер Förster. — — го́ньцьі nom. plur. від горне́ць genit. гоньця́.

л (= ў, в) заникає в середозвуцї.

пӧняк ВР. м. поўняк, повня́к Krug, збанок, λήκυθος, lecythus cf. huzul. по́вниця dem. по́вничька Becher, Trinkglas, Trinkgefäss. — и́вога et и́вга МЛ. з. ивоўга psl. **влъга** Goldamsel, Pirol.

т випадає.

гу́снути Я. із густнути. гу́сленка із густленка варене молоко квасне. — сласны́й ВС. м. сластний, schmackhaft; lecker. — ку́ська Г. м. кустка Knochen; Knöchel; Stein im Obst. — бо́внути З. м. бовтнути. бо́вне жа́ба у во́ду. — пропа́сник Пу. м. пропастник, Teufel.

д випадає.

вну Л. im Inneren місто вдну, **въ дъноу**. — безно Мар. м. бездно, бездна psl. **бездъна**. — фе́львер Пу. Feldgewehr. — рӧство́ м. рӧдство пр. рӧство Ісусово = рождество І.

г випадає.

просты́ло О. з. простыгло. простынути побіч простыгнути. cf. pol. stygnąć. — жали́ва НД. з жаглива rad. **жьг** psl. **жешти** urere. оттак жалива = planta urens, urtica, Brennnessel. Hieher wäre vielleicht auch жало́ psl. **жало** pol. żądło zu ziehen (aus жагло) pol. d statt g (żągło). джиґа́ти, уджиґну́ти = уколоти, упечи. джиґа́ў ножем = cultro pungebat. — уджиґну́ў або упік буком = ударив сильно палицею.

к випадує.

пунт Пу. ВШ. м. пункт, punctum. — контраŧ ВШ. м. контракт, contractum. — фосну́ти Ир. фоскнути freq. фо́скати fauchen.

в в середозвуці заникає.

вуця́ МЛ. м. вувця́, гал. вівця psl. овьца. — жиду́ськый Г. м. жидувськый, жидівский. — дыду́ськый Г. м. дыдувськый, дїдівский. — сяты́й Стр. Б. Гр... м. святый. сяты́й ве́чур, сяты́й ве́чір heiliger Abend. — свяще́нник Geistlicher. — обла́ки і о́блаки НД. О. Wolken; Himmelfirmament cf. psl. облѣшти induere, обволочи, umhüllen.

(в зложених глаголах від яти нема суголоски н перед я.

прия́ти Лв. правильно місто приняти, що повстало з прилти, прийенти, прийанти, приняти. — зая́ти Лв. заяти́ = заняти.)

випад суголоски й.

бувол І. м. буйвол, буйвіл, bubalus, Büffel ps. боуйволъ et бꙑволъ гал. байвіл psl. bawół. lit. bavolus, magy. bival. — свöськый ВС. свойский, свійский. — сво̂ськы го́лубы cf. pruth. свойскъ в значеню: proprius.

відпад суголоски р в визвуці.

се́квест Лв. м. секвестр fr. séquestre. (засеквестовати Ґ. засеквестровати).

відпад суголоски т в визвуці.

коно́дрыс Ґ. м. конодрыст Schneeglöcklein, Galanthus nivalis (в Гал. козодрист, козьодрист від коза і дри́стати cacare, scheissen — кози і коні йідять того зїле та дістають від него гризь). — но́се, хо́де, хоте́ Я. місто носят (носять), ходят (ходять), хотят (хотять) — приміта взята з сусїдного говора гуцульского.

відпад суголоски г в визвуці.

молибо́ МЛ. м. молибог Feldlerche, Alauda arvensis.

відпад суголоски в у визвуці.

домо̂ Ду. дому́ (к. Сигота) м. домів psl. домовь οἴκαδε, domum.

звучні суголоски стають глухими.

Бух м. = Буг, genit. Бога. — я мух = муг. — плух = плуг. — опстати ся м. обстати ся. — бри́ткый = бридкий. — буть = бу́дь. — одыі́шчина = одыі́жчина. — мош = мож і т. п.

глухі суголоски заміняють ся звучними.

зґло м. скло psl. стькло. зґля́ный м. скляный psl. стькл҄ѣнъ. — ґо́лесо м. колесо. — ньі́ґда, ни́ґда = psl. никъда nunquam. — ґляґ м. кляґ, кляк = Lab, rum. kiag, coagulum. — дербкы́й м. терпкий. — драба́чька ВШ. м. драпа́чка, те́рня, Dornstrauch. — ду́бнути Лв. тупнути. — ду́бкати Лв. ту́пкати, тупати. ду́бкауть нога́ми.

Переставка.

місто н—л кладе ся л—н.

коло́пня Л. Д. З. Бі. м. коно́пля Hanf. — колопе́нник Я. м. конопелник, конопельник Hänfling, Fringilla cannabina; однакож в Ґ. НД. конопля. коно́плы білі і зеле́ні Лв. psl. конопл҄ꙗ cannabis (звичайно уживає ся число многе на Угорщині рівно як і в Галичині — але єсть також і число поодиноке, як се доказує пісенька співана в Більчі золотім коло Заліщик: Ой стала ся новинонька в Зеленім повіті: Чом конопля зеленая як в зимі, так в літі? Ой конопля зеленая: вода примулила, Ой дывчина румяная, бо ся намастила etc. — Anemone nemorosa, Busch-Windröschen зове ся в Гал. „конопе́лька, колопе́нька" задля подоби листків, пригадуючої листє коноплі.

місто л—р кладуть р—л.

кре́лик Мар. м. клерик psl. клирикъ κληρικός. — черільниця Лв. Betrügerin, Hexe cf. psl. čaler Betrüger. — та́рель З. м. таля́р, Thaler. Не біл быўєм, почьорныўєм по го́рах тай хо́дячи, Ой за тобо́ў біла дывко та́релик ы тай но́сячи З. (піснь).

місто р—л перемітують л—р.

лыска́рь Мар. місто рискаль. — лаворви́р Ду. м. револьвер.

місто гн буває нг.

я́гнел м. ангел psl. ангелъ ἄγγελος. єде́н я́гнел Лв. сьпіва́уть я́гнелы. — євагне́лиє Лв. psl. ієвангелиѥ εὐαγγέλιον.

місто в—г кладуть г—в.

ігова НД. м. івога, івоўга, іволга psl. влъга Pyrolus galbula, Pirol, Goldamsel.

місто м—г кладуть г—м.

гомы́ла Г. Klumpen м. могила cf. psl. могꙑла tumulus, nsl. gomila.

місто кт, хт уживають тк.

тко Стр. Ґ. Д. м. (кто) хто psl. къто = місто къ + то — тъ + къ = тъ + ко. — детко Стр. НД. = дехто. — ниткó І. нїхто. — ткось З. = хтось.

2. До пнетвору (Stammbildungslehre).

Декотрі замітнїйші наростки.

Сущники (Substantiva). а) мужеского рода.

-ъ. бай Пу. genit. бáю Zauberding; Zauberei; Zauberworte cf. magy. báj.

-йъ. іж Ґ. Jgel, erinaceus.

-ѣйъ. стýпляй НД. крóчай НД. Schritt. хожáй ВР. Gehweg.

-ейъ. білéй МЛ. білий пес genit. білея́.

(-унъ + да + ей) скакундéй Д. (скакундий) genit. скакундея́ Hase, Lepus timidus eigtl. der Springer.

-аръ. мухáр Ґ. комáр Ґ. Gelse.

-арйъ. пчолáрь Imker, Bienenzüchter, пчоляр. — гýсарь З. пастырь, што сокóтить гýси. Gänsehirt — лóтарь Ґ. Sumpfdotterblume. — биндзáрь Р. Viehbreme.

-уръ. мацýр Ґ. Kater. — дьідýр. дьідýра Стр. (дѣдъ+уръ). — бугýр Р. гугýр О. Uhu. — цапýр. цапýра ВШ. Bock.

-ырйъ. міхы́рь О. genit. міхыря.

-елъ. кóпел. копил ВШ. Bastard.

-улъ. сернýл Л. Rehbock.

-ѣлйъ. крутьíля НД. gen. masc. великый крутьíля.

-асъ. бáняс Бі. Bergmann, Hüttenarbeiter. — джýґас Я. Keilhaue mit zwei Hörnern (Spitzen).

-ашйъ. косáш. — вартáш. — кондáш. — дудáш ВШ.

-чйъ. клепáч Г. Hammer.

-ичйъ. прийимичь НД. — ярúч Л. Г. Igel, erinaceus. — рóдич (рóдичь) З. Verwandter.

-ошйъ. мясáрош Пу. — вербýнкош Пу.

-ушйъ. лахмáнюш Стр. lumpiger Kerl.

-телйъ. губúтель. загубúтель Д. Vernichter. губúтель Бі. що ґýбить грóши Verschwender, Vergeuder.

-тухъ. (духъ) льіндýх Бі. рак, што злыйнйў ся, Butterkrebs.

-тырйъ. пастырь З. Д. Hirt, pastor.

-анъ. ґелева́н Пу. Dickwanst (cf. ґе́лево Bauch. vielleicht mit ялито pol. jelito zusammen zu stellen).

-анйъ. псо́вань Лв. чоловік, що кричить, що безчестить (псовати in der Bedeutung: schelten, лаяти).

-инъ. циганйн, Пу. ВШ. ВР. варошанйн Пу.

-унъ. іжу́н Лв. Männchen des Igels.

-ина. Русначи́на Ир. Ruthene (armer Ruthene). Словлячи́на Ир. armer Slovake. — Мадяри́на armer Magyare. — жидови́на Ир. Jud (verächtlich).

-акъ (якъ). йіже́к Р. Igel. бомба́к Ґ. Лв. Käfer. — пуля́к Ґ. Truthahn.

-ъкъ. воробо́к ВШ. Sperling. — го́лубок Ґ. Tauber. — бара́нок ВШ. plur. бара́нкы.

-ъко. Андрі́йко Кв. — соло́вко З. (в піснях) соловейко Nachtigall.

-ъка. дыду́рка Стр. „стары́й дыд, кедь ма́є сыімде́сять го́дӧв". (дѣдъ + уръ + ъка).

-икъ. де́чик Кв. = гал. дячо́к. voc. де́чику! „за тогі́дне дам вам де́чику!" Кв. — о́бразик ВС. plur. о́бразикы = гал. образо́к plur. образки́. — чи́неник З. (чиненъ+икъ) Landstrasse, чинений путь. — огня́ник МЛ. Eisenbahn (eigtl. Dampfmaschine, „Feuerross"). — псик Ім. (пьсъ + икъ). — во́зик Бі. plur. возики = гал. візо́к plur. візки́ Wagen. — моты́льчик ВШ. (мотыль + ьць + икъ) = мотилик. — ві́трик І. в гал. вітре́ць, вітере́ць, Lüftchen, Windhauch. — бодна́рик Г. боднар, Fassbinder. — васи́лик І. = гал. василько, васильок, васильчик Ocymum basilicum, Basilienkraut. — ко̂злик Вл. Ranunculus, Hahnenfuss. — бере́жчик Д. Hüter (cf. беречи́ psl. брѣшти; бережець Hüter; побере́жник Heger). — ку́щік (коло Унґвару) Bischen; etwas. (кусъ+ьць+икъ).

-укъ (юкъ). Тим наростком, на угорскій Руси частї́йше стрічаним, виражає ся понайбільше применшенє понятя. слыпу́к МЛ. Blindschleiche, Anguis fragilis (слѣпъ + укъ). — мішчу́к Г. Д. kleines Säckchen (мѣхъ+ькъ+юкъ). — лошу́к ВС. ВР. Бі. Ир. einjähriges Fohlen. (лоша+укъ). — вепрю́к З. малы́й вепе́рь З. — медведю́к І. 1) kleiner, junger Bär 2) Werre, Maulwurfsgrylle, Gryllotalpa vulgaris. — ястрябу́к Л. ВШ. Finkenhabicht, Sperber, Nisus communis, яструб малий. ово̂н імы́у̂ єдно́го ястрябу́ка er fieng einen Sperber. — цаплю́к Л. малий цап kleiner Bock. — поросю́к К. Ferkel. — леґінчу́к Ир. (леґінь + ьць + юкъ) молодий парібчак. — панчу́к ВШ. малий пан (панъ + ъкъ + юкъ або

панъ+ьць+юкъ). — потю́к Гр. kleiner, junger Vogel. порівнай гал. хлопчу́к kleiner Bursche; шевчу́к Schustergeselle; armseliger Schuster; кравчу́к Schneidergeselle; armseliger Schneider; дьівчу́к gener. mascul. heranwachsendes Mädchen, „Backfisch"; ковальчу́к Schmiedegeselle; поетчу́к (вираз книжний) Poëtast; писарчу́к Skribler.; псюк kleiner Hund etc.

-югъ. — юга. лопотю́г. лопотю́га Стр. Plauderer.

-ахъ. дьітвах МЛ. grösseres Kind, дїтвак. дьітваха́ плека́ти. — ку́рах I. Huhnzwitter.

-у|хъ. каню́х Лв. plur. канюхи́ Milvus, Gabelweihe в Гал. звичайно каню́к gen. masc. або каню́ка gen. fem.

-еба. шантале́ба ВШ. lumpiger Kerl; lumpige Person gen. masc. et fem. Ей хоть якйй шантале́ба та все за дьівка́ми (в пісни). зме́рзла шантале́ба = мерзка́ шматля́вка (cf. hal. шанталавий = шматлавий zerlumpt, lumpig).

б) женьского рода.

-ера. сиве́ра Бі. сива вівця, Namen eines grauen Schafes.

-ура. бабу́ра Стр. altes Weib (verächtlich).

-ль. рыль НД. Spaten. із ры́льоу ры́ти зе́млю mit dem Spaten in der Erde graben, den Boden aufwühlen.

-а́ля. чмовха́ля Ґ. (чмоухаля) eine Vorrichtung zum Kämmen des Strähnes. — тка́ля ВР. Spinnerin, Weberin, „што тче".

-у́ля. повітру́ля Бч. Г. Sturmwind. — куцу́ля Г. vacca cauda truncata cf. кусий. — шуту́ля Пу. корова шута.

-еза. бугуре́за МЛ. пугуре́за Ян. Ohreule, Uhu.

-уза. папару́за Бч. Marienkäfer, Coccinella (septempunctata).

-ица. ку́риця НД. Henne (куръ+иця або кура+иця). — ла́виця В. лавка, лавчина Bank. (лава+ица). — кошу́лиця Гр. Hemd (кошуля+ица). — віси́льниця Ду. Galgen (тут наростків більше: -ло-ьнъ-ица, cf. вісити, завісити; вісило; вѣсильнъ+ица) — роди́ниця ВШ. Familie. — ста́йниця Лв. Stall. — дьівчини́ця Ир. Mädchen. — зазу́лиця З. Kuckuck.

-еша, голубе́ша Бі. голу́ба вöвця́ Namen eines blaugrauen Schafes. — синьо́ша З. коро́ва си́ня, сьі́ра Namen einer blaugrauen Kuh.

-ша. ме́рша Г. Aas.

-та. моцота́ Вл. Stärke (міць, pol. moc). — хворо́та Г. НД. Krankheit. — сухота́ Лв. Dürre.

-сть. сму́тость Пу. Trauer cf. psl. съмѫтъ turbatio. — неу́кость Лв. Unwissenheit.

-аня. (-анйа). голубкáня Ґ. самиця гóлубка в Гал. голубка, голубиця. — ключкáня НД. корова з короткими, до середини закрученими рогами. — йіжáня Лв. langborstiges Schwein, polnische Rase. „пóльска свиня́ мáє щать великý; за тотó клúчеме: йіжáня". — бурáня Лв. plur. бурáны „сливкы середýщі, черлéні, мáленько подовгáсті, што з них ýскочить кöстка". — бурованя НД. одміна сливки. — білáня Лв. біла сливка. — хрустáня НД. Fragaria collina, Hügelerdbeere. — глухáня НД. Typhus. — дякáня Лаг. жена дяка, Frau des Kirchensängers. — вербовáня Д. вадь вербíвка Balsamina hortensis. — лопуховáня Д. Althaea rosea. Pappelrose, Stockrose. — босоркáня Г. Ґ. Hexe; Nachtfalter cf. magy. boszorkány.

-ина. розколóтина Ґ. розколина, щелина, Spalte (розколотъ+ина). — печенúна МЛ. I Braten (печенъ+ина). — потóчина НД. kleiner Bach. — церьквинá I. Kirchgut. — квасниинá К. квасна жентиця (квасьнъ+ина). — гýсятина НД. Gänsefleisch (гѫсь+ѧт+ина). — кáчатина Гр. НД. Entenfleisch. — пáцятина НД. Ferkelfleisch (паця = Ferkel). — хыжчúна Лв. (хыжа+ька+ина) kleine Hütte. — повалúна Лв. Zimmerdecke, Soffite. — днúна Ду. Tag. в бíлу днúну am hellen Tage. — одыіжчúна НД. (о-дѣ-жь+ька+ина).

-ыня. теплиня́ Вл. Wärme. великá теплыня́ Hitze. — бездьіткы́ня Мар. бездї́тниця, kinderlose Frau. — рабкы́ня Мар. Dienerin, Sklavin. цы я рабкы́ня му? bin ich seine Sklavin? — поліжкúнє О. Wöchnerin. — ньімкы́ня Пу. Deutsche.

-ъка. -ька. жúдка ВР. Jüdin. — кőрка Ир. deminut v. кора Rinde. я́щюр пöд кőркоу̂ бы́вать der Feuersalamander kommt unter der Baumrinde vor. — дзвíрька ВР. малы́й дзьвірь, animalculum. — пáленка Branntwein (паленъ+ъка). — мáмка Iм. Mütterchen (а дóйка = Amme). — недьíлька Пу. = неділя, Sonntag. — ды́нька I. kleiner Kürbis. — дóлька К. Schicksal, доленька. — тéрнушка Л. Schlehenfrucht, Steinfrucht von Prunus spinosa (тернъ + уша + ька). — папарýшка МЛ. Marienkäfer. — дьíвочька Ир. (дѣва, дѣвъка+ька). — дьівчинúчька Ир. (дьіва, дьівка, дьівчина, дьівчиниця, дьівчиничка) — зазýличька Лв. Kuckuck.

-юга. лопотю́га Стр. Plauderin. — плянтю́га Стр. meretrix cf. psl. блѧдь. — калюга Стр. Koth; Lache.

-аха. -яха. плáха Iм. Block. — пля́ха ВС. Fleck в галицк. пля́ма.

-ава (-ява) прóщава МЛ. Pöbel (простъ-ява). — пéчава НД. Стр. кôлько нарáз ўпече хлыíба в печи́. єдна пéчава хлыіба.

-тва (тьва). сели́тва I. укр. сели́тьба Ansiedelung, menschliche Wohnungen. лáсиця лю́бить бы́ти пуд сели́твоў, де худóба I. das Wiesel kommt gerne in der Nähe menschlicher Wohnungen in Stallungen vor. psl. селитва habitatio. — жени́тва Пу. Heirat psl. женитва γάμος, nuntiae čech. ženitba.

в) середного рода.

-я. (= старосл. иѥ). буря́ня collect. = буряны́. мнóго на пóли бурáня auf dem Felde giebt es viele Unkräuter. — шáтя Ґ. Kleider. дорогóй шáтя theuere Kleider. — стрýчя мелáю ВР. = Maiskolben (струк in der Bedeutung Kolben, spadix; струкъ+иѥ; dagegen: лопáтка горóху Erbsenhülse, legumen pisi). — здорóвля ВР. psl. съдравиѥ ὑγίεια. дай Бóже здорóвля! — скáля ВР. Felsstücke; Felsen collect. — обли́ча ВШ. Aussehen; Gesicht psl. обличиѥ. — помíтиня ВШ. Kehricht (по-мет-е-нъ + иѥ). — голýзя ВШ. = голузи, галузи ukr. гíлля, голляки́; hal. гиле psl. голь. — копачíвля Ир. Pflöcke; Reisig.

-йо. йіжó Д. К. З. Igel. єднó йіжó Д. gen. neutr. так як лóже. в К. однакож gen. mascul. пéсый йіжó. — в старослов. було би *ѥже.

-ло. гляди́ло (коло Унґвару) Spiegel. — дôйло Ґ. Gemelke. — пухлó Л. Magen, Gedärme.

-улъ+иѥ (уля). ломуля́ Л. gen. neutr. abgebrochene Zweige, Reisig.

-ьство. худóбство ВС. Armut. — дóўство Мар. collect. Schulden; Schuldigkeit (длъгъ+ьство). — ґаздôвство ВШ. Wirtschaft.

-ят (ѧт). обрусá Л. kleines Tischtuch. — вöвчá Ґ. junges Schaf; Schäflein. вöвчáта = ukr. овечáта. — хлыівчá НД. kleiner Schweinestall (хлѣвъ+ьць+ѧт). — хлопчá Д. plur. хлопчáта. — оленя́ О. plur. оленя́та junger Hirsch. — золотя́ ВШ. три золотя́та drei Gulden. — чоботя́ ВШ. Stiefel. plur чоботята. — паньчá ВШ. junger Herr; Herrchen; Herrnkind. — (ен -ят) рученя́ Лв. plur. рученята. — муденя́ Лв. plur. муденята = Hoden, testiculi. — медвеженé Я. plur. медвеженéта. (-ина -ят). пульчинé. О. junges Truthuhn (пулька + ина + ят) (-ина -ъка -ят). дити́ньча Стр. (дитина, дитинка+ят).

-но. пýжано ВШ. Peitschenstiel. — дéржано ВШ. Peitschenstiel; Handgriff (імовірно тут -но замісто -ло; оттак властиво: пужало, держало).

-ъко. сиротє́тко Я. (сирота+ят+ъко). — небожє́тко Я. (не-богъ+ят+ъко). — товканя́тко Л. kleiner Topf, Töpfchen. — ры́бятко Л. Fischchen. plur. ры́бятка (рыба+ят+ъко). — корытятко жа́бляче Л. Ир. Anodonta; Teichmuschel; Unio, Flussmuschel. бленятко З. junger Hirsch. — мішча́тко З. Säcklein, Säckchen. (мѣхъ+ькъ+ят+ъко). — шугайча́тко Лв. — пла́тьічко Пу. Kleidung.

-иво. ла́зиво НД. Leiter.

Иньший рід декотрих слів нїж в загально-рускім.

женьского рода:

паль Я. gen. fem. Pfahl. тота́ паль. учі́нимо дві па́лы (два сто́упи); deminut. па́лька = в Гал. паль gen. masc. deminut. па́лик. — звірь genit. звіри МЛ. пе́рша звірь deminut. звíрька. — ти́рня Бч. = терн, Schlehdorn. (в иньших околицях однакож: тоє ти́рня). — моту́зка І. = гал. мотузо́к. — сльіда́ Стр. слїд. ви́дко єдну́ сльіду́. — моты́лька НД. Schmetterling в Гал. моти́лик, мотильок. біла моти́лька. — ко́рма ВШ. = корм. дає́ ко́рму коро́ві. — сорокопу́да К. Lanius, Würger в Гал. сорокопуд. — титу́ла ВС. = титул, titulus, Titel. — ка́зань З. каза́нь Лв. gen. fem. Predigt = гал. ка́занє gen. neutr.

мужеского рода:

сто́колос Ґ. Bromus secalinus, Roggentrespe в загально-рус. сто́колоса gen. fem. да́коли дуже мно́го сто́колосу = часом дуже богато стоколоси. — кульба́бок Я. = в Гал. кульбаба, кульбабка gen. fem. Kuhblume, Taraxacum officinale. — брост НД. gen. masc. де́рево пу́щать кра́сний брост, в Гал. найчастїйше: брость gen. fem.; також декуди і на Угорщинї пр. в І. брость вели́ка на де́реві. молода́ брость Вл. — червото̑к З. ВР. gen. masc. в Гал. червотока gen. fem. Anobium, Klopfkäfer. — каше́лко. каше́ўко Ян. кашелько́ Р. Siebenschläfer в Гал. = кашавка, рідше: кашаве́ц. — —

путь Стр. gen. mascul. так як в укр. і в старослов. пѫть пр. симь пѫтьмь. куды́ сесь (сись) путь іде́? Стр. (в східній Галичинї в ґірских околицях путь женьского рода пр. в божу путь!). — печа́ть genit. печа́ти женьского рода як в загально-руск. — в старослов. же печать genit. печати мужеского рода: угорско-руск. печа́тьоў = старосл. печатьмь.

гре́зен НД. psl. грездъ. гроздь. грознъ et грознь gen. masc. βότρυς, uva. в Гал. гро́зно gen. neutr. однакож в ВР. гре́зен

gen. masc. і грéзно gen. neutr. — кол Ду. gen. masc. genit. кла nom. plur. клы = гал. кло genit. кла nom. plur. кла Eckzahn.

мöль Motte, tinea може мати, як в галицко-рускім, рід женьский або мужеский: мöль пойíла кожухы́ Гр. мöль пойíў Лв.

середнего рода:

óмело Ґ. ВС. Лв. gen. neutr. омелó Бі. Mistel = в Гал. омелá gen. fem. — бры́во Г. брывó Лв. plur. брывá. єднó брывó = гал. однá брoв. — — -

ви́ла Я. gen. fem. тотá ви́ла. де дыіў ви́лу? Я. тим часом в Гал. ви́ла plur. tant. gen. neutr. або рідше вили plur. tant.

Зложені слова.

Зсувка (Zusammenrückung).

пуў-дрýга Мар. пöў дрýга Ґ. anderthalb. — чар-зыíля. царь-зыíля Ім. — бáбин-пес genit. бáбин-пса ВШ. Bärenraupe. — неýкий. неýкость Лв. — недóлуг Вл. — нетрібня́к Вл. Taugenichts. — нéжить Ир. Katarrh. — несерéньча Мар. Unglück. — нéлюб І. хотыíла мня мáти за нéлюба дáти. — недорóслий Ґ. — бéзпуть. безпýтя К. Unweg. — безхлыíбє Я. eigtl. Brotlosigkeit; Hungersnoth. — прéдобрый Лв. sehr gut. — май слаби́й Я. май дáлший. май мóцний Я.

Приіменники по (па), при, про виражають в зсувці уменшенє, убавленє в значеню другого члена. — пóкороткий Я. ziemlich kurz; zu kurz. — пóширокый Г. ziemlich breit; verbreitert. — пóгнилый Г. etwas faul. дéрево погнилóє Стр. — пóтоўстый Лв. etwas dick, dicklich. — пóдовгый Мв. gestreckt, länglich. — пóтеплый НД. etwas warm, lau. водá пóтепла. — посéстра Пу. Hausfreundin; Liebchen. — пáвечерок Стр. Jausen, Vesperbrod.

при́жоўтый Ґ. gelblich, flavescens. при́жоўтоє піря. — при́сивый НД. „лем мáло сивый“ graulich, canescens. — при́черленый Кл. Стр. rubescens, röthlich, etwas roth, röthlich gemischt.

прóчорный МЛ. „барни́стий“ не дуже чорний, nigricans. — прóбілый МЛ. не дуже білий, albescens. — прóсивый Бі. „мало сивий“ canescens. — прóжоўтый МЛ. трохи жовтий. — прóголубый МЛ. мало голубий coerulescens. — прóзеленый МЛ. virescens, трохи зелений. — прóчерлений МЛ. трохи червоний rubescens. прóчерлений цьвіт. — прóрябый Л. ein wenig gescheckt, mit einigen Tüpfeln. — прóсыідый З. мало сыды́й. корóпавка ги прóсыіда die Kröte (Bufo cinereus) ist graulich.

В зсувках, в котрих першим членом єсть повельник (imperativus), може и заступати ся голосівкою о пр. крути́головок Д. крути́головка Г. і крутоголо́вок. крутоголо́вка Ду. Wendehals рівно як і в галицкім: свербúгуз і свербогу́з Hagebutte, пади́лист і падоли́ст November, косúнога́ і косонóга Weberknecht, Afterspinne.

тогод. позатогод. Я. Кв. рік-тепе́рь Лв. — во́нка Я. hinaus; nach Aussen. — вну́ка im Inneren. — есе́ ВШ. psl. ѥсє.

Зложенє (Composition).

Із так званих співрядових зложень (beiordnende Composition) згадати тут випадає вираз: пітоку́рник НД. Ду. Huhnzwitter (Pseudohermaphrodit), курій. cf. пітя = Küchlein; psl. пѣтлъ et пѣтєль = пітель, півень Hahn. — пі-тъ+кура; пітокурник = мовби: когут і кура разом. — — — стародáвный І. стари́й і дáвний alt herkömmlich.

Зложня́ опредільна (determinative Composition): пр. лу́к-чесно́к О. зр. старосл. чєсньнолоукъ нім. Knoblauch. — водомы́я Коп. — біло́клень НД. Acer campestre. — чорно́клень НД. Acer tataricum. — само́крывка Стр. дівчина, що скопилила ся, покритка. — простово́ля пр. на простово́ли Ім. = на сло́боды im Freien. — біло́слива Я. — чорнокни́жник Р. Schwarzkünstler.

Зложня зависимостна (Abhängikeitscomposition). коло́масть Ир. Wagenschmiere. — полу́біч Я. — полу́вяз НД.

Зложня привластна (possessive Composition). черленоо́чиця ВС. К. Ду. Rothauge. — черленогру́д ВС. Rothkehlchen. — тоустóпысок НД. Kernbeisser. — тоустóнōс, тóустонōс, тоустонōс et тóустонōс ВШ. Kernbeisser. — кривовя́з МЛ. Wendehals. — жо́утохво́стый Д. mit gelbem Schwanze. — чорно́кый ВШ. nigros oculos habens. — чорногри́вый Гр. mit schwarzer Mähne. — білобо́кый ВШ. an den Seiten weiss.

Приложники (Adjectiva).

-ий. бōжий К. ры́сьій МЛ. вōвчий О. ка́чий Ґ. пе́сьій Ґ. пе́сцьій І. caninus. же́бій Я. коро́вій Я. коро́вя бáлеґа Kuhmist.

-йъ. маржéчий Ян. Vieh-. — муря́нчячий Г. Ameisen-.

-атъ. волоса́тый Ґ. гал. волохатий haarig. волоса́та гусе́лниця Ґ.

-астъ (-ястъ). дряпка́стый Бі. stark und fein verästelt. — розсыпча́стый Бі. item. корінь дряпка́стый або розсыпча́стый eine fein verästelte Wurzel.

-истъ. доўговистый Л. oblongus, länglich. — цятканистый Л. gescheckt, getüpfelt. — капканистий Р. item. — бочайістый О. mit anders gefärbten Seiten. — жаристый Бч. giftig.

-инъ. (до утвореня приложників привластних, adjectiva possessiva). прóщавиный МЛ. dem Pöbel gehörig; Pöbel- — прóщавині дьіти Pöbelkinder, Kinder aus dem Pöbel. — мáмин Ґ. мáмин брат, мáмина сестрá. — тютчин (Унгвар) der Tante gehörig. — бáбин Ґ. пр. бáбин-пес Bärenraupe. бáбино льíто. — дьідин ВС. дьідино льíто. = Weibersommer. -- цáриный Лв. цáриный сын Königssohn.

-ьнъ. хы́жный ВШ. Haus-. — хы́жні двéрі Hausthür. — маржны́й К. Vieh-, dem Vieh gehörig (від мáрга = Vieh). маржны́й йіжó К.

-шьнь. рáньішньій ВС. Morgen-. — вечéрішньій ВС. Abend-. — рáньішня зöрни́ця Morgenröthe. вечéрішня зöрни́ця.

-ъкъ. валкы́й пр. валкы́й сньіг Бі. grosser Schneefall. — щипкы́й І. prickelnd. щипкы́й сыр ein Käse vom prickelnden Geschmack. — éмкый ВШ. gewandt; schnell, hurtig. ды́ня éмкоростé der Kürbis wächst schnell.

-ьскъ. дьітинський Р. дьітинський пáлец. — рýськый. язи́к рýський (рýськый) Я. О. МЛ. Г. ВС. Ґ. Лв. Вл. НД... ruthenische Sprache; ruthenische Nationalität. мы рýського язы́ка лю́ди. — нáськый Ґ. брáтськый Ду. brüderlich; Bruder-. — сынськы́й Ду. dem Sohne gehörig. брáтську жонý клúчеме „невістка“, такóж жонý сынськý. Ду. — мурни́цькый Лв. dem Maurer gehörig. (мурникъ+ьскъ). мурни́цькый клепáч Mauerkelle, Mauerhammer.

-авъ. ли́павый ВС. klebrig, schmutzig. — смóлавий Лв. item.

-овъ. мурни́кöв або мурни́цькый клепáч (клепачь) Mauerkelle. — пáнöв керт Лв. — дякöв Лв. дя́кова хы́жа die Hütte des Kirchensängers. — церкóвникöв сын Лв. — óленьів Д. dem Hirsch gehörig, Hirsch-. — óленьів ріг. óленьови роги Hirschgeweih. пáсемки у рóга óленьового Verästelungen am Hirschgeweih.

-ливъ. пахли́вый Г. Ір. wohlriechend, „дóброго зáпаху“. -- ушли́вый ВС. mit Läusen behaftet, lausig, вошавий, вшавий ческ. všivý, všivácký. — серенчли́вый Л. glücklich. — нажаґли́вый Лв. auffahrend, jähzornig, aufbrausend. — бесьідли́вый Лв. redselig. — заздросли́вый Лв. заздрісний, neidisch. — уродли́вый Ду. ergiebig. пóле уродли́вое = што на нюм дóбрый уроджáй. — сороմля́жливый Пу. = укр. соромляжий schamhaft. — смішли́вый ВШ. zum Lachen bewegend, lächerlich; lustig. смішли́ва кáзка. смішли́вый хлóпець. — одвітли́вый МЛ. verantwortlich.

Степенованє (Gradation).

Обі форми твореня comparativ-а бачимо в уживаню: mascul. - н й, fem. -ь ш и, neutr. -ıє і mascul. -ѣ и, fem. -ѣ ш и, neutr. -ѣ ıє. — Перший спосіб твореня на Угорщині стрічає ся частїйше, нїж у Галичинї.

Замітимо тут форми comparativi: д о̂ у̂ ж и й Д. ВШ. = в Гал. довший, länger. до̂у̂жий хво̂ст längerer Schwanz. до̂у̂жа (sic!) соро́чька ВШ. längeres Hemd. до̂у̂жеє дрӧво́ längeres Holzscheit. — м о л о́ д ж ы й Лв. = молодший. — г л а́ д ж и й НД. = гладший. бе́рест ма́є лист гла́джый, як поло́вяз. — в ы́ ж и й, в ы́ ж а, в ы ж е є Им. höher. — н и́ ж и й. н и́ ж а. н и́ ж е є Им. niedriger. — д о р о́ ж и й, д о р о́ ж а, д о р о́ ж е є. — т о̂ у̂ щ и й НД. Ир. dicker. то̂у̂щий кони́ць dickeres Ende. —

Форми comparativi присловників: д о̂ у̂ ж е Стр. ма́ленько до̂у̂же etwas länger.— г л а́ д ж е Вл. glätter. - д а́ л е І. weiter. ш и́ р е І. в ы́ ж е. н и́ ж е НД. — п о̂ з ж е ВС. = пізнїйше, später. — б о р ж і́ Бер. schneller. — ш в и́ ж е НД. schneller, в гал. швидше. — б л и́ ж е НД. näher.

Замітне степенованє в угорско-руских говорах за помочию частиці м а й. Степень другий (comparativus) в многих околицях творить ся також кладенем слівця м а й перед першим степенем: слабы́й schwach, м а й с л а б ы́ й Я. schwächer. — мо̂цный stark, м а й м о̂ ц н ы й Я. stärker. — лю́тый grimmig, м а й л ю́ т ы й О. grimmiger або л ю т ы́ с ш и й О. — — Ко́быи ма́ло м а й в е л и́ к ы й, жени́ти ся бу́ду Ду. = кобим трохи (став) більший, женити ся буду (співанка). — м а й в ы с о́ к ы й Г. = висший. — м а й н и́ з ь к ы й Г. = низший. — м а й д у р н ы́ й Д. = дурнійший. — м а й д о р о г и́ й або д о р о́ ж и й О.

У нас в другім степені уживаному накінчикови і й ш и й одвічає часто в угорско-руских говорах і с ш и й: ч е р в о н ы́ с ш и й. л ю т ы́ с ш и й. б і л ь ы́ с ш и й = гал. білїйший. — — с о л о д ы́ с ш и й Ир. = в Гал. солодший. м о л о д ы́ с ш и й Ир. = в Гал. молодший.

Comparat. від з л ы й єсть з л ы́ с ш и й Ґ. пр. злы́сша га́дина. На Українї уживають подекуда: „злїйший“ пр. гл. Писаня І. П. Котляревского. Санктпетербург. 1862 р. ст. 177. „Скажи́ і ру́ку на́ в завда́ток, Кото́ра, бач, не тру́сить схва́ток І са́мих з л ї й ш и х нам врагів“. Форму сю стрічати також у О с н о в я н е н к а, М е т л и н ь с к о г о й иньших україньских писателїв.

В многих околицях однакож уживають яко другого степеня до злый подібно як в Галичинї і на Українї (гірший) переважно: ґу̂рший (гӧрший). —

Степень третїй (superlativus) складує ся з другого степеня і предложеної перед ним частиці м а й пр. м а й л ы́ п ш и й Я.

optimus. — май ме́нчий (май ме́нший) Я. minimus. у нас май ме́нша ры́ба — то слиґани́ і ґо́убны = unsere kleinsten Fische sind Schmerlen und Gründlinge. май лютьі́сший О. — май доро́жый Р. = найдорожший.

Подібно творять ся superlativ-и присловників пр. май льі́пше Я. = найльі́пше. — май да́ле (коло Сигота) = найдальше. — май ра́нше (май ра́нче) О. = найранше. майра́нше співа́є. — май тя́же Лв. = найтяжше. — май ши́ре Лв. = найширше.

Примітне для угорско-руских говорів описанє третёго (дуже високого) степеня також присловником тве́рдо кладеним пе́ред відповідним приложником: тве́рдо худо́бный sehr arm; тве́рдо дале́кый sehr weit; тве́рдо до́брый sehr gut. тве́рдо побо́жный sehr fromm; декуди також ду́же побо́жный etc.

Рідко виражає ся superl. предростком (praefix) пре- або пре-у- доставленим до positiv-а: пре́добрый Лв. — премно́го О. — преуслабы́й Рос.

З форми comp. і́нший утворює ся наростком -акъ: угорско-руск. і́ншакый, і́ншака, і́ншакоє Лв. Ґ. Стр. Ир. І. ВШ... і́ншакы лю́де. — і́ншакый світ. — і́ншака земля́. — і́ншакоє по́тя.

Глаголи (Verba).

Причасник тепе́рішника дїйного стану склоняємий (так званий дїєприложник) іноді принимає зовсїм значенє приложника пр. пахня́чоє зьі́ля aromatisches Kraut, росту́чоє де́рево frischer Baum, кричя́чий хло́пець = Schreihals, weinerlicher Knabe. а то кричя́чий хло́пець: все реве́ ВР. — Йіду́чий Я. має значенє страдне = ї́домий, esculentus, edulis, essbar.

Причасник тепе́рішника дїйного стану несклонний (так званий дїєприсловник) в угорско-рускім частїйше вживає ся: гада́учи, пудска́куучи, співа́учи, сповіда́учи, несучи́ і пр.

Причасник минувшика страдного стану на -тъ. ізо́льлята вода́ ВР. zusamengegossenes Wasser. — за́гната коро́ва ВР. — за́брата вшы́тка тенґери́ця ВР.

Причасник минувшика страдного стану на -нъ від непереxідного глагола: пыщкова́ти Гр. Blutfedern bekommen (von Nestlingen). пыщко́ваный воробо́к Гр. ein mit Blutfedern bewachsener Sperling; — від заіменникового глагола: збіси́ти ся Г. wüthend werden: збі́шленый пес ein wasserscheuer Hund (м. збі́шений).

Декотрі примітнїйші пнї глагольні.

II. (я́ну-ти). я́нут кля́сти = пічнуть кля́ти, возьмуть кляти. — бі́гну-ти I. laufen. іми́у єм бі́гнути ich fieng an zu laufen.

III a. веселы́-ти Лв. fröhlich werden. вöн веселыíє. — поро́сяны-ти ся Ґ. schwitzen, ins Schwitzen kommen. поро́сяныіў ся кöнь Ґ. = спотив ся кінь; кöнь поро́сяныє ся.

III b. цорконы́-ти Г. klirren. — булькоры́-ти Г. plumpsen. вода булькони́ть. — лопоны́-ти Стр. eigtl. poltern; plaudern; mit den Flügeln rauschen. вöн лопони́ть = пусто́є говори́ть; лопаны́-ти Стр. ко́ны лопа́нять = ло́пкауть копи́тами. — пысконы́-ти Стр. grob reden. чоловік пыска́нить = одказує, пыскує. — ирзоны́-ти НД. wiehern, кöнь ирзони́ть. — рапоны́-ти Д. ка́чька рапони́ть die Ente quackt. — ґаґоны́-ти Д. schnattern. гуска ґаґони́ть. гу́си ґаґоня́ть ВШ. — дзеленконы́-ти Мар. klingeln. — деренконы́-ти І. гы́рлиця деренкони́ть або деренкоче die Turteltaube girrt. — мереконы́-ти І. schwach leuchten (beim Glimmen). онь мерекони́ть dort in der Ferne glimmt es. — чыринконы́-ти ВШ. zwitschern. воробкы́ чыринконя́ть die Sperlinge zwitschern. — скавуны́-ти Ґ. пес скавуни́ть der Hund winselt. — корконы́-ти Ду. heiser krähen. пітоку́рник коркони́ть. — ізсербены́-ти Лв. aussickern, tropfenweise ausfliessen. кров ізсербени́ть. — дубоны́-ти Лв. З. poltern, stampfen, trampeln. — — — кымсы́-ти Вл. wimmeln, kriechen.

IV. гомзи́-ти Ду. kriechen. — ісчари́-ти Мар. bezaubern, счаровати. ча́рами счари́ти.

V. деренкота́-ти І. гы́рлиця деренко́че. — пукота́-ти Гр. па́личька пуко́че. Наростком -ка утворені пнї глагольні в угорско-рускім, як і загалом в україньско-рускім, дуже часті і знаменають найчастїйше проголошенє звуків: га́вка-ти МЛ. bellen. — ня́вка-ти або ва́вка-ти МЛ. miauen. — рьо́хка-ти МЛ. grunzen.— ре́вка-ти ВС. brüllen. ре́вкать медві́дь. — ло́пка-ти Стр. poltern; ein Getöse verursachen. ло́пкауть ко́ны копи́тами. — ра́пкати Лв. (von der Stimme der Frösche oder der Enten) жа́бы ра́пкауть, ку́кауть пак крячать — — або выражають дї́йство повтарюване: ха́пка-ти ВР. ха́пкали ру́кы. — замо́ўчка-ти Лв. zum Schweigen bringen (adv. мо́вчкы schweigend). — ды́мка-ти ВШ. Rauch blasen. ды́мкать іс пі́пы er bläst den Rauch aus der Pfeife, er raucht. — обрі́зка-ти НД. ein Wenig abschneiden. — нале́пка-ти ВШ. in kleinen Partieen ankleben (пр. глину). — одьі́я-ти Ду. одьі́яти ся = одьі́ти ся. (psl. одѣти et одѣꙗти; одьі́яло psl. одѣꙗло).

VI. одві́тува-ти Лв. antworten. — пообрі́зкува-ти НД. mehrere Male ein Wenig abschneiden. — тємува́-ти Я. (кємува́ти) памятати. не тєму́ю = не памятаю. — хоснува́-ти І. benützen мы тото́ зьі́лья не хоснує́ме wir benützen diese Pflanze nicht, wir

ziehen von der Pflanze keinen Nutzen. — умствова́-ти ВШ. philosophari. — хо́жува-ти З. öfters gehen, spazieren. — ро́жува-ти З. Früchte tragen.

Декотрі глаголи з иньшим значенем, як в загально-рускім.

іти́ Лв. Пу. Ґ. К... reisen. вун іде́ коне́м oder на кони́ er reist zu Pferde. — іду́ во́зом або на во́зы іду ich fahre mit dem Wagen. — іду́ огня́ником oder желы́зником ich fahre auf der Eisenbahn.

[Іщи дале́ко? — Не онь дале́ко! за́раз ды́йдеш Г. (коло Сигота: за́раз дойі́хаш) = Не дуже далеко, зараз доїдеш].

ду́ркнути НД. erdröhnen. ду́ркнуў мöст.

ни́кнути І. schauen, blicken. ни́кнуў на со́нце er blickte zur Sonne hinauf.

приця́пнути ВШ. причикнути, прикучнути, припасти до землї, sich niederducken. приця́п er duckte sich nieder.

са́пнути Д. schnauben, aufbrausen, aufflackern. грань са́пнула поломениў die glühenden Kohlen flackerten mit einer Flamme auf.

дöзріти Лв. дöздріти, дöзріти ВШ. доглянути, добачити, помітити, дослїдити. bemerken, beobachten; erforschen.

она́дьіти Стр. (et она́дити) in sehr verschiedener Bedeutung gebraucht (so wie im Lemkischen) überhaupt: etwas verrichten.

пöзріти Д. поглянути, подивити ся.

спобоя́ти ся Пу. fürchten, befürchten.

худобньі́ти Ґ. arm werden.

божи́ти ВС. божя́ти РС. заприсягати. я божя́ю. — не былй боже́ны = не були заприсяжені. — с ким побожи́ти ся Пу. = з ким вінчати ся, шлюб брати mit Jmd getraut werden.

ганьби́ти ся Пу. ВС. sich schämen, стидати ся (га́ньба = стид, Scham, Schande); ганьби́ў ся = стидав ся.

догости́ти ся Лв. гостину (угощене), як слїд, до кінця довести; гістьбу докінчити.

загуби́ти Стр. погубити, verrichten.

заста́вити ся Пу. заложити ся, wettem. заста́вме ся = заложі́м ся.

зба́чити Вл. erblicken, побачити.

клочи́ти І. ausbrüten, aushecken. уклочи́ти ся І. sich einnisten; ausgebrütet werden; sich vermehren (cf. клочка Gluckhenne).

ломи́ти ВР. in der Bedeutung: fluchen, schelten.

облапи́ти Лв. обняти, umarmen. обла́пиў ня́ня er umarmte den Vater. – обла́пиў жону́ і дьі́ти собі́ er umarmte seine Frau und seine Kinder.

одговори́ти ся од чого ВШ. вимовити ся від чого.

ознайми́ти. узнайми́ти Лв. обвістити, verkünden.

проси́ти. проси́ти ся Пу. fordern, verlangen.

у́голосити ВС. оголосити verkünden, bekannt machen. — уголо́шу тото́ по́зже ich werde es später bekannt machen.

удобри́ти чим Лв. jmd wodurch gewinnen. удобри́ти ся чим wodurch gewonnen werden.

го́йкати Лв. ізго́йкати Лв. закликати. ізго́йкаў на вётця собі́ er rief seinen Vater. — (уна́) зго́йкать (praes. histor.) на се́стру собі (sie) rief ihre Schwester.

догада́ти ся за кого́ Д. пригадати собі когось.

загна́ти Д. ВШ. заганя́ти Ду. senden, schicken. загна́ли йому́ кни́жку. — заганя́ли бі́нным хльі́ба = посила́ли бідним хлїба.

зганя́ти Лв. буди́ти. поча́ў його́ зганяти er fieng an ihn zu wecken.

зогна́ти Ду. Пу. збудити wecken, aufwecken. зо́жен хло́пця.

ігра́ти Лв. in der Bedeutung: tanzen. дру́жба з молодо́ў і́грать der Brautführer tanzt mit der Braut.

кы́вати ВР. rühren verb. trans. кы́ваў пікницю er hat die Bratwurst gerührt d. h. er hat die Bratwurst sich schmecken lassen.

клама́ти Д. schachern. уклама́ти, оклама́ти Д. verb. trans. betrügen.

лу́пкати ВШ. verb. trans. бити, schlagen. лу́пкали мене́.

ни́кати Стр. Лв. Ґ... schauen, blicken, gucken.

обстава́ти ся. обста́ти (ся) Лв. НД. оставати ся, остати (ся). обста́ла вдови́цьоў sie ward Witwe.

одбира́ти ся Пу. прощати ся, відходити. ми́лый ся одбира́ў.

пыта́ти. попыта́ти І. ВШ. probieren, suchen, пробувати, глядати. пр. попыта́ў ко́ло се́бе. — а звідати кого́ або звідати ся уд кого́ jmdn fragen, befragen, питати).

позирати ко́го ВШ. упозира́ти ся на ко́го ВШ. дивити ся на кого.

постава́ти. (поста́ти) Ґ. ausreichen. не поста́ло (не пёста́ло) es reichte nicht aus.

призира́ти ся Лв. придивляти ся.

псова́ти Лв. schelten. псова́ли його́.

пудпозира́ти і пёдпозира́ти Лв. підглядати. Obacht geben, beobachten.

указа́ти НД. розказа́ти, erzählen. у́кажу ім вшы́тко ich werde dem Herrn alles erzählen.

дорахова́ти ВШ. доміркувати, досудити.

і с т а н ц ю в а т и Лв. den Tanz zu Ende führen, abtanzen.

к о ш т у в а́ т и ВШ. werth sein. тото́ не мно́го кошту́є es ist nicht viel werth. ово̆н пятьна́дцять е́зерӧв кошту́є man schätzt sein Vermögen auf fünfzeh Tausend.

о б і д о в а т и Пу. обідати das Mittagsmahl einnehmen.

о б к о р о н о в а́ т и Пу. krönen, укороновати.

о б н о ч у в а́ т и с я ВШ. заночувати.

о д п о л у́ д н о в а т и Лв. das Mittagsmahl einnehmen (und ausruhen).

у́ п о з о р у в а т и Стр. Л. вы́позорувати aussehen, виглядати, визирати.

ш к о д о в а́ т и Ґ. жалувати. шкодоваў його́ ду́же.

Примітне для угорско-руских говорів — се приіменник **у**, що заступає в зложенях приіменник **ви** (вы; приміта ся стрічає ся і в бойківскім говорі, в місцевостях пограничних Угорщині). у́ б и т и Лв. = вибити. — у́ б у л ь к н у т и Лв. вода́ у́булькне = вибулькне, витрисне. — у́ п р є г а є коне́ О. = випрягає коня. — у́ б р а т и (убра́ти) МЛ. Гр. вибрати. — у́ п р а т и МЛ. випрати. упери́ соро́чку = випери сор. — у́ т я г н и з дыры́ = витягни. — у́ о с т р и ко ми ко́су МЛ. = виостри но мені косу. — у́ с ц а т и Бч. = виссати; у́сцаў = виссав. — у́ л е т ь і т и = вилетіти. у́летят го́лубы = вилетять. — у́ н я т и Лв. = виняти, витягнути. у́няў са́блю. — у́ м н я ц к а т и Г. = вимяскати. — у в о д и́ т и с я Г. виводити ся. як ся уво́дит = як ся виво́дить. — вода́ у́ м ы є Г. = вода вимиє das Wasser spült aus. — у́ л ь і н и ў ся уж Г. = вилїнив ся. — у́ к о р е н и т и ВС. = викорінити. хотя́ть у́коренити нас Русна́кув. — у́ д а т о к Л. = видаток Ausgabe. — у́ р о с т и Л. = вирости. як велика у́росте wenn sie gross wird. — у́ ш у к а у т ь Л. = вишукають, виглядають sie werden aussuchen. — у́ с п а т и с я Ґ. = виспати ся. — у́ с т ы г н у т и Стр. вистигнути erkalten, kalt werden. у́стыў чир = вистиг, вистив. — у́ с п о в і д а т и Пу. = висповідати. — у́ г р а т и Пу. = виграти. — у́ д у п л а в і т и Стр. видуплавіти, hohl werden. — у́ д у п л а в і в пень Лв. = видуплавів der Baumstamm wurde hohl. — у́ в е р ж е Лв. = виверже, викине (inf. у́веречи = виверечи psl. изврѣшти). — у́ л а д и т и Лв. = виладити. у́ладила орати. — у́ в ч и т и Лв. = вивчити, научити. — у д у́ т и с я НД. виду́ти ся. корова уду́є ся. — у́ с ц я т и Лв. = вищати. у́сцяти ся brunzen. — у́ п и т и Ґ. випити. у́пє тве́рдо = випє дуже. — у́ л а д к а т и Лв. = виладкати, пісни весїльні виспівати. — у́ з б и р а т и ВШ. = визбирати. В зложенях з **у** (= вы) наголос понайбільше паде на приіменник.

Здвоєнє приіменника по означає повтарянє дійства пр. попозира́ти Я. nachschauen, zu wiederholten Malen blicken. — попоглядьі́ти Я. item. попозира́йте або попоглядьі́т. — попони́кати Ґ. item.

Присловники (Adverbia).

З присловників іменного походженя згадають ся: genitiv.: о́брідка Ім. (від о́брідкый = досить рідкий). пацка́н о́брідка нахо́дить ся по хльі́вах die Wanderratte kommt in Stallungen ziemlich selten vor. — зго́дя Вл. später, nach einer Weile. — nominat. гора́зд ВС. = в гал. гаразд = gut; sehr; accus. ма́ло Лв. ein wenig, etwas; цьі́ле Пу. wahrlich. — мно́го Лв. Ґ. Д. З. ВШ. Пу. Стр... viel. — тве́рдо Лв. Ґ. Стр. sehr. тве́рдо лю́бить. тве́рдо убйў = дуже вибив; тве́рдо ся жу́рить er ist sehr besorgt. тве́рдо ся ра́дуу ich freue mich sehr, ich bin sehr erfreut. у́пє тве́рдо = випє ду́же. — гора́зд тве́рдо Гр. = sehr viel. — тве́рдо тоуста́ га́дина Д. sehr dicke Schlange (Kreuzotter, Pelias berus). — ізби́рать дуже тве́рдо ВШ. er sammelt sehr ~~eifrig~~. — locat. добрі́ Ґ. вірньі. кра́дцьі МЛ. verstohlener Weise. ablat. plur. при́тьма Я. plötzlich (форма дуальна). —

Примітний присловник: вольі́й ВШ. vielmehr, радше [форма повельника (imperativ) від вольі́ти]. вольі́й переве́ду тя че́рез во́ду lieber werde ich dich übers Wasser führen.

віда́ў (part. praet. act. II) ВШ. в значеню: мабуть, wahrscheinlich. чюў єсь віда́ў? wahrscheinlich hast du gehört? [в Гал. в Тернопільщинї: віда́ў — в Чортківщинї же: віда́й (форма повельника присловниково уживана)].

Присловники зложені з приіменника і імен тут наводять ся: зве́рьхи МЛ. на́-силу Д. на́-скорі О. — на-по́сльід НД. на-впередьі́ ВШ. — у-є́дно ВШ. разом, zusammen. — на-ко́льінкьі ВШ. knieend. — у-при́клячкьі НД. halb knieend. — з-у́палу Я. mit Überstürzung, hitzig. ungestüm. — з-де́леку Я. vom Weiten. — іс-перву́ З. anfangs. — у-маху́ Я. augenblicklich. у маху́ пізнає er erkennt allsogleich. — в-окру́г Вл. rund herum. — в-око̆л Стр. в-око̆ль um die Runde. — вну, унну́ Лв. (староруск. къдноу), вну́ка Ґ. im Inneren. — у-до-втьі́к О. = на втеки, навтїкача́. — сно́чи Д. gestern Abends.

Декотрі до пнів заіменникових почіплені наростки.

-дьі (да) і -дь. товдьі́ Стр. ВШ. sodann, dann. — то́дьі-к Пу. dann. — вся́дьі Стр. — тадь Ґ. — кедь ВС. НД... wenn, wann (рідше кед). —

-нды. куда́ Стр. куды́ Я. — нїку́ды Я. nirgendswohin. — у́дтӧдь ВШ. von dannen psl. отъ тѫдѣ. — до́тӧд ВШ. hieher. до́кӧд ВШ. wohin. — удцӧдь ВШ. von dannen, čech. odsud, odtud. удцӧдь (удсӥдь) іти́.

-лѣ (ля). до́кля Пу. по́кля Пу.

3. До словотвору (Wortbildungslehre).

Склоненє сущників (Declination der Substantive).

Число единичне. (numerus singularis, еднота). Іменяк (nominativus): зуб. рідник (genitivus): зу́ба. дайник (dativus): зу́бови (рідко: зу́бу). переємник (accusativus): зуб. зовник (vocativus): зу́бе. творник (ablativus): зу́бом. містник (locativus): зу́бі. Число многе (numerus pluralis, многота). іменяк: зубы. рідник: зубу́в (зубӧв, зубів). дайник: зу́бум (зу́бӧм, зу́бім). переємник: зу́бы. зовник: зу́бы. творник: зу́бы (зубо́ма, зу́бми, зубами). містник: зу́бох (рідше зубах).

рік genit. ро́ка. за пӧу́ рока Ім. (гл. низше). — бӧк genit. бо́ка ВШ.

орел genit. вірла́ Я. оре́л' genit. орел'а́ (л середне) nom. plur. орел'ы́ Ґ. Ду. genit. sing. вурла́ Мар. — орьла́ і оре́ла Бі. „Воло́вое о́ко бы́ло ся за́ложило з оре́лом, што вы́сше пӧ́длетить, спрята́ло ся пӧд крило́ орьла́“ etc.

кол genit. кла, nom. plur. клы І. Ду. еде́н кол ein Eckzahn.

сыр genit. сы́ру З. (в Гал. genit. си́ра — на Укр. найчастійше: си́ру).

воу́к nom. plur. во́вцы І. Ґ. Ду. psl. влъци. acc. plur. воу́кы́ psl. влъкы. воу́кы́ стріля́у́ І. — nom. plur. в ВР. во́у́цы і воу́кы́ (форма accusativi втискає ся що раз більше місто форми nominativi).

лев genit. ле́ва Лв. ВР. таки́ хло́пы ге ле́вы.

лен genit. ле́ну Ґ. и́лну Лв. льон genit. льо́ну Д. льон genit. ильну́ К. ВШ.

оце́т genit. віцту́ НД. пасо́ля (пасу́ля) з віцто́м НД. = фасоля з оцтом.

У декотрих сущників genit. sing. на а або на у: розу́м, genit. розу́ма або розума́ Ґ. ВС. Вл. ро́зум genit. ро́зуму НД. — край genit. кра́я s. кра́ю. — Дуна́й genit. Дуна́я s. Дуна́ю. — рӧк genit. ро́ка і ро́ку. — дӧм, до́му — але: до́ма Лв.= domi.

У декотрих genit. sing. лишень на у: час Zeit genit. часу́. не ма́ю часу́ НД. — ро́чьок genit. ро́чьку (Не ве́рну ся моя́ ма́мко се́го ро́чьку зеле́ного С то́го кра́ю дале́кого ВШ.). — бервíнок genit. бервíнку.

кмінь genit. кме́ню Я. Kümmel.

хрінь genit. хре́ню Пу. Meerrettig.

дя́тел genit. дя́тла nom. plur. дя́тлы genit. дя́тлӧв Стр.

циганйн Стр. Ґ. ВР... не відкидає наростка инъ в единичнім числї; проте 2. циганйна, 3. циганйнови (циганйну), 4. циганйна, 5. циганйне, 6. циганйном, 7. циганйньі отож так само як християнйн, варошанйн etc. тим часом в Гал. говорить ся в singul. 1. циган. 2. цигана, 3. циганови, 4. цигана, 5. цигане, 6. циганом, 7. в цигані. — в ч. многім в угорско-руск. так як і в гал. ин одмітує ся: 1. цига́ни, 2. цига́нӧв (цига́нув, цига́нів) або цига́н 3. циганум (цига́нӧм, цига́нім, — подекуды і циганам) 4. = 2. 5. = 1.; 6. цига́ны, 7. цига́ньіх (циганох, циганах). – —

горянйн Bergbewohner plur. горя́не genit. горя́н etc.

оге́нь (огень) має в genit. огнй Д. ВР. І. (старосл. огни; в Гал. найчастїйше: вогню́; на Укр. огня́ пр. у Шевченка: За щó я Вкра́їну люблю́, Чи варт вона́ огня́ святóго?) dativ. огнй і огньови, abl. огньóм locat. огнй. (psl. огнь genit. etiam: огня et огню).

велйкдень genit. великóдня loc. по велйцьі-дньі Бі.

dat. на у уживають ся рідко пр. бра́ту, па́ну, фра́іру etc.

abl. plur. на -ма (останки форм двойного числа). зубóма І. медвідь морконйть, ре́вкать і ку́сать зубóма І. товаришóма Ґ. с попóма Ґ. языкóма. панóма. воякóма. льісóма. прайникóма. склепарьóма побіч тих форм також форми на ами (взяті з III. скл. пнїв на а рѫка-ми) так як в загально-руск. отже: льіса́ми, товариша́ми, вівчаря́ми.

dat. plur. кінчить ся на ум, ӧм, ім. робо́тникӧм НД. ВР. psl. работьнико-мъ). понесь робо́тникӧм воды́ ВР. робу́тникум Мар. — панӧм, па́нум dominis. — псӧм Ир. canibus. — вóу́кӧм Д. lupis. — мурникім О. — жидо́м Им. iudaeis. — быкӧм ВР. — ґаздо́м (ґаздім) ВР. — побіч тих форм втискають ся накінчики ам (після рѫка-мъ) як в загально-руск.: воука́м, му́рникам).

dat. plur. на йом (йім). чіпкарьóм Д. чісарьóм. кóньім ВР. (psl. коню-мъ).

locat. plur. на ох. льісох. — кра́йох. (psl. краи-хъ).) — грóшох. — ґа́здох Ґ. НД. — мела́йох. по мела́йох Г. an Maispflanzen. — бы́кох. — чолові́кох. — кóньох (psl. кон'и-хъ. — на Тóу́тох говоря́ть „чловек" Ґ.

locat. plur. на іх. в сусі́дьіх Ду. (psl. сѫсѣдѣ-хъ). — на псьіх Ир. (psl. пьсѣ-хъ). — в постóльіх ВШ. (постоли звичайно

лише́ в многім числї). — у катýньіх ВЛ. і в 7 падежи многого числа втискає ся що раз більше накінчик ах (після ръıбл-хъ).

вул (вӧл, віл) має в genit. волá, dativ. волов'и etc. nom. pl. вóлы, genit. волýв (волӧв, волів) dat. вóлум, (волӧм Д. ВР., волім — psl. волъмъ), abl. вулми (вӧлми, вілми psl. волъми), loc. волох (psl. волъхъ); подібно сын, genit. сына, dat. сынови etc. — voc. sing. чоловíку, ВШ. так як сынѹ м. чоловіче psl. чловѣчє.

abl. plur. на ми. кýньми, (кӧньми, кіньми). — с катýньми mit den Soldaten. — с пінязьми mit Geld.

Рідкий ablativus plur. на ы напр.: з гóршкы = з горшками mit den Töpfen. (форма старинна порівнай старосл. съ рабы, съ чловѣкы. — пришлú жóны с свойíма хлóпы. — з вшы́ткыма ґазды́ (частїйше: ґаздóма). — трьомá годы́; трьомá годы́ молóджый = трома роками молодший.

дощь Стр. genit. дождж́ю і дожж́ю dat. дожджьови і дожжьови etc. loc. по дожджю́. — loc. sing. на Петрý Стр. (cf. psl. сынѹ).

нóготь Fingernagel psl. ногъть має nom. plur. нӧгтá ВС. К. З. Л. в Мар. нугтá (після II. склон.: дѣла) однакож в Ґ. правильно: нóгтьі psl. ногъти. (в виговорі часто: нóхтьі). — перст Finger, psl. прѣстъ nom. plur. пéрста Л. в иньших місцевостях: пéрсты psl. прѣсти.

кунь (кӧнь, кінь) має в genit. plur. коній приміром: мнóго кóній. — груш (грӧш, гріш) грóший. мнóго гроший ВР. — abl. грýшми (грӧшми, грішми) mit Geld, dagegen грошáми mit Groschen. уддавáў дóўство грошáми er zahlte seine Schulden mit Groschen (d. i. in ganz kleinen Raten) ab. —

У сущників II. кл. dat. sing. на ови. пóльови. мóрьови. дьíлови. сóнцьови. хлопчи́щьови. (форми dat. пóлю, мóрю, дьíлу, сóнцю, хлопчи́щу рідші) abl. пóльом. мóрьом. сонцьом. хлопчи́щьом рідше: пóлем... хлопчи́щем. locat. часто має форму dativi: по мóрьови. на сьíнови Г. побіч по мóрю, на сьíньі. — — — на яйцú Г. — locat. plur. на ох. пóльох. мóрьох. яйцьох побіч полях etc.

locat. plur. на іх. по прáвіх Ґ. у сéлых О.

ýхо після II. plur. ýха („уши" = pediculi, Läuse від уш, вуш, вош psl. въшь).

брóва О. Я. брывá ВР. Лв. nom. pl. від бровó, брывó gen. neutr. єднó брывó ВР. Лв. місто бров, брови nom. plur. брови (psl. брѣвь, брѣви. nom. dual. брѣви; в лемк. обырв, обырві, plur. обырві місцево також обы́рва gen. fem., genit.. обырвы plur. обы́рвы).

му́до Я. testiculus. дві му́дьі. обí му́дьі (форма числа двойного). вепéрь зовé ся, що мáє відрізані му́ды Я. від plur. tant. ворóта abl. ворóты. пуд ворóты ВР. = під воротами.

З сущників III склону заслугує на згадку голова. в nom. і accusat. sing. може бути гóлов Я. гóлов чорна. гóлов чорну. склони́у гóлов. під голов = під голову. — подібно пéчяв Пу. м. пéчява (пéчава = скóлько нараз у́пече хльíба в печи́).

abl. sing. на оў (ов — тоє ў звук посередний межи у а в — близший до у). ры́боў. водóў. вéрбоў Лв. пуд городи́ноў ВР. = під плóтом. — гру́шоў Стр. — ногóў. пятóў ВШ. ру́бать соки́роў; іс косóў кóсить. genit. plur. баб ВР. пришлó мнóго баб. — корóв ВР. декуда кору́в. корöв. борóзд Гр. наімáў мнóго рыб Лв. голóв і голу́в Стр. —

иноді genit. plur. на öв (ув, ів) після сыновъ, воловъ. крупу́в Мар. крупо̆в ВР. — пять дзвіздо̆в ВР. fünf Sterne. — genit. plur. від вöльха, вульха Erle єсть во̆льох ВР. ву́льох.

locat. sing. без приіменника: зи́мі О. Я. від зимá Winter — так само льíтьі О. Я. від льіто Sommer. як зи́мі, так льíтьі sowohl zur Winters-, als auch zur Sommerzeit.

Як у других говорах українсько-руского язика, так і в угорско-рускім сущники четвертого склону творять поодинокі падежи після склону пнїв на ъ (а). І так має вул (вöл, віл) genit. волá, vocat. вóле (гл. высше); сын genit. сы́на vocat. сы́не (місто властивої, тепер також вживаної форми: сы́ну!). locat. вольí, сы́ньі. — поодинокі форми IV. скл. ще задержались: dativ. сы́нови, волóви. nom. plur. сынóве, але вóлы. genit. plur. сыну́в сынöв, сынів), волу́в (волöв, волів), dat. pl. сы́нум (сыном, сынöм, сынім psl. сынъмъ) вóлум, волом, волöм, волім. — nom. plur. сынкóве (від сынóк). — loc. pl. сынох, вóлох.

З другої сторони і склон пнїв на ъ(у) вплинув на склонене пнїв на ъ(а) а навіть по части на декотрі II, III і V. кл. І так приміром має лен lit. linas. genit. лену (порівн. высше), сыр. genit. сыру, оцéт genit. вöцту́ — etc. — dativi: сусьíдови, робу́тникови, язы́кови, кра́йови, ножóви, плащóви, дожджьóви. — nom. plur. сусьідóве, товаришóве, шатанóве Пу. няньóве Väter, склепарьóве Ladenverkäufer. царьóве. зятьóве. (зять тепер склоняєсь головно після I, 3. sing. 1. зять. 2. зя́тя. 3. зя́тю частїйше зятьóви. 5. зя́тю і зя́те 4 = 2. 6. зя́тьом. 7. в зя́тю. plur. 1. зятьí або зятьóве, 2. зятю́в (зьятьíв) 3. зятьíм. 4 = 2; 5 = 1; 6. зятьми́ або зятьóма. 6. в зятьóх. в старосл. же зѧть genit. зѧти після V.

скл.) — genit. plur. сусі́дув (сусідӧв, сусідів, дуже рідко коли форма властива І. склону: сусі́д пр. без злых сусід.), това́ришув (товаришӧв, товаришів), няню́в, (няньӧв, няныв), склепарю́в, царю́в etc. loc. сусі́дох (по при сусі́дых і сусідах), това́рищох, ня́ньох, склепарьо́х, ца́рьох (царях) etc. —

побрати́м Gefährte, Kamerad, Busenfreund має в vocat. побрати́му місто побрати́ме. (Іздоймі́ ня побрати́му! I.).

такожу в зовнику: коза́ку! воя́ку! чолові́ку! (гл. висше) м. коза́че, воя́че, чолові́че! [Іва́нку, воя́ку, пові́дж ми на вдя́ку! Ду.].

о́зеро genit. о́зерув (озерӧв, озерів), locat. о́зерох.

locat. plur. ру́жох (побіч ружах), ды́ньох (побіч дынях), ду́шох (побіч ду́шах), сви́ньох (побіч свинях).

Сущники, що в старосл. належать до V, 1., по части склоняють ся по I, 3. пр. sing. путь 2. путя́ і пути́ (psl. пѫти). 3. пу́тьови і пути́ (psl. пѫти). 4. путь. 5. пу́те і пу́ти (psl. пѫти) 6. путьо́м (psl. пѫтьмь) 7. пути́ (psl. пѫти). plur. 1. пу́ты 2. пу́тій (psl. пѫтий) 3. пу́тям 4. пу́ты 5. пу́ты 6. пу́тями рідше путьми́ (psl. пѫтьми) 7. пу́тях і пу́тьох (psl. пѫтьхъ). — гість genit. го́стя, тесть genit. те́стя (в старосл. же: гость genit. гости, тєсть genit. тєсти). nom. plur. го́сты і го́стьове тесты́ і тестьо́ве. genit. го́стій (psl. гостий), але те́стюв (те́стыв) dat. го́стьом (psl. гостьмъ) і го́стям, те́стьом і те́стям, loc. го́стьох (psl. гостьхъ), го́стях, те́стьох, те́стях.

я́стряб. го́луб і черв склоняють ся після I. 1. проте genit. я́стряба, го́луба, че́рва. dat. я́стрябови, го́лубови, че́рвови accus. = 2. — voc. я́стрябе, го́лубе, че́рве. abl. я́стрябом, го́лубом, че́рвом loc. я́стрябі, го́лубі, че́рві. plur. nom. я́стрябы, го́лубы, че́рвы genit. я́стрябув (ӧв, ів), го́лубув (ӧв, ів), че́рвув (ӧв, ів) dat. я́стрябум (ӧм, ім), го́лубум (ӧм, ім), че́рвум (ӧм, ім) по при я́стрябам etc. acc. = 2. voc. = 1. abl. я́стрябми (psl. ıастрѧбьми) або ястрябо́ма, я́стрябами, го́лубми (psl. голѫбьми), голубо́ма, голубами, червми (psl. чрьвьми), червома, червами. 7. я́стрябох, ястрябах, го́лубах, че́рвах.

V, 2. sing. 1. кусть (кӧсть, кість) 2. ко́сти. 3. кости. 4=1. 5. ко́сти. 6. ку́стьоў (кӧстьоў, кістьоў). 7. кости. plur. 1. кости. 2. костий. 3. ко́стям (ко́стьом), 4. і 5. = 1. 6. кустьми́ (кӧстми́, кістьми). 7. ко́стях. ко́стьох.

ґусь Стр. abl. sing. ґу́сьоў nom. pl. ґуси genit. ґуси́й etc. рысь Я. МЛ. gen. fem. genit. ры́си (люта рысь, лю́тойі ры́си) після

кӧсть в старосл. рысь, genit. рыси gen. mascul. et fem. тому або після V, 1. або після V, 2.

Примір зовника (vocat.): Дунáю глубóкый то тихéнько плынéш, Молодóсти мóя то марнéнько ідéш Гр. (піснь).

Декотрі сущники (substantiva), що в старосл. належать до V, 1., мають женьск. рід і склонюють ся по V. 2. пр. жолýдь genit. жолýди abl. жолýдьоў (psl. желѫдь желѫди. желѫдьмь). печáть genit. печáти; гóльінь genit. гóлени (звичайно: гольі́нка genit. гольі́нкы); гы́ртань genit. гы́ртани (звичайно: гыртáнка genit. гыртáнкы). — Старосл. стѣнь σκιά, umbra звучи́ть тыіня́ ВР. genit. тыіньі́ = гал. тыінь, тыі́ни. тоў тыіньóў = psl. тѣмь стѣньмь. гал. тóў тыі́неў або тóю тыі́нию.

Належить примітити форми: dat. дьі́тьом abl. дьітьми́ loc. у дьі́тьох МЛ. подібно двéрьом, дверьми́, двéрьох але очáм, очáми, очáх (декуди: (ў)óчум, (ў)учми, (ў)очех). genit. дьіти́й, двери́й, очи́й.

двери найчастї́йше в plur., однакож також sing. дверь genit. двери = Thürflügel. однá дверь psl. двьрь. abl. plur. дверьми́ і двéрями Пу.

VI. кл. (пнї суголоскові) 1. пнї на в.

1. церькóв 2. церькви. церькве psl. црькъве. 3. церькви 4=1. 6. церьковльоў (psl. црькъвиѭ) 7. церкьви. plur; 1. церькви 2. цéрьквий (рідше церквӧв) 3. церьквам 6. церьквами 7. церьквах.

кров genit. крóви, керви́ або крóвли Ґ. 3. abl. крóвльоў.

любóв genit. любвé ВР. psl. любъве звичайно любви́ і любови, abl. любóвльоў psl. любъвиѭ.

редьков (psl. рьдькы), genit. рéдькви) редькве psl. рьдькъве) abl. редькóвльоў.

корогóв (кірагóв psl. хорѫгы) genit. корогви́, abl. корогóвльоў.

[також: бритóвльоў ВР.) і конóвльоў від бри́тов (psl. бритва) і кóнов рідко ужив. (psl. конобь)].

2. пнї на н.

Masculina перейшли до склону пнїв на ъ(а) і тепер склонюють ся як кінь пр. кáмінь, genit. кáменя (каміня), крéмінь, крéменя, перстьінь, пéрстеня, óльінь, óленя.

Рідко чути genitiv. кáмене (psl. камене).

пóломінь Д. пóловінь Пу. (psl. пламы et пламень gen. masc.) женьского рода: genit. пóломени, пóловени, abl. пóломениў, пóловениў. я́сноў пóломениў = psl. ıасьнъмь пламеньмь.

[Далї буде].

Miscellanea.

До історії „руського обряда“ в старій Польщі.

Подаю із збірки актів Дрогобицького старіства, зладженої 1568 р. (Московський архив міністерства справедливости, відділ Литовської Метрики IV B N. 22), цікаву грамоту кор. Жиґмонта, де він у відповідь на петицию дрогобицьких міщан-католиків, що боялп ся, аби місцеві Русини не виставили собі церкви в місті, і запевняли, що там ніколи руської церкви не бувало, — постановляє, що Русинам не вільно буде ставити своєї церкви, коли перед тим ніколи там її не було.

Як ні цікавий сам по собі сей документ для історії „руського обряду“ в старій Польщі, можна пожалувати, що король не умотивовав при тім сю справу докладнійше. Діло в тім, що питанне про будову нових православних церков в землях давньої Польщі не вияснено докладно до тепер. Звістна річ, як в. кн. литовський Олександр не згожувавсь поставити православну церкву для своєї жінки Олени, доньки Івана III московського, покликуючись на постанови „своїх предків, батька і свої власні“, що число „церков грецького закона“ не вільно помножати. Недавно отсе др. Папе опублікував уривок з листу якогось ксіондза з Перемищини з 90-х рр. XV в., де той, доносячи свому епископу про поставленне нової православної церкви, підносить, що православні се вчинили противзаконно: illud statutum iuris terrestris, quod disponit nullam sinagogam de cetero in partibus Russie edificare, solum proximam casui aut ruine reformare, non attendendo (Wiadomość o archiwach węgierskich — Archiwum komisyi historycznej т. VIII с. 451). В своїй грамоті

Жиґмонт, як бачимо, не припускає можливости заборонити Русинам ставити церкву, коли вона була вже коли небудь перед тим, а й свою заяву наче б то уважає специяльною ласкою (libertas) для міщан-латинників.

Король Жиґмонт обіцяє дрогобицьким католикам, що ніколи не позволить збудувати в Дрогобичи руської церкви, 21 квітня 1540 р.

Ne sinagoga rutenica in oppido aedificetur.

Sigismundus, Dei gratia, rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Masouiae etc. dominus et haeres.

Significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quia oppidani nostri drohobicenses, metuentes, ne homines rittus rutenici, illud oppidum incolentes, sinagogam ibidem extruerent seu aedificarent, supplicarunt nobis, ne praefatis Rutenis aedificandi ipsam synagogam potestatem faceremus, allegando nunquam antehac eam ipsam illic in ipso fuisse oppido. Quorum supplicationibus ut iustis benigne annuentes, ita quidem, si praefata synagoga in eodem oppido Drohobycz nunquam antehac fuit, illos circa ipsam libertatem et usum conseruauimus et conseruamus, nec eisdem Rutenis aedificandam synagogam praedictam admittimus, insuper quo praesentes litteras ex cancellaria nostra extradi illic mandauimus, quibus in testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Cracoviae feria quarta proxima post dominicam Iubilate anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo, regni vero nostri trigesimo quarto. Relatio Magnifici Pauli de Volia r. P. cancellarij, burgrabij crac. et capitanei gostinen. Paulus de Volia cancellarius sctt.

М. Грушевський.

Причинки до історії Галичини в XVIII віці.

Кождому, хто займав ся історією нашого краю, а особливо історією селянства, відомо, як тяжко а нераз і зовсім неможливо роздобути подробиці місцевого громадського житя з давнійших літ. Судові, скарбові та політичні архіви у нас доси щільно замкнені і приступні хіба для осіб урядових; те, що доси опубліковано — едикти, закони та деякі розпорядженя — звичайно стилїзоване дуже загально і не може вважати ся першорядним історичним

материялом. Приватні акти і документи (нпр. селянські процесові акти, судові ореченя, тестаменти і т. и.) не позбирані і не вишукані і на наших очах нераз пропадають та нищать ся. Людова память про події з перед 1848 р. дуже непевна і хитка і може бути хиба помічною ілюстрацією для документального материялу. Тілько десь колись припадком знаходжені в приватних руках акти і документи можуть кинути яснійше сьвітло на минувшину нашого краю.

Бажаючи зробити „Записки“ між иньшим архівом для таких материялів і друкуючи в них від самого початку причинки до нашої новійшої історії, ми бажали би звернути отсим увагу нашої громади на одну доси майже зовсім не вишукану катеґорию жерел, а власне на тзв. Gestions-Protokolle або книги для вписуваня універсалів, едиктів і розпоряджень властей сьвітських і духовних, які давнійше обовязані були провадити парохи і зверхности домінікальні. В тих книгах обік материялу звісного вже з відки инде (друкованих патентів, законів і куренд) вписувано також розпоряджения місцевих властей, старостів циркулових, деканів і т. и., рисописи військових і иньших утікачів, звістки про розбої і розбійників, про засуди злочинців, про кари накладані на поодиноких дідичів за утискане підданих, про похвали і відзнаки для духовних за закладане і ведене шкіл, про ріжні місцеві народні звичаї, повірки, потреби і т. и. Одним словом, в тих записах ми маємо невишуканий доси богатий материял для нашої історії в широкім значіню сего слова. Бажаючи розпочати працю над вишуканнєм сего жерела ми публікуємо тут виписки з протоколів захованих у парохіяльній канцелярії в Довгополі пов. Косівського. Записи, заховані тут, обіймають три томи in folio і сягають від 4 мая 1778 до 1875 року. Ми обмежуємо ся на разї на тій частині першого тому, що належить до XVIII віку.

I.

Титул першого тому: Xięga czyli wpisy y zapisy rozrządzeń monarchicznych, także naywyższego gubernium jakoteż i innych urzędow do publikowania wypadających, przy cerkwi Dołhopolskiey, zaczynaiąca się 4 may 1778 anno. Книга розпочинає ся вписаним in continuo листом пастирським епископа Льва Шептицького (по польськи), котрим він наказує парохам між иньшим:

1. Публїкувати парохіянам по богослуженю в церкві всякі розпорядженя властей і вияснювати їх „do zrozumienia własnym językiem“.

2. Не давати шлюбів воякам зі своїми парафіянками без писемного дозволу військової коменди.

3. Не виїжджати духовним за границю без дозволу.

6. Не переховувати військових дезертерів „jako zdrayców y krzywoprzysięzców pod żadnym pretextem, nawet miłosierdzia, żeby nie byli śmiercią karani“, але доносити про них „sekretnie“ до громадської зверхности.

7. Zakazano pod karą 1000 czerw. zł., aby nikt dzieci żydowskich dla ochrzcenia przeciw woli ich rodzicow y opiekunów chwytać y chrzcić nie ważył się.

9. Aby nikt z duchownych, świeckich y zakonnych o wszelakich wyrokach y rozporządzeniach, z naywyższego rozkazu ogłoszonych, uszczypliwie mówić, krytykować y powadze ich jakokolwiek uwłaczać nie ważył się, ale jako wierny poddany każdy bez naymnieyszego szemrania wiernie owym posłuszeństwa zachował.

12. Że wielu własny obrządek, w którym zrodzeni y wychowani, wzgardziwszy, do łacińskiego przychodzą, o tym Nayiaśnieysza ck. A. Mość Pani nasza będąc uwiadomiona przez naywyższe Gallicyi gubernium swoie pod dat. 16 maja 1776 y 1 kwietnia 1777 roku łaskawie rozkazać raczyła dla zapobieżenia tym występkom, aby takowych, z jakich rodziców, z jakich przyczyn y od którego czasu odstąpili własnego obrządku y do innego przyszli, opisawszy do nayw. guber. donosić. Więc WW. parochowie znaiąc dobrze swoich parochianów, takowe opisanie rzetelne y dowodne uczynić y PP. dziekanom swoim podać, dziekani zaś zebrawszy y porządnie spisawszy do konsystorza dla podania nam oddać maią, żebyśmy sami o tem najw. gubernium zainformowali.

14. Kuny żelazne z dawnego zwyczaju przy drzwiach cerkiewnych czyli na innym mieyscu wiszące aby poodrywane y więcey używane nie były, iest zakazano.

Сей лист виданий був 17 падолиста 1777 р.

N. 2. Д. 17 сїчня 1778 р. видано у Львові друкований унїверзал пз. „Porządne privativum“ з підписом ґр. Ауерсперґа про скасоване вільної торговлї тютюном і табакою і заведене на них державної монополїї.

N. 3. Д. 12 лютого Л. Шептицький оповіщує смерть київського митрополїта Фелїцияна Пилипа Володковича.

N. 4. Лист Щептицького з Варшави з д. 22 жовтня 1778 (друкований), котрим „surowo nakazano iest, aby we wszystkim stosować się do woli najw. rządów przez poddanie się nayzupełnieysze wszelkim nayw. rozkazom, choć by się te nie tylko substancyi, ale y samym

osobom przykre zdawały, a tym samym zgadzać się z wolą Boską, która się przez rządzących wykonywa.

N. 5. Друкованим унїверзалом з 27 мая 1779 адмінїстратори гр. к. львівської диецезиї Андрій Липницький, Петро Білянський і Михайло Радевич оповіщують про смерть еп. Льва Шептицького, що вмер 13 мая 1779 у Радомишлї.

N. 6. Д. 10 січня 1780 адмінїстратор диец. А. Липницький наказує, „aby każdy paroch w każdą niedzielę y święto wielkiego postu lud swoy parochialny pacierzy z katechyzmem przykładnie nauczał y służbę Bożą nigdy nieopustnie miał.

N. 7. Номінат епископ Білянський листом з 25 мая оголошує смерть Андрія Млодзєйовского еп. познанського і Яцка Оґродзкого секретаря кор., za których dusze po jedney służbie Bożey za każdego z osobna y przez dwa miesiące po 3 pacierze z ludem odmawiać jest nakazano.

N. 8. Той сам еп. друков. листом з 18 липця оголошує смерть Йоанни Ястшембскої стольничихи гал. і наказує парохам відправити за неї по однїй службі Б. і 4 недїлї відмовляти з народом молитви.

N. 9. Той сам листом з 19 жовтня оголошує смерть Вацлава Сєраковского, лат. архіепископа львівського і наказує відправити за него 3 служби і молитви оден місяць.

N. 10. Той сам листом з 26 падол. оголошує смерть Матвія Борженцкого підстолїя вел. кор. і наказує, „aby nabożeństwo według ochoty y własney woli za tegoż duszę odprawiać".

N. 11. Той сам друкованим унїверзалом з 8 грудня оголошує смерть цїсаревої Мариї Тереси, що вмерла 29 падол. 1779.

N. 12. Листом номіната-еп. Білянського з 16 лютого 1781 оголошено наказ, „aby parochowie, gdzie się ten szkodliwy zabobonny zwyczay praktykuie, że z umarłych na jaką chorobę zaraźliwą, albo jeszcze chorujących ludzi zwykło pospolstwo dawać ubogim szmaty y odzieży, czasem dla większey zasługi przed Panem Bogiem, a czasem dla interesu, mniemając, że za tą jałmużną poydzie choroba, usilnie starali się wykorzenić.

N. 13. Білянський друков. листом з 20 липця 1781 оголошує смерть Єви з Каньовських Потоцкої і наказує за її душу „memento przez miesiąc przy Mszach św. y pacierze z ludem odmawiać".

N. 14. Унїверсалом о. Волкановича, канцлєра галицького з 8 вересня 1781 наказано парохам навчати людей, „aby w powitaniu te naypierwsze mówili słowa: „Слава Иисусу Христу", a odpowiadali „и во вѣки аминъ", który to chwalebny zwyczay już dawno na Podolu, Pobereżu y Ukrainie praktykowany aby i tu był wkorzeniony".

N. 15. Білянський листом з 28 падол. 1781 доносить про своє посьвяченє і інсталяцию на львівського епископа, доконану митрополїтом Яном Смоґоржевским д. 20 вересня 1781 р.

N. 16. Pod dat. we Lwowie 5 kwietnia a intymacyą 18 julii 1782 uniwersałem drukowanym Nayj. monarcha Józef II jarzmo niewolniczey niewoli z poddanych zrzuca, gdy 1-mo kunicznego biorąc żonę z obcego państwa, płacić nie każe; 2-do z pod jednego państwa pod drugie zapłaciwszy tylko długi y wziowszy testymonium z dworu na mieszkanie wolno przechodzić pozwala; 3-io poddany rzemiosł y kąsztów [sic! зам. kunsztów = Künste] uczyć się zatem y bez listu uwalniającego gdzie chcieć iść mają wolność; 4-to służb sierocińskich odtąd odbywać nie są obowiązani; 5-to sierota po rodzicach od dworu karmiony y utrzymywany dorosłszy 3 lata odsłużyć powinien; 6-to sistema urbarialne czyli uregulowanie powinności y opłat poddanych wyjść mające wkrótce deklaruie. Ten uniwersał 20 julii 1782 a. w cerkwi po nabożeństwie ludowi iest publikowany, na co świadkowie podpisują się.

N. 17. Листом епископським з 15 червня 1782 оголошено „iż ojcom Jackowi Szymańskiemu y Dominikowi Wyszyńskiemu zakonu św. Dominika za kazania we Lwowie predykowane, dążące ku lekceważeniu Nayw. zwierzchnosci, od urzędu kaznodziejskiego y preeminencyi zakonney odsądzonym na zawsze in spiritualibus zabrania.

N. 18. Декрет ґубернїяльний з д. 21 грудня 1781, друкований „powtórnie o Bulli Unigenitus zalecenie czyni, aby iey ani utrzymywać, ani impugnować [sic! зам. impungować, втовкмачувати], ani o niey mówić, traktować, dysputować, pisać nie tylko duchownym ale y świeckim osobom w kordonie cesarskim nie wolno było. Wyimuje jednak z tego prawa za granicą drukowane xiążky, któreby o tym pisali".

N. 19. Pod dat. 22 junii a intymacyą 22 julii 1782 r. Na mocy dyspozycyi Nayw. gubernium dd. 5 lipca 1781 y 15 lutego br. JW. Pasterz uniwersałem swoim gorliwie napomina całe duchowieństwo in cura animarum będące, aby podczas kazań y katechizmow słow wątpliwych, podchwytliwych, dwojako się rozumieć mogących przeciw Nayw. rządom nie używali, zkąd postanawia:

1-mo kaznodzieje zakonni kazania napisane superiorom swoim do przeczytania y podpisu zawsze podawać maią;

2-do superiorowie y rektorowie klasztorów na to baczność mieć będą, aby professorowie szkoł y kaznodzieje zgodnie z prawami naywyższemi w postępowaniu swoiego urzędu zgadzali się;

3-io świeccy też parochi curati gdy kazać chcieć będą, na piśmie to wprzód mieć powinni dla pokazania w czasie gdy by tego była potrzeba.

N. 20. Цк. камеральна канцелярия в Станїславові розпорядженєм з д. 15 падол. 1782 р. публїкує цїсарський декрет в д. 8 падол. того р. „względem fur transportowania soli, które naybardziey Gallicyanom pozwalane bydź mają". Цїсар велить:

1-mo aby żydzi do tych nic zgoła nie wchodzili i nie interesowali się;

2-do aby podwodnikom cesarskiey monety pieniądzmi y bez żadnego pokrzywdzenia płacono;

3-io płaca tym furom, które na banie wychodzą, aby zosobna była, to jest aż na tamto mieysce, gdzie się solne składy znaydują, powracając zaś nazad podwodnicy nie są w pierwszey zapłacie obowiązani iakich rzeczy wieść y nie powinni bydź karani cieleśnie za jakowe przez nich poszkodzenie uczynione, tylko nadgrodzić powinni za to;

4-to wszelka satysfakcya tak dawniey jako y od tychczas przez kogokolwiek y jakimkolwiek sposobem pokrzywdzonym furmanom aby zupełna w urzędach cyrkularnych była nakazano, bo wszystko tak po cerkwiach jako y w kościołach dla nayprędszego każdego uwiadomienia publikowano bydź powinno.

N. 21. Унїверзал Білянського з 10 марта 1783 оголошує скинене з уряду чотирьох черцїв з манастиря св. Трійцї у Львові, Олександра і Кароля, Криштофа і Урбана, за порозумінє з заграничними манастирями, за затаєнє манастирських капіталів при фасиї податковій, за висланє неоподаткованих сум за границю, за підписанє фальшивих фасий і за переписуванє та розповсюджуванє „niejakich pism, rozrządzenia Nayw. Mayestatu ciężko obrażających".

N. 22. Листом Білянського з 1 цьвітня 1783 заборонено духовним, особливо таким, що не мають сотрудників, „iako gdzieniektórzy zwykli po praźnikach y weselach włoczyć się y od swoiey parochij absentować się".

N. 23. Лист Білянського з 2 цвітня 1783 повтаряє приписи про цензуру проповідей, додаючи між иньшим: „Kaznodzieja w naukach swoich osobliwie do ludu prostego po wsiach y miasteczkach ma raczey głosu zwyczayney rozmowy, niżeli krasomowstwa używać".

N. 24. Лист Білянського з 14 цьвітня заказує купувати церковні книги Почаївські і иньші заграничні.

N. 25 Лист Білянського з 27 мая 1783 публїкує цїсарський декрет з 13 цьвітня т. р., котрим засуджено о. Григория, пріора конвенту Кармелїтів Босих у Судовій Вишнї „dla niegodziwego postępku z klerykiem Damazym Zbirczowskim w więzieniu zmarłym, kryminalną inkwizycyą przez sąd szczególnie na to delegowanym wyprowadzić,

kaznodzieja tegoż konwentu O. Chryzostoma, który z boiazni przeciwko przełożonemu o dobro zmarłego w więzieniu kleryka postarać się zaniedbał, diecezalnym więzieniem 6-niedzielnym ukarać, sam zas manaster ze wszystkim znieść y całą substancyą ad fundum religionis odebrać, zakonnikow ztamtąd do inszych klasztorów dla żywnosci tegoż zgromadzenia podzielić, nakoniec samego o to prowincyała upomnieć rezolwował, że tenże konwent pomieniony bez należytey wizyty w tak podupadłey zostawił karnosci, a nie większego około tego mizernego kleryka dołożył starania".

N. 26. Лист Білянського з 26 мая публїкує ґубернїяльне розпоряджене з 21 марта і 15 цьвітня 1783: „Gdy z uczynioney po klasztorach oo. Kapucynów w Austryi indagacyi znalezione zostało iuż dawno zakazane więzienie, w których szaleni zakonnicy zamknieni byli, przeto mocą dekretu nadw. z 3-go nin. mies. dla uchilenia przełożonym wszelkiey przyczyny zakonnych braciey swoich pod pokrywko szaleństwa z iednego przesladowania powodu przez czas dłuższy w klasztorach swoich więzienia" наказав цїсар віддавати божевільних монахів до Боніфратрів.

N. 27. Циркулярний комісар зі Станїславова Ташевский розсилає розпоряджене (чиє?) з 2 мая 1783, „aby dziekani ritus graeci swoim w dekanacie parochom zakazali, aby ludzi zdolnych na żołnierzów do swoich cerkwi za spiewaków nie przyimowali".

N. 28. Економічна канцелярия кутська д. 25 вересня забороняє парохам в кутській маєтности, „aby, iako się praktykowało, odtąd parochowie u swoich parochian za służby, krzsty, pogrzeby — konie, woły, krowy, owce brać poprzestali, aby od ubogich mało barzo, a zas z lepiey maiącemi się po sumiennemu umawiali y to w przytomności attamana lub przysiężnego, y tych accydensow co miesiąca za czas od 1-go 7-bris report do kancellaryi kutskiey parochowie podawać powinni".

N. 29. Економічна канцелярия кутська д. 25 вересня наказує, „aby żydów ubogich, ktorzy to szczególnie po wsiach handel prowadząc oszukaństwem żyią, attamani y przysiężni tych precz wypędzali, a zwłaszcza gdy gwałtem lub kryiomo chcieli by handel prowadzić, od takowych po zł. pol. 4 brać y te pieniędzy do regestru zapisać, ktore na pomoc gromady w suchey racie obrocone bydź powinny, co serio rozkazano".

N. 30. Лист Білянського з 7 серпня 1783 велить молили ся за душу Станїслава кн. Любомірського, маршалка в. кор. польського, що вмер 11 липня в своїх добрах у Ланцутї.

N. 31. Лист Білянського з 6 мая 1783 оповіщує про покаранє пріора Домінїканів о. Яна Сеґнярского за те, що 2000 манастирських грошей льокував не в публичній касї, але на приватних добрах; його за те на 3 роки відсуджено від усяких монаших урядів.

N. 32. Так само покараний пріор перемиського домінїканського манастиря о. Вінкентий Ґоральский за те, що 1782 р. визичив панї Ясєньскій 4000 злп. манастирських грошей.

N. 33. Надв. декретом з 19 грудня 1783 наказано, аби в часї хмар і громів не дзвонити.

N. 34. Так само як під 31 покарано 26 марта 1784 о. Рафала Бонковского, ґвардияна Францїшканів на Кальвариї за визиченє 3000 злп.

N. 35. Так само покараний 14 червня о. Людвік Квятковский, пріор домінїканський Борецкий за самовільне виданє 700 злп. з манастирських фондів.

N. 36. Надв. декретом з 30 мая 1784 наказано, aby grekokatolicy plebani swoich synów do łacińskich gimnaziow oddawali, po których skończonych maią mieć nadzieie, że zapewnie do generalnych seminariow przyjęte będą.

N. 37. Найв. декретом з 30 вересня 1784 наказано, aby przy każdey parochyi y mieyscowey kapellanii ieszcze iedna osoba koniecznie y nieodbycie znaydowała się dla ćwiczenia dzieci przez nauczenie katechizmów y duchownych nauk iakoteż obyczaiow doskonałości tak długo, dopuki ćwiczący się zupełnie doskonałemi nie będą y świadectwem na to przyozdobionemi nie zostaną".

N. 38. Унїверсалом з 9 вересня наказано, że gospodarze, którzyby żarna w domach swoich dla ręcznego mlewa trzymali, złp. 1 swoiey dworskiey zwierzchności płacić od tego powinni, a sąsiadów do swoich żarn przyimować nie jest wolno, tylko dla siebie używać.

N. 39. Друкований циркуляр з 9 грудня: котрий господар защепить 100 штук овочевих дерев, дістане срібний медаль.

N. 40. Naywyższemu szkół dozorcy x. kanonikowi Hofmanowi zlecenie dane plebanów w tuteyszych królestwach nauczyć, co się do katechizmowania y dozoru nauk szkół parafialnych wiedzieć będzie należało; przeto plebani dla nauczenia się y poięcia sposobu za uwiadomieniem stawić się będą obowiązani.

N. 41. Цїсар заборонює голосити проповідї над помершими, а також похвальні мови в часї іменин, в груднї 1785.

N. 42. Цїс. декретом з 9 падол. 1785 увільнено дїтей руських парохів від плаченя шкільних такс. Се було доповненє до декрету цїс. з д. 9 жовтня 1785, котрим на просьбу галицьких станів знесено загалом шкільні оплати в Галичинї.

N. 43. Найв. декрет 31 жовтня 1785: 1) хто переховує волоцюг, має бути караний „nieodpuszczenie na worku lub na ciele“; 2) tak zwani Cyganie nawet za użyciem potrzebnych przynaglających do osiadania przymuszań sprzeciwiający się pò za kray wysłani bydź mają, y to nazwisko Cygani za zniesione uznaje się. We Lwowie 17 listop. 1785 r. До того додав ґубернатор Бриґідо розпорядженє з 24 падол. т. р., котрим на кожду зверхність, що передержувала б Циган, наложив кару 1 червінця від голови.

N. 44. Обіжник економічної канцелярії в Кутах з д. 4 падолиста 1786 стверджує, що „wychodzący stąd poddani za kordon z solą ze wszystką chodobą nazad nie powracaią“ і уставляє формальности, яким має підлягати селянська торговля сілю.

N. 45. Ґуб. наказ з 6 жовтня 1786 р. оповіщує, що цісар надав 60 риньских річної пенсиї вдові по війтї з Лїбочкова в Мисленицькім округї, Саломеї Палїциний, котрої муж був застрілений дезертиром.

N. 46. Декан Онуфрий Чарнецкий потверджує, що 8 цвітня 1787 р. був у Довгополї на оглядинах і переглядав також сей протокол.

N. 47. Декан присилає пастирський лист епископа, котрого зміст о. парох передає, ось якими словами: „Jw. Pasterz z szczególniey pobożności y troskliwosci o dobro doczesne y wieczne powierzonego pastwie swoiey ludu instynktem z nieba wzbudzony zbawienne uczynił zalecenie, aby każdy paroch każdey niedzieli y święta zaleciwszy ludziom parochialnym, aby na nieszpory schodzili się, w czasie nieszporów przykładnie nabożeństwo odprawiał błagaiąc Boga o oddalenie nieurodzaiu y głodu y prawie wszędzie grasuiących chorob, ma zaś nabożeństwo prócz nieszporów odprawiać się takowe: **акаѳїстъ и҆ли І҆и҃су и҆ли Бц҃и и҆ли свѧтителю Нїколаю, по молитвѣ 5 разі Ѿче нашъ, 5 разі Бц҃е Дв҃о и єдино вѣрую, по семъ спаси люди твоѧ Гд҃и.** Ani wątpić, że się parochianie na takowe nieszporne nabożeństwo zgromadzać się będą, gdy się im w dokładnych terminach potrzeba takowego nabożeństwa dla ich że samych pożytku przełoży. A choc by naymniey zgromadziło się ludzi, y tedy WW. XX. parochowie przepisanego tego nabożeństwa opuszczać nie powinni pod wielko karą y doniesieniem Jw. Pasterzowi, a to puty kontynuować, puki miłosierdzie Boskie wyż wzmiankowanych kar od nas nie oddali, to iest puki inne rozrządzenie w tym nie nastąpi.

Надїючи ся ґенеральної візити епископа по селах декан упоминає сьвященників, „abyście nayprzod po cerkiewnych ścianach malowane lub przybite obrazy wtoroho pryszestwyia, piekła y czartów pozdzierali, one uprzątneli iako naymniey do religii prawdziwey stusuiące się

y szczyry fanatyzm uczonych obrażaiący a prostych gorszący". Дано в Коссові д. 14 мая 1787. Щоби гаразд зрозуміти сей наказ, нагадаємо, що образи страшного суду мальовані були звичайно на теми апокріфічного „Хождения Богородиції по муках" і мали нераз сцени досить драстичні. Німець Краттер у своїй книжці про Галичину при кінці XVIII в. ось як описує один такий образ: „Unter anderen grimassirenden Gemälden wies mir der Pfarr das Bild der Hölle, wo alle Arten von Peinen sinnlich vorgestellt waren. Was mir unter anderen abentheuerlichen Vorstellungen besonders auffiel, und wovon man sich nicht leicht etwas schamloseres vorstellen kann, war eine Weibsperson, die mit auseinander gespreiteten Füssen rein nackt dastand und von dem Teufel mit einer glühenden Kolbe in die Scham gestochen wurde. Die Mütter, wie mir nachgehends der Verwalter erzählte, führen ihre Töchter zu diesem Erbauungsbilde, um sie gegen die Sünde des sechsten Gebots, in quo, juxta theologos, non datur parvitas materiae, und gegen die fürchterliche Kolbe des Teufels zu warnen. Dieses reichhaltige Gemäld ist meistens der Stoff, über den der Pfarr predigt. Spricht er vom Diebstahl, so weist er auf den Müller hin, dem ein Mühlstein am Halse hängt, weil er Mehl gestohlen; zieht er über die Unkeuschheit los, so zeigt er dem schamhaften Frauenvolk die nackte Weibsperson und die glühende Kolbe; hat er mit der Trunkenheit zu thun, so zeigt er auf einen Saufer, der in der Hölle das wieder von sich speien muss, was er auf der Erde zu viel zu sich genommen hat". (Briefe über den itzgen Zustand von Galizien. Leipzig 1786, Bd. II, 5—6).

N. 48. Цісарським декретом з 13 вересня 1786 основано ґенеральну консисторию руського обряду, для всіх диецезий одну, при львівській катедрі.

N. 49. Декан повідомляє парохів д. 14 вересня 1787, що один духовний „publicznego przeciw kraiowy winowaycę dla tego utaił, iż onego wydanie charakterowi kapłańskiemu rzeczą nieprzyzwoitą bydź sądził"; із за сего цісар 1 мая т. р. розпорядив, що доносити на винуватих повинен кождий.

N. 50. Еп. Біляньский наказує 18 вер. молити ся за душі померших Konstancyi z Bekerskich Rogalińskiey woiewodziny Inflactkiey y Teresy z Pociejów Humnickiey stolnikowey koronney".

N. 51. Д. 9 жовтня декан наказує „niejakiego Mateusza Balińskiego, presbitera, diecezarza tuteyszego, z jawnym zgorszeniem y z niesławą duchownego stanu żyiącego, gdzie by się znaydował przytrzymać y do zwierzchności przystawić.

N. 52. Д. 5 жовтня декан наказує „fanatyczne y zabobonne nabożeństwo, które prawdziwemu nabożeństwu y duchowi chrześciańskiemu sprzeciwia się, z rąk pospulstwa uchylić, y ieżeli by te w książkach duchownych było, używania takowych książek zabronić, do czego wielkiey przezorności paroch używać powinien.

N. 53. Декан удїляє парохам розпорядженє з 13 падолиста, „aby wzmiankowanie wszystkich takowych odpustów, których by skutek nawet do dusz w czyścu zostających rozciągać się miał, ze wszystkich kalendarzy, direktoryów, książek do modlenia y katechizmowych wymazać, i wszystkich w tym parochów zainformować, iż odpusty, które się tu dla ludzi nadaią, do dusz czyscowych rozciągać się nie mogą.

N. 54. Консистория д. 13 падол. 1787 наслїдком ґуб. розпорядженя в справі приносів на парастас (iż w cerkwi podczas mszy św. stołek przed wielkim ołtarzem wystawiają, na którym masło, ser y jayca, gorzałkę y tym podobne rzeczy parochianie dla parochów składaią) і в справі бабинцїв (iż płeć żeńska w cerkwi podczas nabożeństwa pod churem ściśniona niby z przymusu stoi y bliży do ołtarza przystępować nie waży się) наказує: „Lubo zwyczay do cerkwi noszenia chleba, masła, sera y tym podobnych żywności w obrządku naszym dawny iest y do tych czas trwa nieprzerwanie y lubo niemałym był wsparciem dla naszego duchowieństwa, ktore potrzebną sustentacyą dostatecznie skąd inąd opatrzone nie iest; gdy iednak ten zwyczay z okolicznościami naszych czasów mniey zgadzać się zdaie, zaradzaiąc z iedney strony wszelakiey w rzeczach swiętych przyzwoitości y przystoyności, a z drugiey strony zapobiegaiąc, ażeby przez zupełne tego zwyczaiu zniesienie sustentacya parochow tem bardziey nie zmnieyszyła się, następującym sposobem umiarkować go postanowiliśmy, to iest WW. parochowie mają oświadczyć swoim parafianom, ażeby to co dobrowolnie z pobożney intencyi na parastas przynosić y w cerkwi składać zwykli byli, odtąd nie do cerkwi, ale do rezydencyi parocha nosili, w cerkwi zaś sam tylko parastas zwyczaynym obrządkiem ma się odprawiać.

„Zwyczay naszego obrządku, iż w cerkwi płeć niewieścia osobno od płec (sic!) męskiey podczas nabożeństwa stawać zwykła, iest równie dawny iako y z siebie chwalebny, iednakże dla uniknienia w obrządkach cerkiewnych wszelkiego przymusu“ пароxи мають заявити народови, що й жінки можуть ставати близше вівтаря.

N. 55. Розпорядженєм з д. 27 падол. 1787 „zakazuie się do metryk chrztu zapisywać imienia oyca nieprawołożnego dziecięcia, choć by ten parochom y komotrom naywiadomszy był, chiba sam dobrowolnie na to zezwolił y zapisać się kazał.

N. 56. Консистория розпор. з д. 7 марта 1788 наказує парохам що неділї і сьвята говорити проповіді і забороняє в урочисті сьвята їздити до иньших парафій на празники, а своїх парафіян лишати без служби Божої.

N. 57. Циркуляр з 4 марта 1788 поновлює заказ носити до церкви хлїб, масло, сир і т. и.

N. 58. Циркуляр ґенер. консисториї з 15 падол. 1787 „oznaymujący nieukontętowanie nayw.ᵉ gub., iż tak pospulstwo iako inne obywatele na pożytku, któryby ich dzieci z pilnego do szkoł chodzenia odnosić mogły, nie poznawaią się, a zatym większego przekonania i wspomnienia w tym potrzebuią, ściśle więc parochowie wszyscy obowiązują się, ażeby każdego roku przed zaczęciem szkół kazanie o pożytku nauk podług Nayw. przepisu miewali, y tam, gdzie żadnego katechety ustanowionego niema, ieszcze naukę religii podług przepisanych prawideł dwa razy na tydzień dawali, tudzież w owych mieyscach, gdzie się szkoły znayduią, każdego szkolnego dnia o godz. puł do ósmey lub iedynastey mszę studeńską odprawiali, nadto każdy paroch w parafii swoiey konsygnacyą młodzieży do szkół normalnych sposobem „płeć męskiey" tym końcem spisze y zwierzchności swoiey dworskiey poda, aby ci władzą iuryzdykcyi dworskiey do normalnych nauk napędzeni byli.

N. 59. Циркуляр з 26 вер. 1788 наказує сьвященикам спонукувати селян, щоб посилали дїтей до шкіл і поновляє наказ з N. 58.

N. 60. Друкований пастирський лист з д. 3 падол. 1788 „o zniesieniu niektórych zabobonów" — змісту його, що мав 15 точок, не подано.

N. 61. Старанєм ґенер. консисториї ґубернїя розпорядженєм з дня 11 червня 1788 звільнила руське духовенство від даваня форшпанів (підвод).

N. 62. Циркуляр від станїславівського окр. уряду з 5 липця 1788 повідомляє, що о. Іловицький, грк. парох в Бережанськім окр. за те, що не давав свойого парубка взяти в рекрути і побив при тім сільського присяжного, львів. консисториєю засуджений крім грошевої кари на 3-місячні реколлєкциї з дводневим постом на хлїбі і водї що тижня.

N. 63. Надв. декрет з 1 вер. 1788 наказує, що хто би відмовляв парубка здатного до війська або подавав йому спосіб до втеки, сам в разї здатности буде взятий до війська замісь него, а коли нї, то буде прилюдно покараний на тїлї.

N. 64. Розпор. з д. 21 жовтня консистория забороняє руським духовним хрестити дїтей латинників крім випадків крайньої потреби.

N. 65. Розпор. консисториї з д. 5 жовтня 1789 констатує, що деякі християне служачи у Жидів не тілько не вміють христ. молитов

і не знають артикулів своєї віри, але також своїх свят не обходять, в неділї і сьвята працюють, а натомісь сьвяткують разом з Жидами. Але є деякі християне, що навіть не служачи у Жидів сьвяткують жидівські сьвята.

N. 66. Декан Онуфрий Чарнецький візитував парафію д. 10 падол. 1789 р.

N. 67. Ordynacye kongregacyi dyecezyalney z 2 maja 1790 наказують в точцї 2, щоб декани винуватих де в чому сьвященників не оскаржували перед циркулярними або иньшими урядами, але доносили до консисториї; в точцї 5, „aby parochowie łagodnie, z miłością ku parochianom się mieli, wszelkich zaś przykrych wyrazów śród ludu w każdey okoliczności się strzegli“.

N. 68. Візита декана О. Чарнецького з 14 жовтня 1790 р.

N. 69. Д. 14 грудня 1790. Doniesiono o wydrukowanem po rusku dziele Histori kościelney, każdemu do czytania bardzo potrzebney.

N. 70. Д. 28 грудня 1790 консистория висловлює похвалу о. Товарнїцкому, деканови манастирському, і всему духовенству того деканату за вмілість і старанність в сповнюванню духовних обовязків.

N. 71. Д. 30 сїчня 1791 обіжник станїсл. циркулу до духовенства обох обрядів публїкує комунїкат ґубернії з д. 30 грудня 1790, iż z nauczycielami po wsiach, którzy dla mizernego swego stanu sparcia koniecznie potrzebuią, podług nayw. rozp. z d. 20 czerwca r. z. postępować należy, a w tych mieyscach, w których same gromady szkoły mieć sobie życzą i to przez pilne onych do szkoły wysyłanie okażą, dla nauczyciela, ieżeli innych dochodów niema, 25 złr. skarb płacić rocznie będzie. Przez ten fawor chce Jego Ces. Mość nie tylko nauczycielów zachęcić, aby uczyli, ale też każdemu z osobna parochowi zaleca się, aby o podobney szkoły założenie iak nayusilnieyszego starania przykładał. Przed dekretem to furtive odprawuiący maią się z attestatami od gromady, parocha tudzież od dziekana o odebranie 25 ryńs. do dyrekcyi stanisławowskiey szkolney normalney stawić. Andreas Zeizel, caes. reg. director.

N. 72. Д. 1 цьвітня 1791 консистория наказує, щоб парохи не відчитували в церкві унїверзалів сьвітської власти, бо се належить до мандаторів; далї, щоб сьвященник візваний на неділю або сьвято до суду не ставив ся і не опускав богослуженя; далї, щоб мандатори не сьміли судити сьвященників; далї, щоб дїдичі не викидували з ґрунтів і хат вдів з дїтьми здатними до школи анї дяків, „którzy pożytecznymi kapłanom okazali się a przytem i ludowi, ucząc młodzież“.

N. 73. Д. 14 червня 1791 консистория оголошує цїсарський наказ парохам, „aby młodzież każdego stanu i kondycyi do uczenia się w szko-

łach tak parafialnych iako i normalnych przyprowadzali, podczas nauk dziatwę do chodzenia do szkoły nakłaniali, alfabetu onych uczyli, o nauczycielów doskonałych starali się, którzy i z normalnych szkół powychodzili.

N. 74. Д. 20 жовтня декан о. Чарнецький візитував парафію.

N. 75. Д. 8 мая 1792 консистория констатуе, że nie tylko parochianie, ale i sami po niektórych mieyscach parochowie dzieci swoich w artykułach wiary nie ćwiczą.

N. 76. Д. 26 цьвітня 1792 ґуб. наказуе, aby dziekani i parochowie iak najusilniey o założenie szkółek, utrzymanie onychże starali się, daiąc nauki, osobliwie na początku, gdy się zaczyna szkoła, o pożytku, który taż przynieść może.

N. 77. В р. 1793 цїсар надав Білянському титул ексцеленциї і гідність дїйсного тайного надв. совітника.

N. 78. Консистория повідомляе д. 1 сїчня 1794 про цїсарське вдоволене за те, що складок на французьку війну зібрано в Галичинї 5936 злр.

N. 79. Д. 1 сїчня 1794. Dekret pochwalny dostał proboszcz łaciński w Bóbrce, że sam swoim kosztem szkołę założył i nauczyciela do utrzymania oney nauczył, dla zachęcenia, aby i my o podobne dekreta przez usilne szkół założenie starali się.

N 80. Ян Авґуст де Коренда д. 11 жовтня 1794 поновлюе наказ з N. 58.

N. 81. Білянський забороняе д. 24 грудня 1793 парохам кривдити парохіян за треби.

N. 82. Д. 4 мая 1794. W czasie kongregacyi dziekańskiey we Lwowie rozporządzono (між иньшим): aby parochowie na schadzkach prywatnych lub iakowych bądź dyskursach między sobo o teraznieyszych różnych rewolucyach mowy nie mieli, aby przez takowe rozmowy mniey ostrożne do złey o sobie opinii nie dali przyczyny, iako doświadczenie nauczyło.

N. 83. Д. 7 вер. 1794 візита о. Чарнецького.

N. 84. Білянський на основі ґуб. розпор. з д. 10 падол. 1794 наказуе парохам, aby każdy przynaymni raz w tydzień katechizm w szkole miał i żeby żaden dıaków w szkołach normalnych uczonych bez zezwolenia gubernialnego nie odprawiał.

N. 85. Візита декана о. Чарнецького д. 7 жовтня 1796.

N. 86. Епископ Білянський пастирським листом д. 7 жовтня 1796 взиває духовенство до складок на війну з Французами і арґументуе так: „Mili w Chrystusie bracia, przypomniycie sobie obfite monarchiczne łaski, których królestwo Galicyjskie, a mianowicie obrządek nasz do-

znaie, iako to: utrzymywanie nauczycielow, zafundowanie generalnego seminaryum, powiększenie funduszów parochialnych, uwolnienie od rocznych opłat itp.“.

N. 87. Мик. Скородинський, номінат епископ доносить циркуляром з д. 1 вер. 1798, що „z ogólnego doniesienia uczynionego Nayiasn. Monarsze od kraj. apelacyi sądow z kryminalnych inkwizycyi zakończonych w r. 1797 pokazało się w przeciągu iednego roku popełnionych 62 zaboystw, 4 samoboystw, 54 dziecioboystw, 8 podrzucenia dzieci, 3 stracenia płodu, 306 złodzieyow, 81 rozboynikow, 34 podpalaczów, 29 złodziejów bydła, 64 oszustów osądzonych“.

Посмертні згадки.

(А. Скальковський, Е. Кунїк, В. Ястребов).

Українсько-руська наука понесла останніми місяцями знову кілька значних страт.

В Одесї в кінцї грудня вмер на 91-ім роцї житя найстарший з українських істориків сучасних і минулих — Аполльон Скальковський; Волинець родом, правник по осьвітї, він служив в канцеляриї ґубернатора Одеси, і там дістав з уряду порученнє заняти ся історию й археоґрафію краю. Розбираючи місцеві архиви, зібрав він цікавий архивний материял з останнїх двох століть і використав в численних працях по історії Новоросиї й козачини XVIII в.; з них важнїйшими були: „Хронологическое обозрѣніе исторіи Новороссійскаго края“, 1836—8, „Первое тридцятилѣтіе г. Одессы“, 1837, „Исторія Новой Сѣчи или послѣдняго Коша запорожскаго“, 1841, друге (у двоє побільшене) вид. 1844, 3 вид. 1885; „Наѣзды гайдамакъ на Зап. Украину“, 1845; найважнїйшим, досї цїнним утвором лишила ся його Історния Нової Сїчи, завдяки використаним в нїй недрукованим досї архивним материялам. Найбільш інтензивна діяльність небіжчика в сфері історії припадає на 30—40-і рр.; пізнїйше він став директором новоросийського статистичного бюра й віддав ся статистицї — результатом сих занять був „Опытъ статистическаго описанія Новороссійскаго края“, 1850 р. і далї. В 80-х і 90-х рр. він містить знову ряд дрібнїйших розвідок і материялів по історії XVIII в., головно в Київській Старинї

(1882—1891), й иньших виданнях: Ф. Орликъ и Запорожцы, Какъ судили и рядили въ Сѣчи Запорожской, Секретная переписка Коша Запорожскаго і т. и.

В Петербурзї помер в сїчнї на 85 р. житя член петербурської академії Ернст (Аріст) Кунїк; родом із Шлеска, 1839 р. перенїс ся він до Росиї, й дїставши місце в Академії, віддав ся студиям з давньої Руської історії; специяльністю його було варязьке питаннє, і по смерти Поґодіна був він нестором і головою Норманїстів. Головною його працею була й лишила ся його стара Berufung der schwedischen Rodsen, I—II, 1844, що зістала ся й досї найповнїйшим підручником норманської теориї. Його дальша наукова дїяльність пішла головно на оборону й підпираннє науковими арґументами сеї теориї; він неутомно шукав і студиював в сїм напрямі давнї лїтератури; цїлий ряд його праць присьвячено студийованню з норманського становища памяток IX—X і дальших віків, що дотикали ся руської історії (Амастридська й Сурозька леґенда, Записка ґотського топарха, листи папи Николая, звістки Ібрагима ібн-Якуба, аль-Бекри, жерела про каспийські походи Руси і т. и.). Взагалї він богато працював і публїкував як в сїй справі так і в деяких иньших питаннях і галузях — руської хронольоґії, нумізматики і т. и., й сї дуже численні його працї, публїковані головно в виданнях Петербурської академії, мають цїнність завдяки значній ерудициї автора, хоч не визначають ся ориґінальністю ідей і виводів, а прокрустове ложе норманської теориї, що до нього приладжував він свої виводи, не раз мстило ся на них. Взагалї він був дуже добрим ерудитом і неутомним робітником на ниві початкової історії Руси.

З Елїсаветграду одержали ми звістку про особливо болючу, бо дуже передчасну втрату — В. Ястребова, учителя реальної школи в Елїсаветградї. Небіжчик займав поважне місце на полї української археольоґії, етноґрафії й фолькльора, був дїяльним співробітником росийської археольоґічної комісиї й наукових видавництв росийської України — Київської Старини, видань одеського історичного і істор.-фільольоґічного тов. й ин., був співробітником і наших Записок. На полї української археольоґії заслужив ся особливо своїм „Опытомъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губ.“, 1894, на полї етноґрафії — Матеріалами по этнографіи Новороссійскаго края, 1894; по українській етнольоґії дав він кілька дрібних, але цїнних статей, го-

ловно в К. Старині (про молодечі громади, коровaї, писанки й и.). Перетяженнє й нервове роздражненнє від кількох років уже перепиняло його наукову роботу й привело його нарешті до психіатричного шпиталю, де він і умер (в Херсоні), полишивши щирий жаль по передчасно страченім робітнику.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Перегляд українсько-руських часописей за р. 1898.

Минув 1898-ий рік, богатий на ювилеї, як мало котрий иньший рік. Того року минало 250 літ від повстання Богдана Хмельницького і 100 літ від появи „Енеїди“ Котляревського; крім того Австрийські Українці згадували 1848-ий рік, такий важний в їх житю й австрийської держави; пригадували собі, як тому 50 літ надано конституцию і як між галицькими Русинами почало ся сьвідоме національне житє. Літ тому 50 появила ся в Галичині перша руська часопись, отже наша публїцистика могла сьвяткувати 50-літнїй ювилей; 50 літ тому з'їхали ся перші руські „вчені“ — так годило ся і се згадати. Се були самі такі нагоди, при котрих годї було не сягати думкою в давню або й не дуже давню минувшину і котрі годило ся пригадати теперішнїм людям. Тому то історичних споминів, наукових і популярних праць з нагоди ювилеїв приніс нам 1898-ий рік більше, як иньші роки перед ним. Окрім того 37-мі роковини смерти Шевченка спонукали декого наново приглянути ся працям Шевченка, з чого й вийшли то більше то меньше поважні відчити і промови. Був ще й ювилей 25-літньої літературної діяльности д-ра Івана Франка, що, також викликав працї про нього. Одно слово, рік 1898-ий був один з найживійших у нашому народньому житю і приніс доволї богаті літературні жнива.

Маючи подати перегляд українсько-руських часописей з 1898-ого року, ми почнемо від **„Літературно-наукового Вістника“**. Се видавництво що повстало намісць „Зорі“, було торік одиноким нашим периодичним літературним видавництвом, і хоч переживало тілько свій перший важкий рік, то проте в його чотирох грубих томах (перший том сторін 384+202, другий 376+204, третїй 358+156, четвертий 372+244) находимо

лїтературного і наукового материялу більше, нїж було в иньших наших часописях, призначених для широкої публики. Декотрі з наукових статей заслугують на більшу увагу і ми з них здаємо отсе справу.

У статї про обшир і людність російської України О. Я. Кониський пробував на підставі переписи населеня Росиї з 28 січня 1897 р. обчислити скількість українського народу. Обчисленє вийшло не зовсїм певне, бо і статистика переписи також не була певна; рубрика рідної мови в статистицї не всюди була виповнена по совісти. Тому Кониський подає звістки про обшир і людність України тільки з тих ґуберній, де українська маса панує майже суцільно, себто про Полтавщину, Поділє, Волинь, Київщину, Херсонщину, Харківщину, Чернигівщину, Катеринославщину, Таврию і Чорноморщину. В сих ґуберніях разом живе 25,482.231 душ. Порівнавши скількість населеня України з 1851 р. і 1897 р., виходить, що людність тут зросла дуже значно, декуди, як у Херсонщинї на 206%, Катеринославщинї на 154% і т. д. Сей зріст навіть більший, як у корінних російських ґуберніях. Із згаданого числа 25 мілїонів треба очевидно відчислити значну пайку на Росиян і иньші народи, але коли взяти натомісць Українцїв з ґуберній з мішаним (отже й українським) населенєм, яких Кониський не брав у рахубу, то все таки вийде, що Українцїв в Росиї є з 25 мілїонів, а разом з Русинами в Австро-Угорщинї і Америцї наш нарід має з 30 мілїонів душ. Статя О. Кониського тим користна, що дала хоч потроха певнїйшу основу думкам загалу про скількість нашого народу. Доси всїляко говорили: противники нашого народу числили його на 15 мілїонів, приятелї на 20 до 25 мілїонів; тепер коли не на 30 то на 25 мілїонах можемо напевно стати, памятаючи, що врештї не скількість народу, а його якість має більше значінє.

Се приближене обчисленє скількости українсько-руського народу прийшло в самі соті роковини відродженя лїтератури і народу, і в 50 ті роковини відродженя специяльно Галицької Руси, та мало також деяке значінє в тих обчисленях наших різних здобутків, до яких спонукували торішні ювилеї. Лїтературно-науковий Вістник помістив з нагоди сих ювилеїв кілька статей. Ювилею т. зв. відродженя Галицької Руси дотикає ся статя О. Маковея про 50-лїтнїй ювилей руської публїцистики (в другім томі). Статя не велика і не має метою подавати історию публїцистики — така история мусїла би бути заразом і историєю галицько-руської суспільности за остатних 50 лїт — у нїй автор пише тілько про часописи з 1848 року: Зорю галицку і Дневник руский, та вказує на деякі важнїйші хвилї з історії нашої публїцистики і на теперішнє положенє. Історию публїцистики автор дїлить на три периоди: перший від 1848 до 1861 року, себто до виходу „Слова“

і першого по 48-ім роцї сьвідомого виступу руських националів; другий від 1861 до 1873 р., до голосного народного віча в Галичи, котре треба вважати початком втягненя галицького селяньства до суспільної роботи; третїй период сягав би від 1873 р. по наші часи. В першім периодї — каже автор — ми бачимо у нашій публїцистицї велику непевність що-до мови, се час боротьби поміж росийщиною і народньою мовою; в другім периодї ся боротьба в р. 1866-ім розбиває вже рішучо галицько-руську інтелїґенцию на два ворожі национальні табори; в третім народовцї перемагають. Автор вказує також на деякі „вічні" теми наших часописей, як на справу мови і правописи, відносини Русинів до правительства і Поляків, лїси і пасовиска, подїл Галичини, обрядовщина і т. п. Згадує також про буковинські й угорсько-руські ґазети і теперішнє положенє всеї публїцистики, котре очевидно є лїпше як 1848 р., але не добре в порівнаню з публїцистикою иньших народів.

Докладна істория Галицької Руси, отже й публїцистики в другій половинї 19-го столїтя можлива тільки тодї, коли будуть зібрані потрібні материяли. А тих материялів ще богато бракує, хоч і прибуває їх з лїтами. І так наприклад до історії 1866-ого року в житю Галицької Руси богато цїнних відомостей принесли листи Т. Лебединцева, друковані в „Київській Старинї" 1898 р. З них подав Лїт. наук. Вістник виривки (в III томі), що доторкають ся звістного явного виступу галицьких москвофілів з гаслом „одинъ языкъ, одинъ народъ". Листи Лебединцева дають певні докази, що до такого рішучого виступу спонукали москвофілів не тільки їх пересьвідченя, але й росийська аґітация, спомагана грішми. Були се часи переселеня великого числа галицько-руської інтелїґенциї в Росию, головно у Холмщину, і початки систематичного, завзятого поневіряня всего, що українсько-руське. Листи Лебединцева дуже роз'яснили темнї доси роки з історії москвофільства і вони з того боку мають велике значінє. До них сучасник Лебединцев О. К. додав свої інтересні спомини з 1866 р. (гляди в „Русланї").

З нагоди ювилею „Енеїди" Ів. Котляревського і сьвята у Львові Лїт. наук. Вістник подав пять статей: Михайла Грушевського про лїтературне відродженє в історичнім розвою укр.-руського народу; другу статю його про перші виданя Енеїди; статї Грицька Коваленка, д-ра Стефана Смаль-Стоцького і д-ра Олександра Колесси; крім того ще й опис сьвяткованя ювилею у Львові та відомости про такі сьвяткованння в иньших місцевостях України-Руси (все в IV томі).

Проф. М. Грушевський у своїй першій статї (промові на науковій академії дня 1 падолиста м. р.) подав короткий огляд головних моментів в історії нашого народу, моментів зросту і упадку, вкінци майже повного банкротства народу, з котрого виратувало його „слово". Істория

нашого лїтературного відродженя — каже автор — є заразом істориєю нашого відродженя национального і культурного; не часто лїтературі випадало таке важне значінє в житю народа. Наше национальне відродженє — каже далї — утворилось під впливом заінтересованя народом, його побутом, мовою, його минувшістю і сучасним житєм, суспільними й економічними потребами. Але головно завдяки свойому слову Україна стала не об'єктом кабінетної цїкавости та романтичних симпатий, а предметом горячої любови, посьвященя і патріотичних змагань. Воно зробило патріотів з антикварів і етноґрафів. Воно звязало живим почутєм одности розділені частини народньої териториї далеко сильнїйше, нїж могли би то робити арґументи етноґнафиї чи історнї. Тому й таке важне значінє має лїтературе відродженє в житю нашого народу.

В иньшій статейцї з фототипією заголовної картки першого виданя Енеїди, проф. Мих. Грушевський подає деякі відомости про перші виданя сеї травестиї від 1798 до 1862 р., себто до Кулїшевого виданя, з котрого ведуть свій початок пізнїйші передруки.

В статї Гр. Коваленка варті уваги передовсїм два уступи. Він полємізує з знаним висказом Кулїша в „Основі", що Котляревський мало розумів становище й обовязки українського поета, бо виставив селян на глум панам. Д. Коваленко бере Котляревського в оборону, оправдуючи його глузованє з селян українською жалібно-жартовливою вдачею, як знати не тілько в Енеїдї, але і в народнїх піснях і в „віршах" 18-ого столїтя. Далї Коваленко звертає увагу на необроблені ще у нас докладно часи управи ґенерал-ґубернатора князя М. Г. Репнїна на Українї від 1816 до 1835 р., за котрого українофільство мало собі безпечний захист у Полтаві. Імя князя М. Г. Репнїна звязане з іменами найкрасших українських дїячів — і самого Шевченка, і Репнїн певно діждеть ся колись докладної оцїнки своєї дїяльности.

Проф. Стоцький у своїм відчитї розбирає тему Енеїду. Він не вдаєть ся у справу, чи Котляревський ішов за Осиповим, чи Осипов за Котляревським, і не має гадки розбирати історичні та культурні подїї, з котрими Енеїда стоїть у більшій або меньшій причиновій звязи; він показує, як треба читати і розуміти Енеїду. З того боку його відчит має безперечну вартість; з него виходить характеристика Котляревського така, що він в Енеїдї вчить людяности і тому пятнує всякі неморальні вчинки, а стає в оборонї упослїджених і покривджених; він боронить национальних прав українського народу, його відрубности і самостійности в мові, звичаях, обичаях і т. и. Богато місць Енеїди дає зовсїм певну підставу думати, що в нїй представлені особливо злиднї України з 18-ого столїтя, як і взагалї відносини України до Москви, хоч з другого боку Котляревський виявляє щиро свій державний патріотизм і свою льояль-

ність. Він нарештї повстає против фальшивого смаку в лїтературі і вимагає, щоб у лїтературних творах виявляла ся народність. Сї провідні думки Енеїди доказує проф. Стоцький цитатами з неї.

Трудної задачі подати огляд українсько-руської лїтератури за час від 1798—1898 р. приняв ся проф. О. Колесса і о скілько се було можливо в короткім відчитї, подав його, оцїнюючи по черзї діяльність усїх визначнїйших письменників. Час до смерти Котляревського вважає він першим периодом нашої оновленої лїтератури, часом реакциї против псевдоклясицизму і від 30-их років числить романтичний період; від знесеня кріпацтва 1861 р. третїй період, о скілько в житє і в письменство змінені обставини внесли нові проблєми. Роки 60-ті ділять також наше письменство в Австриї на два періоди під впливом України. Основними прикметами українсько-руської лїтератури проф. Колесса вважає реалїзм, националїзм, народність і демократизм. Укр.-руська лїтература вже в самих починах 19-го столїтя показує великий наклін до реалїзму. Романтичний напрям не дійшов у нас нїколи до такого розгару, як у західній Европі, хоч і виступав у нас довше, як деинде. Наша лїтература наскрізь національна, повна любови до рідної країни і рідного народу; вона й народня і демократична — вона лїтература будущини мимо утисків, які тепер її гнетуть.

Крім того у Лїт. наук. Вістнику варті уваги лїтературно-критичні студиї про наших письменників і чужих. Др. Іван Франко подав (у III томі) лїтературно-критичну студию про поезиї Лесї Українки, при чім зазначив і своє становище, з якого оцїнює взагалї поезию. „Все і всюди поезия — каже І. Франко — слуга житєвих потреб, слуга того висшого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долї. І коли з разу вона служить інколи розривкою і забавою висших верстов, то до найвисшої сили і гідности доходить тілько тодї, коли робить ся виразом житя і боротьби найширших народнїх мас і заразом боєвим окликом за найвисші людські і громадські ідеали — свободу, рівність і братерство всїх людей“. І. Франко не признає штуки для штуки, хоч і не є за тенденцийним писанєм; він розрізнює писаня ідейні і тенденцийні. Поетичний твір називає ідейним тодї, коли в його основі лежить якийсь живий образ, факт, вражінє, чутє автора. З того всего поет стараєть ся виключити все припадкове, а підносить те, що в нїм є типове, ідейне, уживаючи до того відповідної поетичної технїки. Тенденцийна-ж поезия виходить від якоїсь чи то социяльної чи полїтичної, чи загалом теоретичної тези і старає ся висловити її та розширити між людьми.

Тому І. Франко цїнить найвисше ідейні поезиї Лесї Українки. Він не покриває хиб перших її проб, але для пізнїйших творів має найпов-

нїйше призпанє і подив. Він каже: „Читаючи мягкі та рознервовані або холодно резонерські писаня сучасних молодих Українців мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сьмілими, а притім такими простими, такими щирими словами Лесї Українки (як напр. у „Мрії“), мимоволї думаєш, що ся хора, слабосила дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну. Україна, на наш погляд, нинї не має поета, щоб міг силою і ріжносторонністю свого таланту зрівняти ся з Лесею Українкою“. І. Франко розбирає передовсїм збірник Л. Українки „На крилах пісень“ і її пізнїйші поезиї, підносячи в них передовсїм ідейність, „службу для житєвих потреб“, і чим раз красшу поетичну технїку, яка в поезиях з останнїх лїт є звичайно бездоганна.

О. Маковей подав у Вістнику студиї про двох новійших галицьких письменників: Андрія Чайковського і Тимотея Бордуляка (Т. Ветлину). В обох студиях старав ся він передовсїм поінформувати читачів, познайомити їх потроха з житєм авторів і подати їм суцїльний огляд творів сих письменників. Такі огляди потрібні у нас найбільш з уваги на те, що нема книжкових видань творів деяких письменників. На приклад Т. Бордуляк написав звиш двайцять оповідань, а з них тілько тепер, 1899 р., після статї О. Маковея складаєть ся книжка, яку видає „Дїло“.

У Чайковського бачить Маковей передовсїм великий дар спостерігання і оповіданя, тілько — каже — шкодить йому в деяких творах тенденцийність і погоня за фабулою. Кладе йому за заслугу повісти з житя дрібної шляхти, доси у нас незвісного. Цїла ґалерия постатий в оповіданях Т. Бордуляка — се переважно бідні і нещасні селяне, до яких автор має сердечне почутє. О. Маковей підносить се у своїй статї, та вказує на те, яке враженє взагалї роблять Бордулякові оповіданя і чому. Ті оповіданя не тенденцийні, правдиві і оброблені артистично. Тілько круг обсервациї Бордуляха не широкий.

Гнат Хоткевич подав (у III томі) докладний огляд житя і діяльности Якова Щоголева, що помер торік. Щоголїв — каже автор — більше був поет обсерватор, нїж поет письменник; не завсїди він хотів писати, але богато поезий з його „Ворскла“ і „Слобожанщини“ мають велику вартість. Книжка „Ворскло“ молодша, горячійша і... красша; „Слобожанщина“ старша, обачнїйша та проте слабша. В „Ворсклї“ більше малюєть ся чоловік, люди, мало думки про себе; в „Слобожанщинї“ чоловік старіє ся; приходять і відповідні старечі думки. У статї Хоткевича житєпись Щоголева подає для істориків лїтератури богатого сьвіжого і зібраного до купи та обробленого материялу і в тім її найбільша вага.

У I томі варта ще уваги статя І. Франка п. з. „Із секретів поетичної творчости“, де він говорить про задачу лїтературної критики, як її розуміють ріжні письменники і критики, і як її на думку Франка треба розуміти. „Лїтературна критика — каже він — мусить бути поперед усего естетичною, значить, вона входить в обсяг психольоґії і мусить послугувати ся тими методами наукового дослїду, якими послугуеть ся сучасна психольоґія“. Отже ц. Франко і каже дальше у своїй статї про психольоґічні основи в поетичній творчости: про роль сьвідомости, закони ассоцияциї ідей і про фантазию. В сім томі подано тільки частину студиї; вона має бути закінчена в 1899 р.

З иньших статей годить ся піднести (у IV томі) опис ювилею І. Франка, зложений головно з промов ріжних бесїдників на ювилею, з яких кождий старав ся подати свій погляд на діяльність І. Франка. Опис ювилею українсько-руського національного відродження був друкований і в Записках (XXIV т.), тому про нього не говоримо. Інформацийне значінє має статя О. Маковея про сучасне становище нашої лїтератури. Статя писана з нагоди відзивів часописей про Лїт. наук. Вістник. Дехто думав, що всякому лиху нашої лїтератури винна передовсїм недостача критики і жадав чогось „нового і поступового“, не називаючи, що воно таке має бути і від кого сего жадати. Позитивних думок та порад не подано майже нїяких — і тому О. Маковей показав на „Листах з Наддніпрянської України“ В. Вартового і на „Листах на Наддніпрянську Україну“ Драгоманова, що в справі положеня нашої лїтератури говорило ся вже давнїйше з більшим розумінєм і совістністю.

В науковій частинї Лїт. наук. Вістника друкували ся ще студиї про заграничні лїтератури, як про Золю, Ібзена, Доде, Гауптмана, Ґледстона, російських письменників і и.; крім того переклади наукових праць чужих авторів; з них студия Ш. Сеньобоса про „Сучасну Анґлїю“ вийшли й окремою відбиткою. Не можна також хоч словом не згадати кільканайцятьох критик з огляду нашої лїтератури.

Взагалї проґрама Лїт. наук. Вістника в порівнаню з „Зорею“ була значно розширена і в працї над сим виданєм взяло участь 44 наших писателїв і писательок, а надто тут подано перекладом твори 27 писателїв і писательок чужомовних.

Дїло (Дѣло). З кількох сьвяточних промов про Шевченка друкованих в „Дїлї“ заслугує на найбільшу увагу промова проф. д-ра Олександра Колесси, друкована в чч. 69—71 „Дїла“ і видана також окремою брошурою. Проф. Колесса старає ся змалювати по змозї вірну фізіономію Шевченка таку, як вона представляє ся в розвою своїх основних прикмет. Отже показує на поезиях Шевченка, як він дивив ся на полї-

тичні і социяльні справи, які були його релїґійні погляди, як виглядають його твори з лїтературно-артистичного боку, і яке він має значінє для нинїшнїх поколїнь.

До історії 1848 року „Дїло“ надрукувало лист якогось Русина про бомбардованє Львова (ч. 235) і сам опис бомбардованя (ч. 236 і 239), в котрім передруковані інтересні німецькі метелики та часописні відзиви. Крім того до історії 1848 року подало „Дїло“ материяли: промову о. Йосифа Крушиньского підчас зборів Русинів у Жовкві 26 мая 1848 і відозву о. Василя Блоньского до сьвященників жовківського деканата. І промова і відозва інтересні з боку авторів і мови (гл. ч. 249). У фейлєтонї п. з. „З памяток із 1848 року (в ч. 258) поданий в перекладї з польського летучий листок якогось „Leona Rusina“, що порушує справу польсько-руської згоди.

З ювилейних статей найціннїйша статя Стефана Томашівського п. з. Облога Львова 1648 року, написана з нагоди 250-лїтнїх роковин сеї облоги. Автор характеризує львівську Русь з перед часів облоги і потім оповідає яку ролю грав Львів підчас Хмельнищини. Своє оповіданє основує на листах і мемуарах Самуіла Казимира Кушевича (гл. Жерела до історії України-Руси т. IV), що описав трівогу Львова перед облогою і саму облогу. Польський історик В. Лозїньский, описуючи облогу Львова, підозріває тодїшнїх львівських Русинів, що вони були у змові з Хмельницьким і факт, що Поляки не вивезли тодї Русинів за брами міста, де їх повитала би czerń opryszków i złodzieji, zgraja łotrów і т. и., вважає доказом великої толєранциї і благородности Поляків. С. Томашівський не полємізує з сим висказом В. Лозїньского довго, але каже, що ледви чи можна було підозрівати львівських Русинів в симпатиях до Хмельницького. Треба, каже, знати, що львівські Русини в самім містї (без передмість) були люде доволї заможні, отже міг їх відстрашувати селянський і маломіщанський социяльний характер повстаня; притім інтереси самого козацтва були для них цілком чужі, запалювати ся до них вони не могли. Тому лише релїґійні та невиразні національні мотиви могли впоювати в них певну симпатию для Хмельницького. Що найважнїйше, їх було дуже мало і самі собою вони нїякої сили не могли утворити, одначе якось обставини так були зложили ся, що вони були би певно приняли Хмельницького так, як се зроблено в Київі. Додати тут треба, що підозрінє, немов би сам львівський владика був у зносинах із Хмельницьким, дуже мало імовірне. На кождий випадок, каже С. Томашівський, хвалена Лозїньским польська толєранция і благородність до Русинів, виглядає доволї дивно при описах страшної трівоги Поляків, які подає Кушевич. Русини менше бояли ся і справдї могли надіяти ся більше ласки в „łotra“ Хмель-

ницького коли-б їх вигнано з міста, нїж думає Лозиньский.

Василь Чернецький подав (у ч. 34-ім) коротеньку моноґрафію села Жовтанців у Жовківськім окрузї, зложену з опису місцевости, деяких історичних дат, основаних на церковних документах. В 168 і 170 числї подав він подібну моноґрафію містечка Мостів Великих в Жовківськім окрузї. Се була давнїйша татарська осада Мостки, котру люблинський і белзький староста ґр. Стан. з Тенчина Тенчиньский на підставі грамоти короля Жиґмонта Авґуста з 1549 р. перемінив на містечко, прозване спершу Авґустовом, а потім Мостами Великими. Згаданий король надав містечку маґдебурське право і иньші привілеї, через що воно гарно розвивало ся. В 17-ім столїтю воно підупало з причини неспокоїв у краю, морової зарази, пробіжи Шведів і пожару, і з того занепаду вже не піднесло ся нїколи, хоч тепер і виглядає з виду не зле. Історию мостенських церков кінчить ся моноґрафія.

З иньших статей „Дїла“ треба піднести статї Ів. Труша З нагоди руської вистави штуки (в чч. 245, 246, 264 і 265, 286 і 288 — стаття писана принагідно, але зачіпає по дорозї загальнїйші питання сучасного малярства); статю про з'їзд руських учених у Львові 1848 р. (чч. 221—227; тут переповіджена книжка Я. Головацького про заснованє Галицько-руської Матицї); відчит Вол. Масляка на сьвятї І. Котляревського в Перемишли (ч. 267 і 268), статю (відчит) Ілї Кокорудза про Котляревського (ч. 233).

Руслан. З фейлєтонів „Руслана“ варті уваги спомини О. К. п. з. „Цїкава сторінка з минулого“ (чч. 137—142). Автор переповідає листи Т. Лебединцева до істориї 1866 р. на галицькій Руси і додає до них свої замітки, як очевидець побуту Лебединцева у Львові. Він каже, що в листах Л—а нема й слїду, щоб на думцї у него були дїйсно народно-національні інтереси. Навпаки бачимо, що навіть там, де Черкаский чи щиро чи силою обставин мусїв сприяти народно-національним інтересам, там Лебединцев поза плечима Черкаского дбає про чисто урядові інтереси. Лебединцев у своїх листах, хоч вони писані й до брата, не все висловлював щиро. Причина сего — її вказує О. К. зі слів самого Лебединцева і Кулїша — обережність, дипльоматичність Лебединцева в справі церкви і школи в Холмщинї. „Уживанє в холмських народних школах народної мови убили нїхто більш, як українофіли Лебединцев, а переважно Кулїш, і вони були задля холмських Українцїв найбільшими обрусителями“. Кулїш казав, що треба положити яко мога ширшу межу між Українцями і Поляками, а то російську мову. Се, думав він, було високо полїтично. У Лебединцева інстинкти урядника і бажаня прислужити ся властям взяли гору над природними інстинктами Українця. Він не оповів у своїх листах, як переманював учителїв з Галичини

в Холмщину. О. К. бачив Л—я тоді, як він був у Львові, і говорив з ним та з Я. Головацьким. Отже він каже, що Головацький намовляв молодїж до еміґрациї в Холмщину, нарікав, що йому шкода унїятської релїґії і народної мови, хоч поправдї все було йому байдуже. Лебединцев уважав партию Головацького „народною“ і в Холмщинї помагав москвофілам.

З иньших статей треба піднести широку і докладну оцїнку пересьпівів П. Граба п. з. „Доля“, написану В. Щуратом (чч. 39—41).

В „**Буковинї**“ за 1898 з наукового боку важні два відчити проф. Стефана Смаля-Стоцького, перший п. з. „Котляревський і його Енеїда“ (чч. 139 і 140), той самий відчит, про котрий є мова в огляді Літ. наук. Вістника, і другий п. з. „Чим єсть для нас Котляревський?“ (чч. 141—143). Сей другий відчит, подібний до першого, читав проф. Стоцький на святї Котляревського в Чернівцях; він більше популярний і має метою виснити широкій публїцї положенє українського народу перед появою Енеїди і в звязи з тим значінє Котляревського.

В чч. 131—134 подана статя д-ра Івана Франка п. з. „Русько-українська лїтература“, та сама, що появила ся в Slovansk-ім Přehled-ї (I і II книжка) в чеській мові з нагоди ювилею укр.-руської лїтератури. Автор мав на увазї читачів чеського журнала і подав коротку характеристику цїлого духового і культурного розвою України-Руси, а особливо його найновійшої доби за остатнїх століт. Автор вказує у староруській лїтературі на дві течії, два типи, значно відмінні одна від одного: південний і північний, що були попередниками з одного боку українсько-руського, з другого-ж великоруського письменства; зазначує потім залежність розвою обох письменств від дальшої долї північних і південних земель, після татарського погрому в XIII віці аж до витвореня нової великоруської лїтератури в XVII віці, — і вкінцї подає огляд нової української лїтератури за остатнїх сто літ. Ріжниця між старим руським письменством і новим, на думку автора, така: Старе письменство і в дотатарськім часї було переважно неориґінальне і імперсональне. Воно, так сказати, дусило ся під тиском церковної поваги. Тілько церковне слово мало тодї значінє; найлїпшим писателем уважав ся той, хто знав найбільше текстів із сьвятого письма і з отців церкви і міг арґументувати ними про всякі справи, „не додаючи нїчого від свого розуму“. Було богато фактів, що руський писатель, написавши щось власного, не сьмів пускати се в люде під своїм іменем, але виставляв у титулї імя якогось славного отця церковного, особливо Івана Златоустого. Полишаючи лїтопись і проби сьвітської поезиї, головна маса духової працї в тій добі йшла на перекладанє, компонованє, ексцерптованє греко-византийських церковних писателїв. Навіть лїтопись руських подій не

обходила ся без таких ексцерптів, а житя руських сьвятих являють ся мов би механїчними відбитками византийських житий пізного, шабльонового стилю і тільки де-де проблискують у них золоті зерна живої руської дійсности серед сїрого піску пустої риторики.

В середнїй українсько-руській лїтературі XVI—XVIII в. сей стан значно змінив ся. Виступає цїлий ряд писателїв з ярко зарисованою індивідуальністю, чути вже і в українсько-руськім письменстві близькість Европи, хоч не тої оживленої гуманїзмом і розбурханої реформациєю, а давнїйшої схолястичної. Лїтература робить ся менше шабльонова, близше підходить до народнїх мас і в деякій мірі робить ся їх духовою власністю. Але проте вона все таки йде о пару сот лїт позаду за европейським розвоєм, вона і для тогочасного Европейця змістом і мовою і способом трактованя річи могла-б мати інтерес хиба як куріоз, як культурний пережиток, вона не дає правдивої по тогочасному просьвіти, не вносить нїчого свойого в скарбницю людського поступу, а тільки кормить ся, так сказати, з відпадків, що давно-давно попадали зі стола, де бенкетували культурнїйші народи. Супроти давнїйшої доби руського письменства вона представляє величезний крок наперед, але супроти тогочасного европейського письменства вона також наскрізь неориґінальна і передавнена.

Від часів Котляревського настає прінципіяльна зміна. І тут автор характеризує коротко новійшу українсько-руську лїтературу, згадуючи про обставини її розвою і називаючи головнїйших письменників, учених, та национальних діячів на Українї і в Австриї. Статя кінчить ся увагою, що укр.-руська лїтература саме з причин своїх обставин, котрі її зробили селянською, „плебейською“ лїтературою, може мати великий інтерес для иньших народів, бо вона, як лїтература маси народу, мусить бути проста, ясна, прозора і неприступна для реакцийних напрямів. А сам укр.-руський нарід є з уваги на своє положенє в Европі натуральним посередником між сходом і заходом, між північю і полуднем.

Статя д-ра Франка, повна інформаций і притім популярна, є безперечно одною з найкрасших в ювилейній лїтературі з 1898 року.

Ще треба піднести статю Льва Турбацького про Івана Франка з нагоди його ювилею (чч. 123—125). Подавши коротку житєпись д-ра Франка, автор уважає його заслугою се, що він, познайомившись з европейськими лїтературами, вніс у нашу лїтературу новий спосіб писаня, опертий на суспільно-психольоґічнім ґрунтї, а в поезиї виробив форму, чим і став письменником близшим Европи. До того всего причинило ся і глубоке знанє мови у Франка, чого доказом його переклади. Далї д. Турбацький подає огляд творів Франка, характеризуючи всї коро-

тенько, крім наукових праць його. Цїла статя д. Турбацького, як призначена для буковинських читачів полїтичної ґазети, осягає свою мету вповнї.

З иньших статей в „Буковинї“ годить ся піднести передовсїм статї самого редактора Льва Турбацького про „Мій Ізмараґд“, Франка (ч. 45), про „Арґонавтів“ Гр. Цеглинського (чч. 97—100) і про Е. Золя (ч. 16); а з иньших авторів: Юрия Кміта про Котляревського (чч. 74 і 75).

О. М.

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Vĕstnik slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, кн. I, Прага, 1898, ст. 135.

Др. Любор Нїдерле, проф. празького унїверситета і директор чеського етноґрафічного музея, автор поважного археольоґічного курса, котрого нове виданнє обговорив я в попереднїй книжцї Записок, і численних статей з круга словянських старинностей (особливо його інтересне O pûvodu Slovanû, обговор. в Записках т. XX), взяв собі спасенну гадку: заснувати періодичний огляд лїтератури словянських старинностей, чи як він каже в редакцийнім проспектї: подавати огляд праць і результатів сучасних дослїдів на полї словянської археольоґії, етнольоґії, історої, лїнґвістики й т. и., скільки сї дослїди кидають сьвітло на питання найдавнїйшого розвою Словянства. Такий огляд д. Н. задумав подавати в формі річників: в сїй першій книжцї подано реферати з праць 1896—7 рр., другу заповіджено на лїто 1899 р., і вона буде обіймати огляд лїтератури 1898 р.

Плян д-ра Нїдерле можна повитати тільки з як найбільшою симпатиєю. При тих тїсних звязках, які істнують особливо для перших стадий історичної еволюциї, між антропольоґією, археольоґією, етнольоґією, історией, лїнґвістикою, істнованнє такого перегляду, де б лучились результати студий з сих наук, дуже потрібне, а особливе для словянських старинностей, що розроблюють ся в сїмох (чи й більше можна нарахувати) словянських лїтературах, не кажучи за несловянські, часто в льокальних, мало росповсюднених і мало приступних виданнях. Д. Нїдерле, як бачимо з сеї першої книжки, стараєть ся стягнути співробітників з ріжних

словянських народів, і з европейських наукових кругів; дуже добрий теж спосіб на те — ріжномовність видавництва; в сїй книжцї бачимо реферати окрім нїмецьких і француських ще на мовах: российській, польській, чеській, словенській, і ми певні, що автор взагалї признав у своїм видавництві право горожанства всїм словянським мовам: якийсь аристократизм, якісь виїмки були б тут дуже не на місцї, а ставши вповнї всесловянським виданнєм, Věstník справдї міг би здобути собі й широкі симпатиї й широкий круг співробітників у всїх словянських народів. Люде сушили собі й сушать де котрі й нинї ще голову над вибором всесловянської мови, але житє, наукові й культурні взаємини ведуть по иньшій дорозї: нинї вже кождий, хто займаєть ся чи историєю, чи етноґрафією, чи лїтературою Словянства, не положить книжки писаної тою чи иньшою меньш розповсюдненою словянською мовою й не скаже собі: graeca sunt, non leguntur; житє веде до присвоєння кождим культурним Словянином всїх словянських мов.

Розуміє ть ся, виданнє з таким широким пляном може виробитись і уставитись тільки з часом; перша книжка може служити скорше мірою замірів і плянів автора. Повноти материяла шукати нема що; значна частина рефератів взята з иньших джерел, хоч є кілька довших й інтересних самостійних оцїнок (нпр. Полівки про працї Яґіча й Стояновича, самого Нїдерле про працї Піча, Филевича, Шішманова про працї Мілєтича, Сїзова й Харузіна про працї Кондакова і т. и.); чимало подано йно самих титулів, без всяких пояснень. Розуміє ть ся, в дальших книжках шан. автор зведе число таких титулових згадок ad minimum; уживаннє ж рефератів, перейнятих з иньших джерел, розуміє ть ся може зіставатись і на далї.

Можна б жадати і трохи більш раціонального подїлу на далї: тепер автор подїлив материял на такі катеґориї: працї антропольоґічні (с. 6—9), працї про найдавнїйшу историю й етнольоґію (с. 9—61), відомости про археольоґічні нахідки (с. 61—103), працї що дотикають ся ріжних сфер старословянської культури (с. 103—125). Шан. автор признає, що сей подїл не визначаєть ся ясностию й рациональністю, а окрім того й ріжні книжки подїлені між сими розділами досить довільно; чому нпр. статї Піча про чеські археольоґічні находки опинились в II відділї? чому статя Брікнера по литовській кольонїзациї й культурі стоїть тут, а Пазонена по финський культурі в IV відділї? і т. и. Розуміє ть ся, се дрібницї, але при браку докладнїйшого показчика (є тільки показчик імен авторів), читач, щоб знайти, що йому треба, мусів би читати все від початку до кінця.

Думаю, що автор безпотрібно ставить собі хронольоґічні границї: що в II т., скажім, будуть обговорені видання з 1898 р.; в редактор-

ської практики можу сказати, що се дуже невигідно, що складаючи огляд лїтератури з якогось року три місяцї по його закінченню, редактор мусить мати великі пропуски, значить робити додатки в пізнїйших оглядах і т. и. Далеко практичнїйше давати огляди взагалї, в міру зібрання материялу, розуміє ть ся — пильнуючи по можности, аби він не передавнював ся, а при тім добре б випускати сей огляд частїйше ніж раз на рік, аби відомости були сьвіжійші, тим більше що й розміри оглядів мусять рости з часом, в міру як редактор буде все повнїйше опановувати материял і роспоряджати все численнїйшим кругом співробітників.

Тим кінчимо свої початкові уваги на се симпатичне і користне видавництво. *М. Грушевський.*

Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů", von Dr. L. Niederle, Прага, 1899, ст. 15.

В сїй маленькій брошурі автор дає відповіди на критики його голосної книжки про початок Словян (див. Записки XX), деякі поправки своєї теориї, навіяні сими критиками і студиями самого автора, а заразом, як сам каже, хотів подати коротке резюме своїх поглядів, що в його чеській книзї не всїм були добре зрозумілї. Нам інтересні тут зроблені автором поправки: автор признає, що хоч довгоголовий тип переважав в давнїм Словянстві, воно одначе вже тодї не мало чистого типа, і поруч довгоголового й ясного від віків мало типи коротколові й темні, чи то через чужу домішку, чи то через споконвічну не-одноцїльність типа. Друга поправка: для пояснення, яким чином давнїй, переважно довгоголовий словянський тип мав замінитись на теперішнїй загально короткоголовий, автор замісь теориї перетворення бере теорию вимирання довгоголового типу: під впливом мішання з короткоголовими расами і в боротьбі з словянським споконвічним короткоголовим типом, що маючи більшу житєву силу, витискав при всяких стрічах довгоголовий тип (гадка, підсунена д. Гормузакі). Розуміє ть ся, се все має чисто теоретичний інтерес, поки наші відомости в давнїй антропольоґії східньої Европи так спорадичні й біднї. *М. Г.*

Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, par le baron de Baye, Париж, 1895, ст. 36.

Ся маленька брошюра є відбитка з L'Anthropologie, 1895 р. Барон де Бай, познайомившись з українськими колекциями московського історичного музея, оглянувши колекциї київські й ґр. Бобрінского, і взагалї

познайомившись з українською археольоґією на ґрунті під проводом проф. Антоновича і ґр. Бобрінского, подав на сторонах сеї часописи реферати про камяний вік і про металїчну культуру на Українї. В першім він коротко згадує про палеолїтичні находки і близше спиняєть ся коло неолїтичної культури, говорить про печери, похорони, стациї (стоянки); при кінцї говорить про бронзу, приймаючи погляди своїх провідників про брак бронзової культури на Українї, й про переходові типи (могили с. Гатного) Користуючи з праць і вказівок таких визначних археольоґів, автор подає вірні відомости, але не повні: вони майже виключно належать до Поднїпровя, і таким чином не відповідають свому титулу (сам автор в нотцї толкує, що термін la Petite-Russie обіймає териториї давнїх Сїверян і Полян, збільшені кольонїзациєю, себто ґубернїї — Київську, Чернигівську, Полтавську, Харківську, Волинську й Подільську!). Крім того й бронзову культуру, розуміеть ся, автор збув собі занадто легко.

В другім рефератї він говорить специяльно про т. зв. скитську культуру — осібні роздїли присьвячені скитським могилам, зброї, зеркалам, посудї, невідгаданим предметам, кінським приборам, окрасам, зооморфічним орнаментам і грецьким похоронам. Хоч автор сам застерігаєть ся що до конвенционального характера скитської назви, але при тім довільнім сполученню ріжних типів під сею назвою, яке взагалї помічаємо в українській археольоґії, він і сам громадить тут до купи і систематизує материял не зовсім відповідно, так що сей другий реферат може бути меньше користним для посторонних читачів, ніж перший. Обидва ілюстровані значним числом добре зроблених рисунків. *М. Г.*

Goetz Leopold Karl — Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt. Ґота, 1897, ст. VIII+272.

Про житє обох словянських апостолів написали досї учені з ріжних народностий і таборів так велике число розвідок, що зложила ся з сего доволї значна лїтература. Проте з певного рода цїкавостю прийшло ся читати сю нову розвідку, питаючи себе, що спонукало автора забрати ще раз в сїй справі голос і що приносить він нам нового, тим більше, що в сїй справі много ще зістало питань нерішених, много справ невияснених. Чи на се находимо у сїй книжцї відповідь і чи автор відповів своїй задачі — се постараємо ся показати в тім нашім огляді.

По загально прийнятому звичаю розвідка починає ся розбором дотеперішної лїтератури про сю справу. Вже тут находить читач таке, що зражує його до цїлої працї. Автор признає отверто, що не уміючи нї

одної славянської бесїди, не хіснував ся славянською лїтературою — отже не знає вислїдів до яких тут дійшли. Працї таких учених як: Бодянський, Срезневский, Рачкі і богато ин. відомі йому лише з коротких рефератів в Archiv f. slav. Phil. Одначе се не перешкаджає йому одним замахом пера закинути їм всїм сторонничість в осудї сеї справи. Так само легко збуває він сумлїнну працю Lâpotre-а, найновійшого робітника на сїм поли.

До студийованя свого предмету найшов автор дуже добру методу. Він виходить зі справедливої основи, що історию сих апостолів не можна писати поки не рішить ся питанє про вартість ріжних жерел. Після того дїлить він свою працю на частину аналїтичну, критику жерел і синтетичну, що опирає ся на роздобутих тим способом вислїдах. Одначе перевести сю методу відповідно до научних вимог — сего автор не умів і ся метода зімстила ся на нїм та завела єго на зовсїм хибну дорогу.

Головним жерелом вважає д. Goetz Анастазія бібліотекаря і „translatio" Ґаудеріха. До недавна з писем Анастазія були відомі лише два кусники; доперва 1892 р. видав проф. Friedrich ново-найдений лист Анастазия до Ґаудеріха з Велєтрі. Він приймає за безперечну правду, що сей лист автентичний та написаний між 875—879 р. В сїм листї оповідає ся про віднайденє мощий св. Клемента. Обговоренє відносин сего листу до „translatio s. Clementis" Ґаудеріха — се найлучше оброблена частина сеї розвідки. Автор доходить до вислїду, що Ґаудеріх написав се „translatio" по пляну уложеному Анастазием і на основі материялу який йому Анастазій подав. В питаню, котрі части „translatio" первістні, а котрі треба вважати пізнїйшим додатком, автор розходить ся з Фрідріхом і вважає первістними також і уступи, які говорять про молодість Константина і иньші доповненя.

Одначе по сїм чисто річевім розслїдї наступає несподїваний вивід. Автор каже, що для історії славянських апостолів сї два жерела є перворядної ваги а всї иньші мають лиш о стілько вартість, о скільки з ними згоджують ся. Се чудне хочби для того, що оба жерела згадують про Кирила і Методия дуже не много, принагідно і цїлу вагу кладуть на один факт — перенесенє мощий св. Клемента. Чомуж мусимо відкидати иньші жерела, котрі сими особами займають ся специяльно, подають про них більше вістий, тому і до їх історії важнїйші чим Анастазій і „translatio"!

По тім автор переходить до папських листів, Іоана VIII і Стефана V, про „детронїзацию" Методия і про зміни заведені ним у звичаях римської церкви. Ширше розводить ся про лист Стефана V до Сьвятополка з 885 р., котрий Ґінзель і Дюмлєр вважали фальзифікатом, а котрий справдї показав ся автентичним. З другого боку автор вважає фальзифікатами два

листи, признані дотеперішнїми ученими за вельми важні жерела до сеї справи. А яких вживає на се доказів? Про лист Гадрияна до Ростислава з 869 р. каже, що в нїм много зворотів і слів, яких у папських листах не вживали. Позабув мабуть се, що лист сей переховав ся лише в перекладї славянськім, у панонській леґендї, а доперва Мікльосіч перевів єго знова на латинську мову. Автор не знаючи славянської мови хіснував ся лише тим другим перекладом. Як після того, виглядає у такій науковій розвідцї закид, що в тім листї приходить форма Svjatopolk — а так міг лиш Славянин писати!! До того автор не знає нїчого про важну розвідку Рачкого, де той доказує автентичність сего листу. Другий лист, по думцї автора, тому підроблений, що у фразеольоґії й укладї дуже подібний до листу Стефана з 885 р. По нашій думцї, автор не міг навести лучшого доказу на оборону його автентичности, як сей. Бо-ж з дипльоматики відомо, що і папська, і цїсарська канцелярия при укладї того рода листів і посланий тримала ся сталого формуляру, а що оба листи походять з того самого часу (меньш-більш) і тикають ся тої самої справи, то уклад їх мусїв бути подібний.

До першорядних жерел зачисляє автор ще „Conversio Bogoariorum“, хоча кілька сторін дальше каже, що всї жерела з тенденцийним напрямом зачисляє до другорядних. А вже-ж загально звістно, що „Conversio“ є твором на скрізь тенденцийним в дусї нїмецького духовенства против славянської лїтурґії.

За те до другорядних жерел вчислені тут „Vita Methodii“ (панонська леґенда“, і „Vita Konstantini“. На важні виводи Воронова, наукової поваги у сїй справі, автор відповідає таким арґументом, що вони для необізнаного з старо-славянською мовою „unkontrollirbar“! Що до тенденциї, яку обом сим жерелам автор підсуває, то її тут, крім автора, мабуть нїхто не найде.

Закінченнє першої частини становить короткий огляд пізнїйших леґенд як „Vita Klementis“ (еп. болгарського † 916), „моравська леґенда“ і ин.

На такім руштованю збудована друга частина, де вже зібрані всї „автентичні“ відомости про обох апостолів. Новий тут погляд на одну справу, — на справу заведеня славянської лїтурґії. Погляд сей висказаний вже проф. Фрідріхом, наслїдком хибних преміс, що листи папські з р. 869 і 880, котрі дозволюють, і навіть хвалять заведенє славяньскої мови до богослуженя — се фальзифікати. Через се і поставив автор тезу, що впроваджене сеї мови у богослуженє було самовільним поступком Методия і що Рим нїколи на се не дав дозволу, противно вважав се єресию. До сеї тези довів мабуть автора ще й лист Стефана V з 885 р., де славянське богослуженє справдї заказує ся, і через те сей лист стає в суперечности до 2-ох попередніх. Сеї прояви не старав ся він собі

обяснити зміною впливів в Римі, та й полїтичної ситуациї — лише рішив, що ті попередні листи мусять бути фальзифікатами. А які на се навів докази — ми бачили.

Збираючи свій осуд про книжку у купу скажемо: Розвідка зовсїм схиблена, крім деяких лїпших уступів, і навіть не ориґінальна, бо не приносить нових поглядів, лише розпроваджує дальше погляди зазначені у праці проф. Фрідріха. Автор завинив, що не знаючи славянських мов, забрав ся писати про річ, до котрої є славянські жерела і велика славянська лїтература. Се так само, колиб хто писав про яку спірну точку середньовічної німецької історії не знаючи нї латинської ні німецької мови. *Др. М. Кордуба.*

Gustave Schlumberger — L'epopée byzantine à la fin du dixième siècle, 1896, Париж, ст. VI+799.

Під сим титулом француський академік видав дальшу частину своєї історії Византиї в X в., розпочату моноґрафією про Никифора Фоку (Un empereur byzantin au X siècle. Nicéphore Phocas, 1890); нова книга обіймає двадцять лїт — від смерти Никифора до шлюбу Володимира з царівною (969—988), себ то царюваннє Цимисхия і початок царювання Василя і Константина. Автор в передмові каже, що вложив у сю книгу семилїтню працю, студиюючи джерела письменні й археольоґічні до сього часу; окрім ріжнородних джерел він використав і досить значну лїтературу, виказану ним на с. 779--784. Книжка видана дуже роскішно, як і попередня. Д. Шлюмберже, специялист в византийській штуцї, подав тут звиш двіста ґравюр, переважно предметів византийської штуки X і початку XI в.; правда, сї образки переважно не стоять нї в якім звязку з текстом і може з більшою користию могли б бути зібрані в специяльній збірцї, але у всякім разї інтересні й цїнні — богато є тут материялу вперше опублїкованого; для Руси автор подав небогато та й то переважно вже видане, відоме; при тім йому, очевидно, зістались невідомими мінятюри до історії Скилїци, що ілюструють деякі з описаних ним подій (деякі з них подав Кондаков в своїй книзї „Русскіе клады“). З поданого ним археольоґічного материялу занотую печатку Василя і Константина (с. 708), інтересну для руських нумізматів своїми анальоґіями з монетами Володимира.

В розвідцї автора для нас мають безпосередній інтерес роздїли присьвячені Руси — війнї Сьвятослава з Цимисхием і відносинам Византиї до Володимира. Сьвятославова війна росповіджена автором дуже широко: сам похід Цимисхия на Сьвятослава зайняв близько сто сторін; описаний він гарно, легко і автор сам, очевидно, дуже пильнує гарної

форми. Він старанно використав досить значну російську лїтературу сієї війни і в передмові згадує про свої тяжкі детальні студиї. Тим сї глави (I – III) я б поставив значно вище від історії русько-византийської війни в попереднїй праці автора. Одначе й тепер, треба признати, він трохи поверховно перейшов усю справу, ідучи за византийськими оповіданнями і не дуже заглублюючись в деякі темні питання, вже зазначені в лїтературі. Так він дуже легко збуває собі нпр. битву при Аркадіополї, приймаючи без дальших клопотів византийську звістку не заглублюєть ся в дуже тяжке і важне хронольоґічне питаннє про рік походу Цимисхия (с. 138 і 172); там де він робить екскурси в руську історию, він попросту іде за лїтописю (умови Руси з Греками — с. 150 і далї); як завзятий норманіст, автор не вагаєть ся навести вивід (Черткова) слова κομεντον від нїмецького kommen (с. 138). Взагалї, невважаючи на всю старанність і працю, вложену автором, його оповіданнє дуже небогато вносить в лїтературу свого предмета, навить не знайомить читача докладно із звязаними з ним питаннями, хоч і далеко вище стоїть у всякім разї від иньшої моноґрафії, що вийшла з ним разом — дра Сркуля.

В остатнїй главі автор говорить між иньшим про союз Византиї з Володимиром і його охрещеннє. І тут він совістно познайомив ся з лїтературою, що безпосередно належала до русько-византийських відносин, і йде за працями Васїлєвского, Розена, Успенского; але иньша лїтература Володимирового охрещення зісталась йому невідомою, і автор нпр. спокійно наводить лїтописне оповіданнє про вибір віри Володимиром. Справу охрещення самого Володимира автор зовсїм з'іґнорував і побіжно тільки кладе її на 989 рік, не згадуючи про суперечки і трудности, звязані з такою гадкою.

Зазначу його здогад (не новий), що лїтописне оповіданнє про посольство до Володимира могло виникнути з факта полїтичних посольств до Володимира (с. 708). Далї занотую його гадку, що Василь перейшов на аґресивну війну з Вардою в перших тижнях 989 р. (с. 733) — по моєму се за пізно.

Автор кінчить патетичними увагами про долю царівни Анни й порівнюючи її з долею її старшої сестри Теофано, як то кажуть, переборщив рішучо, порівнюючи тодїшню Русь з сучасною Нїмеччиною: там une nation de chevaliers, de bourgeois, d'artisans et de prêtres, тут populations sauvages, aux moeurs violentes, aux passions uniquement guerrières, groupées dans des agglomérations de huttes sordides pompeusement décorées du nom de villes. Elle allait chez ces barbares terribles, „les plus sales des hommes que Dieu a créés", comme s'écrie Ibn-Fozlan qui les visita en l'an 922. Можемо потїшити шан. автора, що такої великої ріжницї між Нїмеччиною й Русию не було в X в.,

а що до чистоти, то акурат те саме написав про сучасних Нїмцїв иньший Араб (у Казвінї), що про Русь Фадлан, котрий в додатку й не був на Руси. *М. Грушевський.*

Summa Rerum Romaeorrhosicarum (sic) — Ἅπαντα τὰ Ῥωμαιορρωσικά — Греки и Русь, Спб., 1898, ст. 43.

Під сим трояsичним титулом, без імени автора, вийшов, як значить ся на окладинцї — проспект „приготованої до друку повної збірки історично-лїтературних і археольоґічних фактів для оцїнки характера русько-византийських відносин в хронольоґічнім порядку від давнїх часів до 1453 р.“. Сей великий плян уложив собі д. Хрізант Лопарьов, петербурський археоґраф, що зробив собі імя кількома щасливими находками з старої руської і російської лїтератури, але в византийській науцї досї нїчим особливим себе не показав. Видана ним книжечка містить в хронольоґічнім порядку ті звістки й факти, що мають увійти в задуманий ним корпус; автор при тім мав, як можна догадуватись з передмови, подвійну мету — дати „справочную брошюру“ і заразом — доповнити свій запас фактів, взиваючи специялистів до доповнення його. Доповнити й поправляти тут, розуміє ть ся, прийдеть ся не одно (от нпр. я не знайшов згадки Масуді про похід Руси на Византию, оповіданнє ібн-Хардадбега чомусь стоїть під 856 р., хоч дослїди де-Ґуе пересунули час написання значно назад; не знати, по що звістка Табарі увійшла сюди, й ин.). Що до характера підручника, то автору треба було давати більш детальні вказівки на джерела, тим часом у нього подаєть ся тільки імя автора, а часто навить і зовсїм не вказуєть ся на джерело. Він заявляє в передмові, що має замір повторити ще кілька разів виданнє сього проспекта; доки ми діждемось самого корпуса, сей проспект, перероблений справдї в короткий підручник, з детальними цитатами і вказівками видань і лїтератури, міг би бути дуже користним.

Що до самого корпуса, то автор каже, що хотів дати з початку тексти з перекладом і апаратом, але тепер постановив обмежитись виданнєм текстів з перекладами і реєстром археольоґічного материялу; він запевняє, що сей корпус ним вже приготований до друку. Се, розумієть ся, дуже добре; тільки може було б лїпше зістати ся при початковім — ширшім плянї, виконавши його колєктивно, коли не стає сил самого автора. В Росиї останнїми часами византийська наука розвинула ся досить значно, і того рода колєктивна праця легко могла б бути сповнена. Нпр. одна з книгарських фірм (Пантелєєва) заповіла недавно „Історию Византийської империї“, написану д. Успенским разом із Васїлевским й иньшими особами; відповідне виданнє задуманого д. Лопарьовим, зроблене теж ко-

лективно в разї потреби, було б дуже цінним набутком і для російської, й для нашої істориї. Тільки археольоґічний материял ледви чи буде раціонально вводити в сей корпус і факти історий штуки розсаджувати між текстами — вони мусять бути зібрані осібно й оброблені зовсїм иньшим методом. *М. Г.*

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, Краків, 1897, ст. 100 (відбитка з XXXV т. Rozpraw wydz. hist.-fil. краківської академії).

Від 1414—1418 р. відбував ся в Констанциї звісний в історнї католицької церкви собор. В сїм соборі брали участь заступники всїх наций, що належали в той час до католицької церкви. Д. Прохаска обговорює в своїй праці специяльно діяльність репрезентантів Польщі на згаданім соборі.

Король Ягайло вислав до Констанциї численне посольство. Найвизначнїйшим репрезентантом Польщі на соборі був ректор краківської академії Павел. Поляки розвинули широку діяльність на соборі і причинили ся в великій мірі до усуненя папської схизми і вибору Мартина V папою; та коли ся пекуча справа зійшла з дневного порядку нарад собору, задумали вони порушити на соборі і свою домашню справу: се було полагодженнє спору з орденом Хрестоносцїв, а властиво цїлковите його скасованнє.

Хрестоносцї мали ширити католицьку віру, але в дїйсности вони дбали в першій мірі про побільшенє своїх територий і стали небезпечними сусїдами Польщі. Крім того Польща і орден мали ріжні взаїмні претенсиї до себе по причинї граничних спорів.

До посередництва в сїй справі взяв ся вже давнїйше римський король Жигмонт, та поступованє його в сїй справі було не щире: супроти Польщі поступав він неприязно, а від ордена заходив ся видурити як найбільше гроший і для того проволїкав справу та ятрив ненависть між обома сторонами. Щоб рішучо сю справу полагодити, порушило її польське посольство на соборі. Поляки доказували, що лише вони успішно ширять християнство на сходї Европи, і боронили унії, на котру також нападав ся орден. Для попертя своїх теоретичних виводів спровадили Поляки посольство новоохрещеної Жмуди з жалобою на орден і руського митрополїта Цамвлака, що мав просити у папи перевести унїю на Руси, хоч сам д. Прохаска признає, що терен під унїю не був іще цїлком підготовлений. Се показує, що подорож Цамвлака на констанцький собор була лише полїтичним експеріментом, але сї демонстрациї проти Хрестоносцїв Полякам удали ся.

Тим часом довідало ся польське посольство про сатиру, що її написав монах Фалькенберґ з намови Хрестоносців проти Польщи. Спір заострив ся. Поляки не вдоволили ся засудженєм сатири, а домагали ся, щоби її спалено, автора признано єретиком, а орден знесено. До сего, розуміє ся, не прийшло. Король Жигмонт піддражнював Поляків і доливав оливи до огня. Прийшло до конфлїкту на повнім засїданю собору, а Поляки невдоволені рішенєм внесли апеляцию до нового собору. Оглядне поступованє папи в сїй справі звели Поляки на ніщо.

Король Ягайло віддав у друге сей спір Жигмонтови до рішеня і дав йому необмежену повноміць. Та Поляки помилили ся, бо Жигмонт видав у Вроцлаві рішеннє цілком некористне для Польщи. Тодї доперва звернули ся Поляки по посередництво до папи. Папа продовжив перемире між Польщею і Хрестоносцями, та осягнув те, що Фалькенберґ відкликав свій твір, задля котрого наробили Поляки тілько бучі на соборі. Дрібнїйшими екскурсами кінчить д. П. свою працю. *П. Р.*

Описаніе документовъ архива западно-русскихъ уніатскихъ митрополитовъ. 1470—1700. Том перший. Спб., стор. VIII+502+IV таблиції фотолїтоґрафічних знимків письма.

Архів унїятських митрополїтів, по скасованю унії в Росиї (евфемічно названім „возсоединеніем“) довгий час розрізнений, від 1843 прилучений до синодального архіва в Петербурзї, давно вже обернув на себе увагу учених істориків, головно ж тих, що працювали над істориєю православної і унїятської церкви в Польщі і загалом над істориєю укр.-руського народа. Працї Кояловича, Чистовича, митрополїта Макария, Голубєва і иньших, що черпали документи і материяли з того архіва, говорили дуже виразно про важність і богацтво нагромаджених у ньому жерел. На жаль, сей архів до остатнїх лїт не був упорядкований як слїд. Ще в 1847 р. переглянено і описано маленьку його частину (коло 1000 нумерів); решта, в двацятеро більша, до остатнїх лїт лежала повязана в паки, в суміш, без жадного ладу, так як була забрана з первісних сховків. Тілько в 1891 р. оберпрокуратор синода Побєдоносцев велїв окремій комісиї заняти ся переглядом і докладним описанєм цїлого архіва. Здобутком сеї працї являєть ся отсей перший том, зладжений членом комісиї С. Г. Рункевичем. В ньому описано на 400 сторонах усего 1065 документів, що походять з ріжних часів від 1470 до 1700 р. Подано тут в хронольоґічнім порядку лїт. заголовок і коротку характеристику змісту кождого документу, його дату (коли є), зазначено, на якій мові він написаний або на яких мовах є ріжні його копії, чи він ориґінал, чи копія і з якого часу, подано короткий опис зверхнього ви-

гляду документа, число давнїйшого архівного реєстру (коли в ньому був описаний сей документ), зазначено, чи і де був надрукований документ, хоча що до сеї точки вказівки дуже неповні, бо подані тілько для великих збірок „Акты Западной Россіи" і „Акты Южной и Западной Россіи", а не оглядають ся на додатки до моноґрафій (крім Голубєва „Петро Могила"), анї на иньші збірки документального материялу, от хоч би „Monumenta Stauropigiana". В кінцї при деяких, доси недрукованих документах подано раз ширше, раз коротше їх зміст з більшими або меншими виписками. Остатнї стор. 409—522 заняті трьома покажчиками: імен власних, назв ґеоґрафічних і важнїйших предметів. В передмові, написаній невідомо ким, оповідано коротенько історию архіва і метод, якого держала ся комісия при його розборі та описуваню, але не сказано анї слова про плян виданя. Можемо догадувати ся, що цїлість архіва далеко не вичерпана отсим томом, але кілько таких томів обійме весь опис і для чого для першого тома вибрано власне ті а не иньші документи (6 із XV, 237 із XVI і 882 із XVII в.), для чого не подано нпр. разом насамперед усїх найдавнїйших, до-унїятських документів (чи може ті, що їх подано, є вже всї?) і т. д. -- на такі і иньші питаня не находимо в передмові нїякої відповіди.

Та про те наука мусить бути вдячна синоду і за отсю частину, хоча з другого боку треба сказати, що справдї нового, незвісного доси вона дає дуже мало, а те, що є нове — дуже неповне і повириване. Видно, що наперекір запевненю автора передмови цїлий архів і доси ще не розібраний і автор опису пер у перший том те, що попало під руки, що встиг розібрати, розкинувши той свій материял по рокам без жадного иньшого внутрішнього звязку. Справдї важних находок крім тих, що були звісні давнїйше, дуже мало; найбільше місця займають реєстри найменше важних і інтересних актів, таких як непастанні „заїзди" ріжних польських панів на манастирські добра, процеси за рабунки і напади на підданих, за нарушенє меж, за неплаченє аренди і т. и., або суперечки між унїятськими митрополїтами і православними за тіж добра, села, млини і т. и. В усїй тій судовій сїчцї хиба де-де попадеть ся якесь вартнїйше зерно для історика; більшість тих актів, описаних та ексцерпованих у першім томі не справджує слів передмови про велику історичну вартість сего архіва. Звісно, се вина не архіва, а опису, робленого несистематично, а на виривки. Але й серед сїчки ми знаходимо нераз деякі цїнні, справдї золоті зерна і ми хотїли б ось тут звернути увагу на дещо з того нового і важного, що подає отсей том.

На стор. 42—43 подано під ч. 89 заповіт Василя Степановича Рагози, надворного хорунжого великого князївства литовського, здаєть ся,

батька митрополїта Михайла Рагози. З сего заповіту довідуємо ся, що Михайло Рагоза був сином першої жінки Василевої, що в молодім віцї, але вже по смерти матери, разом зі своїм молодшим братом Юрием, був узятий до неволї Москвою (значить, служив у війську?) і що на викуп синів із сеї неволї батько видав 200 грошей литовських.

Під ч. 155 (стор. 71) описано екземпляр памятної „мемрани", тоб то блянкету з підписами епископів М. Хребтовича, К. Терлецького, А. Брилїнського, Г. Болобана і Д. Збируйського, що д. 27 червня 1594 р. даний був Потїєви і Терлецькому перед їх поїздкою до Кракова задля переговорів з королем про унїю. Ті блянкети були потім предметом горячого спору; деякі епископи, як Болобан, що не приступив до унїї, пізнїйше твердили, що блянкет даний був зовсім не для уложеня унїї і що Потій з Терлецьким надужили довіря підписаних; натомісь католицькі історики унїї якось нерадо згадували про ті блянкети або навіть сумнївали ся, чи істнували вони справдї. Тепер їх істнованє не підлягає ніякому сумнївови. Противно, з документу описаного під ч. 177 (стор. 81) бачимо, що такі блянкети давані були Потїєви і Терлецькому два рази: в 1590 р. в Белзї і 1594 р. в Сокалї. З опису під ч. 155 видно ще одну доси незвісну обставину, що на блянкетї 1594 р. підписаний перемиський епіскоп Арсеній Брилїнський, а не, як думало ся доси і як в 1595 р. твердили Болобан і Збируйський (в док. ч. 177) Мих. Копистенський.

Під ч. 168 (стор. 76—77) надруковано (хоч не на відповіднім місцї) у перше інтересну „Інструкцию" на берестейський церковний собор призначений на 24 червня 1594 р. Ся інструкция, підписана значним числом литовських панів і шляхти руського обряду, кидає ярке сьвітло на порядки в тодїшнїй православній церкві і на бажаня сьвітської православної інтелїґенциї. З неї довідуємо ся між иньшим, що правосл. епископи виарендовували сьвітським людям доходи з духовних судів, нпр. з розводових справ; що правосл. епископи для противдїланя ставропигійським братствам уже тодї закладали свої братства; що деякі правосл. епископи ще перед унїєю вдавали ся в церковних спорах до латинських капітул і до суду римської куриї. Автори інструкциї жадали між иньшим, аби митрополїт і кождий епископ, архімандрит і ігумен віддавали десяту часть своїх доходів на школи і друкарнї, аби уставлено певну норму для вибору духовних достойників і т. и.

Під ч. 176 (стор. 80—81) описано королївський наказ українським старостам, щоб не допускали ніяких післанців анї листів від православних патріархів до правосл. епископів і взагалї нї до кого в границях польської держави. Сей заказ має дату 28 червця 1595; доси відомий був ідентичний (скілько можна судити) наказ тогож короля з 28 липня

1595 р. (див. Апокрізіс 415; Акты относящіеся къ ист. Зап. Россіи IV, 106; Monum. Staurop. I, 64); чи котрась із сих дат є помилкою, чи наказ був видаваний двічи?

Під числами 178, 182, 185, 188, 193, 201, 231, 234, 235 описано ряд (звісних уже) документів — памяток переслідуваня униятськими єрархами нещасливого й енерґічного Степана Зизанія, котрий остаточно проґнаний зі Львова і не можучи вдержати ся і в Вільнї „пішов відти до якогось монастиря, а куди — віленські братчики не знають і не хочуть знати“. Із документа описаного під ч. 249 (стор. 111) довідуємо ся, що в р. 1601 при манастирі св. Трійцї в Вільнї був якийсь „русскій семинаріумъ“ — доси не звісний в історії руської просьвіти.

Варто звернути увагу на ч. 262 — детальний опис (без початку) маєтностей князів Острожських, зладжений 1603 р. Про ті маєтности є моноґрафійка А. Ролле, але в нїй сей опис не використаний. З огляду на важну ролю, яку відіграв кн. Острожський в нашій історії кінця XVI і початку XVII в., сей документ має свою важність.

Під ч. 176, 313, 315, 316, 412, 421, 428, 431, 432 описано ряд документів, що малюють нам каріеру одного із горячих прихильників унії, Антона Грековича, котрий повинен би достойно заняти місце обік молодшого крихту свойого сучасника Йосафата Кунцевича. Документи, описані тут, звісні були доси тільки в малій частинї і для того ми покористуємо ся нагодою і подамо коротенький обрис сего інтересного субєкта. Антоній Грекович у перше виступає на сцену в 1605 р. як диякон при віленській церкві св. Духа. В тім роцї два сьвященники тої церкви, Осип Яцкович і Іван Семенович, подали на него жалобу до суду „о ексцесъ въ монастыри попелненый“. Грековича засуджено, але він удав ся з сею справою до митрополїта Потія, а сей не тільки оправдав його, але засудив обох сьвященників на баніцию за те, що буцїм то несправедливо обвинуватили його. Здаєть ся, що при тій нагодї Потій уперве пізнав Грековича, котрий доси, як можна догадувати ся з документу під ч. 313, був православним. Від сеї пригоди він робить ся униятом і правою рукою Потія. У-друге (док. ч. 313) ми стрічаємо його в Новгородку вже як „післанця“, ніби адлятуса Потієвого. Два монахи, „клирики константинопольського патріарха“, заносять протестацию до ґродського суду в Новгородку „іменем усего православного духовенства в Польській державі“ на Потія за те, що він д. 15 червця 1609 р. „учинитъ чрезъ посланца своего Антонія Грековича, дьякона, збѣга брацтва виленского, одповѣдь и пофалку“, що всїх, хто не признає Потія митрополитом, буде бити, сажати до вязниці й виганяти з держави. В серпнї того самого року Грекович напав на церков „Сьвятої Пречистої“ в Городнї і замкнув до тюрми протопопа Василя Вербовец-

кого і дякона Федора, що власне відправляли службу божу. В тім самім місяці він напав ще на церков „перенесеня светого Николы“ коло ринку (де?), а потім на церков Воскресения Христового в ринку (де?) і при тій нагоді обграбував дім сьвященника Бобриковського. Таких геройських подвигів над православними Грекович мусів доконати більше, бо Потій вже в січні 1610 р. „в надгороду за вірну службу“ з разу висьвятивши його на попа і швидко потім настановивши його своїм намістником, то б то київським протопопом, д. 22 січня дає йому архімандрію Видубицького манастиря (док. ч. 315). Сьвіжо спечений церковний достойник мусів і в Київі мати не надто добру славу, бо коли д. 7 марта 1610 возний оголосив духовенству зібраному в церкві сьвятої Пречистої в ринку номінацию нового протопопа, всї духовні відновіли згідно: „Реченого отца Антония за протопопу не приимуемо, послушенства своего его Млсц отцу митрополиту и тому то протопопе его ми отдавать и на гору до Софейское церкви ити с процесыями не хочемо“. Мабуть говорили ще щось більше, бо Грекович скаржив ся до суду, що сьвященики бунтували народ голосячи, що тепер усїх будуть „крестить въ ляцкую вѣру“, через що в Київі д. 8 і 9 марта були розрухи. Та сим разом розрухи якось заспокоїлись. Та не заспокоїв ся Грекович. Своєю діяльністю він розбудив против себе таку ненависть православних, що д. 22 лютого 1618 р. якісь козаки підмовлені — як догадуєть ся митрополїт Велямин Рутський — київськими духовними, напали в ночи на дім Грековича, звязали його, поволокли до Днїпра і вкинули в ополонку, де він і втопив ся (ч. 412). Митрополїт обурений сим кинув інтердикт на цїлу київську епархію, заніс скаргу до суду, а на козаків жалував ся самому королеви. Але православні не слухали інтердикту Рутського, а козаки не богато робили собі з його жалоб (ч. 421). Тодї король вислав своїх комісарів до Київа для переведеня слїдства, а київському воєводї Томі Замойському і київському латинському біскупови наказав, аби з свого боку доложили всїх сил, щоб викрити винуватих і покарати їх (ч. 431, 432). На жаль, документів про здобутки сего слїдства нема. Інтересно, що місяць по смерти Грековича (д. 31 марта 1618 р.) одержав королївський привілей на полоцьке архіепископство — Йосафат Кунцевич, що за три роки мав піти тою самою дорогою.

Про М. Смотрицкого маємо тут всего 4 документи (ч. 458, де він названий Максим Герасимович, 563, 572, 579), а з них 3 недруковані доси. Про Захарию Копистенського говорять 5 документів (ч. 493, 523, 546, 582 і 585), всї доси недруковані, але маловажні; з ч. 546 можемо догадати ся, що вчений автор Палїнодиї умер в першій половинї 1627 р. Як звісно, довгий час думали вчені, що він умер 8 цьвітня 1626 р.; тілько 1877 д. Голубєв на основі архівних документів доказав,

що він умер 21 марта 1627 р. (Завитневичъ, Палинодія З. Копыстенскаго, стор. 305); з показаного висше документа видно, що в липню 1627 р. архимандритом київопечерської Лаври по смерти З. Копистенського був уже Теофан Боярський.

В однім документї з 1628 р. (ч. 554) згадано пізнїйшого лїтописця Хмельнищини, Йоакима Єрлича. Йому разом з о. Нїкодимом Силичем дає київопеч. архимандрит Петро Могила довірену на веденє манастирських справ у судах. Автор покажчика на основі сего документа робить Єрлича сьвященником, — розуміеть ся, без потреби.

Один документ (108) 1585 р. дотикаєть ся одного з перших українських друкарів, Василя Тяпинського, що видав перший переклад евангелия на мову дуже близьку до народньої. З документа видно, що Тяпинський мав у Київськім воєводстві якесь сельце.

На закінченє сеї рецензиї ще один епізод, що тут мабуть у-перве виринає на сьвіт божий в документальній формі. Д. 17 мая 1671 р. мала відбути ся в катедральній церкві в Новгородку консекрация Митрофана Соколинського, іменованого смоленським архіепископом. На номінацию з'їхала ся майже вся уніятська єрархія: митрополїт Гаврило Колєнда зі своїм коадютором, епископом вітебським, володимирський і берестейський епископ Бенедикт Глинський і пинсько-турівський епископ Маркіян Білозор. Видно, що єрархи були вже перед тим не в ладї з собою, бо 1 мая вечером Колєнда розсилає формальні запросини Глинському і Білозорови, аби завтра перед полуднем явили ся в церкві на консекрацию. Білозорови доручили запросини два Василияне, Глинський не хотів приняти запросин. Та про те другого дня оба вони явили ся в церкві, але перед консекрациєю між епископами вийшла сварка, в якім порядку їм ставати до богослуженя. З разу Колєнда жадав, аби його коадютор мав перше місце по нїм і се обурило двох иньших епископів. Тодї коадютор для сьвятого супокою згодив ся заняти остатнє місце. Колєнда пристав на се, але з тою умовою, аби всї три епископи асистували йому як митрополїтови. Се ще дужше розгнївало Глинського і Білозора і вони не дожидаючи консекрациї вийшли з церкви і лишили митрополїта з єго коадютором та безталанним номінатом як на ледї. Почала ся домашня війна в униї. Ще того самого 17 мая вніс Соколинський до ґродського суду скаргу на Глинського і Білозора за те, що через скандал зроблений у церкві і недопущенє до його консекрациї наробили йому шкоди на 600 зл. поль. Митрополїт Колєнда рівночасно завідомив обох епископів, що потягає їх до свойого суду за скандал учинений у церкві. Судова процедура розгнїваного Колєнди була проста і ориґінальна. Д. 18 мая він переслухав Василиян, що були присутні при скандалї і не слухавши зовсїм обвинувачених епископів д. 19 мая розіслав

до них завізваня, щоб на 20 мая явили ся в новгородській церкві вислухати відлученє від церкви за скандал з д. 17 мая. Епископи не явили ся; митрополит викляв їх і велів прибити грамоту їх виключеня на дверях катедральної церкви в Новгородку. Рівночасно він повідомив їх обох про кинену на них екскомунїку з тим додатком, що вона тяжитиме на них доти, доки вони не дадуть відповідної сатисфакциї за зроблений д. 17 мая скандал.

Екскомунїковані епископи також не дрімали, але подали ся просто до Варшави і віддали цїлу справу на розсуд папського нунция Кароля Ґраппї. І тут процедура, певно підмазана грішми, пішла дуже хутко. Нунций зараз видав візваня Глинському і Білозорови, аби до 30 днів стали на суд, але не чекаючи анї трицяти днїв анї переслуханя Колєнди, а тілько переслухавши їх самих, він признає їх невинуватими і наказує Колєндї зняти з них екскомунїку таким самим порядком, як була наложена на них. Рад не рад Колєнда піддав ся наказови, хоч і не зовсім, бо довершив сего обряду не в Новгородку, а в Вільнї. (Дати в описї баламутні: нунций покликає епископів перед себе на суд д. 30 мая, його наказ Колєндї — зняти екскомунїку з епископів, має дату 15 червня, а сам акт знятої екскомунїки має дату 31 мая!). Але вже д. 18 червня*) митрополит у Новгородку видає новий декрет, де покликаючи ся на першу екскомунїку з 18 мая, видану буцїм то василиянською конґреґациєю, далї на те, що епископи Глинський і Білозор не хочуть слухати його, не пильнують своїх епархій, не держать ся старого календаря, зі своїми жалобами поминають інстанцию митрополїта і роблять ріжні скандали, екскомунїкує їх у друге. Рівночасно він вислав свойого коадютора Кипріяна Жоховського до Берестя, щоб зробив церковну ревізию, але Глинський не допустив до її виконаня, а коли Колєнда д. 4 липня з'їхав сам до Берестя і хотів другого дня відправити богослуженє в катедральній церкві, капітула за наказом Глинського не допустила його до того. Розлючений митрополїт розпочав тепер систематичну війну з непокірними епископами, посилав наїзди на їх добра, силою захапував їх манастирі і т. и. Епископи подали ся до папи, а рівночасно попросили в короля охорони против митрополицьких грабовань. Король 19 липня і другий раз 23 липня пише Колєндї, щоб дав спокій екскомунїкованим епископам, поки їх справи не розсудить папа, і не піднїмав суспільної завірюхи. Видно, що з такого самого огляду і папський суд прискорив справу, бо вже 10 жовтня папський нунций Анджельо Рануціо провізо-

---

*) Близькість дат: наказ нунця 15 червця — знята екскомунїка в Вільнї і нова екскомунїка в Новгородку вияснюють ся ріжницею календаря. Нунций цитує по новому, а Колєнда по старому.

рично заявляє, що екскомуніка кинена на Глинського і Білозора признана неважною і наказує Колєндї звернути їм відібрані у них манастирі. 27 січня 1672 р. видано декрет ґенерального авдітора і судиї при папській нунціатурі, котрим признано екскомунїку, кинену 18 мая на Глинського і Білозора, неважною і наказано Колєндї звернути їм відібрані добра і права.

Ся траґікомічна історня мала однак дуже траґічний епільоґ. Колєнда екскомунїкувавши Глинського вислав свойого довіреного, Василиянина Панаса Бальцевича до Кобриня, щоби відібрав Кобринський манастир і завідував ним в часї екскомунїки його архімандрита, котрим був еп. Глинський. Бальцевич сидів у манастирі пів року. Не вважаючи на наказ нунция ще з 10 жовтня Колєнда не квапив ся віддати Глинському той манастир; Бальцевич брав доходи з манастирських дібр і посилав митрополїту. Д. 7 січня 1672 р. він поїхав до манастирского фільварка Котівки для збору доходів. Фільварок виарендуваний був ще Глинським жидови Іцкови Фабішевичови. Скоро Іцко довідав ся, що до фільварку їде Бальцевич, зараз иньшою дорогою поїхав до Кобриня до протопопа Хоми Коритянського, що потай Бальцевича завідував манастирськими добрами на користь Глинського. Там він пробув увесь день (пятницю), а в ночи на 9 січня, в сам шабас, випросивши дозвіл у зверхности кобринського кагалу, зібрав Жидів і разом з протопопом Коритянським і з попом кобринської церкви Василем Александровичем рушили до Котівки. Напавши на дім, де ночував Бальцевич, вони застали його в постелї і стягнувши шию хусткою „за местца скрытые удушили“. Гроші і річи, які він мав при собі, забрали Жиди. Кобринські попи, що були в змові з Жидами, держали у себе його тїло більше як два тижні, поки не попсувало ся так, що вже годї було розпізнати слїди злочину. Тодї його привезли до Кобриня, виставили в церкві св. Спаса, але в запертій трунї, а коли дехто із шляхти хотїв бачити тїло, їм показали тілько руки і зараз поховали тїло потаємно, не знати куди. Намістник кобринського манастиря Бенедикт Пригаревич, мабуть прихильник Колєнди, довідавши ся про се, доніс митрополїту, а сей розпочав процес, оскаржуючи не тілько Жидів Іцка і ще другого принципала, та протопопа Коритянського, але надто ще адмінїстратора кобринської економії, віленського каштеляна і городецкого старосту Андрія Котовича, і епископа Бенедикта Глинського за співучасть в тім убийстві. Розуміє ся, що так поставлена справа скінчила ся нїчим, тим більше, що один із оскаржених, каштелян Котович, був заразом головою ґродського суду, що мав роздивляти сю справу в першій інстанциї і вести слїдство. Кінця її нема в актах та мабуть не було й на дїлї.

Зверну ще увагу на низочку документів, що кидають дещо нового сьвітла на історию православних і уніятських шкіл в XVII в. в Вільнї, Володимірі, Миньску, Могилеві і т. и. Є також дещо про шпиталї, про друкарнї (дуже мало), досить богато материялів про брацтва в Вільнї, Миньску, Пиньску і Київі. Редакция сеї книжки обіцює невдовзї приступити до видаваня важнїйших документів архіва в повнім текстї. В інтересї науки було б пожадано, щоб вона як найшвидше і більш систематично та обдумано докінчила публїкацию його опису.

Ів. Франко.

Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis, sumptibus Instituti Stauropigiani edidit Dr. Wladimirus Milkowicz. Tomi primi pars II, continens diplomata et epistolas ab anno 1593 ad 1600. Львів, 1898, стор. 497—960 + 4 таблиці подобизн старих дипльомів.

Докінчене першого тому сих „Монументів", котрого першу половину обговорено в „Записках" т. V, Бібліоґрафія, стор. 50—53, дало ждати на себе досить довго, бо вийшло аж весною 1898 р., хоча цїлий том має дату 1895 р. Ся друга половина значно біднїйша змістом від першої, бо коли в першій половинї було надруковано 300 документів, тут є їх тільки 212, а власне 10 грецьких, 130 руських, 24 латинських, 18 польських і 30 реґестів із документів списаних на ріжних мовах. Ще меншою виходить вага сеї другої половини, коли подивимо ся, кілько є в нїй справдї нового материялу. Отже покаже ся, що коли в першій половинї на 300 документів було 173 нових, то б то значно більше, як половина, тут на 212 є лиш 97 нових, значить, геть менше половини. Воно зрештою й не диво, коли зважимо, що ся половина обіймає горячі часи заведеня унїї і першої полєміки супроти неї, ї що ті часи з давна звертали на себе з ріжних боків пильну увагу, а їх документальні памятки були експльоатовані ріжними видавцями.

І сїй другій частинї першого тома приходить ся зробити ті самі закиди, які були зроблені першій нашим рецензентом: брак опису документів, котрого не заступлять фотоґравюри кількох грецьких документів додані при кінцї тома; брак опису печаток, декуди не добре відчитане рукопису або полишене без поправки явних помилок (зазначу лиш дві, що при побіжнім читаню впали менї в очи: стор. 813: „Tympamsta Maciek", має бути „tympanista Maciek"; стор. 861 видѣлом, має бути видѣхом). Зрештою друкарських похибок, поправлених і непоправлених видавцем, є значне число, а се в такім виданю дуже не добре. Не може задовольнити також індекс доданий при кінцї тому; він обіймає тільки

імена власні і ґеоґрафічні; анї річевого покажчика, анї поясненя рідких слів видавець не дав з великою шкодою для вартости своєї працї.

Але найважнїйший закид приходить ся зробити сему виданю з огляду на єго плян. Що мали би містити „Monumenta confraternitatis Stauropigianae“? Др. Милькович у передмові до сего тома висловляєть ся про се не дуже ясно, а властиво зачеркує свойому виданю занадто великий обсяг: „Diplomata, quae spectant ad historiam institutionis confraternitatis, adventus patriarcharum... et aliorum nobilium personarum in Russiam, institutionis collegii seu potius domus pp. Jesuitarum Leopoli, unionis berestensis, praecipue tamen ad historiam litis inter confraternitatem ex una et episcopum Gedeonem Bałaban atque magistratum leopoliensem altera ex parte“ (стор. XIII). Як бачимо, плян такий широкий, що без обмежень його не виповнити і в трьох таких томах. А обмеженя випливали з самої природи річи: ставропігійські памятки, се такі памятки, що належать безпосередно до заснованя і дїяльности Ставропігії і її поодиноких членів, а в другій лїнїї такі, що знаходять ся в ставропігійськім архіві. Значить, треба було з одного боку оглянути ся за сьвідоцтвами про початок і дїяльність Ставропігії по иньших архівах, а бодай використати докладно архіви львівські — міський і бернардинський, а з другого боку обмежити друковане, а особливо передруковуване звісних уже актів на такі, що сяк чи так торкають ся Ставропігії. А так др. Мількович погнав ся від разу заількома зайцями; забажав нпр. дати збірку документів до історії берестейської унїї, попередруковував задля сего навіть фраґменти переписки кн. Острожського з Потїєм, звісні з Апокрізіса, і не осягнув сим нїчогісінько; його збірка документів до історії унїї вийшла не повна і не оріґінальна, бо-ж найбільшу часть їх він мусїв передруковувати з иньших видань або з копій, про котрі ще не раз не звісно, чи вони роблені з автентичних документів, чи з фальсіфікатів. Правда, д. М. не обмежив ся на самім ставропігійськім архіві, але подав дещо також і з львівських архівів, але анї в передмові, анї нїде в отсьому томі він не згадує, які пошукуваня він робив у тих архівах, чи і на скілько докладно перешукав їх, чи і яких ще звісток про тодїшнїх братчиків можна би надїяти ся в тих архівах. На скілько я знаю, в самім міськім архіві у Львові можна би до часів обнятих отсим томом назбирати в десятеро більше звісток про Русинів і членів Ставропігії, нїж се зробив др. Мількович. Значить, і тут тілько відривок, а не повний образ.

Знаходять ся ще й иньші загадки в отсїй другій половинї Монументів. І так обік документів передрукованих в цїлости із старих і нових і нераз загально приступних друків (Апокрізіс передрукований в Русскій Историческій библіотецї і надто ще перекладений на сучасну росийську

мову) ми знаходимо документи, доси зовсїм не публїковані, подані видавцем тілько в формі реґеста (нпр. N. 402). Чому було не подати його дословно? А коли він не належав тут до річи, то реґест так само не належить до річи.

Але всї ті закиди, піднесені нами супроти видавничої методи дра Мільковича, не вменшують великого, так сказати, материяльного інтересу виданої ним збірки документів. Разом з виданим доси „Ювилейнымъ изданіемъ" і „Diplomata statutaria" маємо отсе першу пробу систематичного видання архівних жерел до історії львівської, а по части й усеї західної України Руси при кінці XVI в. Особливо для історії львівської Руси маємо тут неоцінені жерела і богато нового. Як живі встають перед нами з тих документів постати хитрого та безоглядного Гедеона Балабана, братчиків Івана Красовського, Юрка Рогатинця, дідаскала Стефана Зизанїя і в дальшій перспективі рисуєть ся величня фіґура князя Константина Острожського; з парадою переходить через сцену добродушний, але слабоумний Михайло Рагоза, котрого в десятеро хитрійший Потїй і в десятеро безсовіснїйший Терлецький зіпхнули до сумної його ролї. При кінцї тому розлягає ся різкий голос з далекого Афона, — се звісний нам голос аскета-патріота Івана Вишенського, що без сумнїву був автором соборного послання Афонських монахів до кн. Острожського і до всїх православних, надрукованого в другім томі праці Малишевского „Мелетій Пигасъ", стор. 44, і передрукованого тут Д-ром Мільковичем. Др. М. при тій нагоді покликаєть ся на мою моноґрафію про Вишенського, стор. 175, але Посланиє обговорене там зовсїм відмінне від того, що передруковано у него. Менї се посланиє було недоступне і я тілько згадав про него (стор. 451), знаючи його титул із каталоґа рукописів Царского. Тепер, перечитавши його в Монументах (стор. 881—881), я не сумнїваю ся анї на хвилю, що се є твір Івана Вишенського.

Ів. Франко.

Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine von Dr. Alfred Halban, Берлїн, 1896, ст. XII+136.

Автор сеї книжки поклав собі за завданє прослїдити, бодай в части, відносини нїмецького права в містах „південно-західнього краю", себто Київщини, Волини, Браславщини і Поділя, до справжнього нїмецького права, як воно істновало в нїмецьких країнах. Працю сесю ділить він на пять частей. Найважнїйшою частиною є друга пз. „Значіннє нїмецького права в південно-західній руській териториї". Ми головно спинимо

ся на сїй части, не залишаючи також огляду иньших відділів, аби дізнати ся, чи автор вложив що нового в свою книжку в порівнаню до праць иньших вчених, що доторкають ся сього предмета, і о скільки відповів свому завданю.

На вступі (1—15 стор.) зазначує автор трудність належного прослїдженя розвитку німецького права в руських городах з причини хаотичної ріжнородности актів, що зберігають ся в центральному київському архиві (при тім подає він витяги з катальоґа київського архива). По тім наступає другий розділ. Не вдаючи ся в історию країв, підносить автор, що нїмецьке право увійшло тут без ніякого впливу нїмецьких елементів, без огляду на национальні відносини, не так як в Польщі і в значній части Червоної Руси, де се право ішло в парі з нїмецькою кольонїзациєю. Він переказує уривково, коротко, неповно за иньшими вченими еволюцию міських відносин: становище міст до прилученя руських земель до Литовської держави; впроваджене воєнно-феодального устрою литовськими князями та наслїдки сього устрою, що примушували правительство і його чинники запровадити до руських міст нїмецьке право. Далї автор веде паралєлю між тутешнїм правом і міським правом в Нїмеччинї. Міське право в Нїмеччинї витворюєть ся постійним розвоєм, воно є випливом суспільної еволюциї; в руських землях воно є привилеєм, тут були відмінні потреби і обставини. Тому то руські міста і з нїмецьким правом не прийшли нїколи до повної автономічної незалежности. Автономія міст була все обмежена потребами мілїтаризму; се давало змогу посторонним орґанам вмішувати ся в справи міст. Тутешнї міські суди також годї порівнювати з судами в Нїмеччинї. Автор згадує тут коротко про модіфікациї війтівств, про ролю старостів, воєводів, дідичів, їх впливи і відносини, та заявляє, що сї відносини не були користні для міського житя. Тому городи тут нїколи не дійшли до великої самостійности і волї. „Перевага упривилейованих верств, пише автор, що вже за литовських часів привела до руїни міста, за польських часів завдяки пасивности міст і їх неохотї до військових обовязків ще збільшила ся; ціле литовсько-польське законодавство стреміло до того, аби виелїмінувати міста від публичного житя". Далї автор зазначує за Антоновичом, що міста не мають одноцїльної норми для свойого розвитку; нема між ними нїякого звязку, кожде місто має осібні привилеї; нема загальної, спільної основи, вони не творять одного тїла. „Нї одне місто не користуєть ся автономією відповідною для того, аби приняти на себе ініциятиву розвитку міської свободи, та аби могло бути взірцем і прикладом для иньших міст" (див. Антоновича Изслѣдованіе о городахъ юго-зап. края стор. 166). Тому то міста все отримують нїмецьке право від намістника, дїдича, за згодою монарха, а не від старшого міста.

Одначе при тім автор заходить в полєміку з проф. Антоновичом, збиваючи його погляд, що нїмецьке право в руських містах було лише номінальним, бо нїколи не наводжено його постанов дословно, а суворі кари нїмецького права не були практиковані; міста не придбали собі волї і самостійности, яка по характеру сього права належала ся; звязки їх з волостию не всюди розірвано: деякі навіть в доволї пізньому часї мали свою юрисдикцию над околицею. Всї ті питаня автор збуває дуже легко: що ненаводжено повного змісту нїмецького права, то се ще не промовляє по думцї автора за тим, аби се право було тільки номінальним, лише що воно раз більше, раз менше функционувало, ба приладжувало ся до даних обставин. Ріжнородність і несуцїльність не є наслїдком незнаня нїмецького права; грамоти, що надавали се право, виразно зазначують се, що відступало від загально признаної форми, нпр. незвичайне число лавників, специяльні відносини між радою і війтівством. Острі кари нїмецького права не були виконувані з причини змінених книг, якими при відповідних нагодах користувано ся. Усї ті зміни вважає автор радше за розвиток нїмецького права. Але сї й иньші вискази автора не опирають ся на фактах, а висловлені голословно.

Далї переходить автор до питаня, яку ролю відгравало нїмецьке право, коли сї міста перейшли до Росиї. Та тут його звістки не дають нам нїчого нового над се, що дали Багалїй, Кістяковський, а в части Антонович. При кінцї другого віддїлу вдаєть ся автор знову в полєміку з поглядом Антоновича, Буданова, Каманїна, що під впливом нїмецького права запанували нужда, вбожество, надужитя в руських містах; він регабілїтує нїмецке право супроти сих закидів і каже, що в тому провинили ся таки самі міста: їх пасивність, недостача солїдарности, місцеві відносини, розпаношений мілїтаризм, а вкінцї радить, що добре було би прослїдити, чи нїмецьке право становить який поступ у материяльних відносинах супроти тубильного права.

Третя частина працї п. з. „Жерела права“, себ то про те якими правними книгами користували ся в руських містах, не дає нїчого особливого по тім, що писали в сїй справі Кістяковський, Багалїй і Гомаєр. Через те ми вже не будемо згадувати осібно про сесю третю частину. Четвертий розділ п. з. „Практика міських урядів“ найбільш самостійний, бо опертий на жерельних, по части навить архивальних дослїдах. Тут автор говорить про проваджене актів, про вживанє і цитованє правних жерел, про війтівство, раду, специяльні суди, цехи, про міський принцип юрисдикциї; та й тут занадто загально трактовано сю річ, відомости, на котрих оперті сї виводи, спорадичні й досить припадкові; супроти значних відмін в практицї було б далеко відповіднїйшим студийованнє поодиноких типів (як се зробив ще тому тридцять лїт Бу-

данов). Нарештї в пятім роздїлї зазначає питання до дальших студий в сїй справі.

Працю автора, по моїй думцї, треба назвати рефератом або науковою компіляциєю на основі иньших вчених (особливо Антоновича, Буданова, Кістяковського, Багалїя, Гомаєра); при тім бракує її суцїльности і повноти, про деякі річи говорить ся так неповно і неясно, що читач, не обзнайомлений з иньшими працями, богато не міг би второпати нпр. усе переповіданє еволюциї городів, до впроваджения маґдебурського права; на оправданє автора можна сказати, що й иньші вчені про се говорять неясно, уживаючи більш здогадів як фактів. При тім автор змішав Поділє, Волинь, Київщину в одно в маґдебурському праві, а розвиток і значінє сього права в сих краях не в однім були відмінні. Не знаємо, по що автор подав нам на початку так великий реєстр актів аж на 15 сторонах, що не стоїть в ніякому звязку з працею і по просту виписаний з архивального інвентаря. Взагалї книжка автора може бути дуже користною для тих, кому, нпр. з причини мови, не приступна иньша (російська) лїтература сього питання, але і тут вона богато б виграла при більшій повнотї й ясности викладу. *Ю. К.*

Ѳ. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ магдебурскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи, Варшава, 1897, ст. II+201 (відбитка з Варшавскихъ университетскихъ извѣстій).

Буданов, Антонович і иньші вчені звертали увагу при обговорюваню історії маґдебурського права в руських землях найбільш на се, який воно зробило вплив на внутрішні відносини руських міст. Д. Тарановський поставив задачею подати по змозї повну зверхню історию сього права. По його думцї форми нїмецького права розповсюднили ся тут „не законодатною дорогою, лише дорогою судової практики, присвоєнем приватних популярно-юридичних збірників“, і ся рецепция маґдебурського права не обмежала ся що до верств — самими містами, і що до простору — самою західною Русю. Маґдебурське право було одним з жерел Литовського Статута, тому то його приняло не лише одно міщанство, але і „шляхотський стан“, воно перейшло в право Московське й нове російське.

Се все зазначено у вступному слові. Відповідно до поставленої теми дїлить автор свою книжку на пять частей. У першому віддїлї подає він історию маґдебурського права в Нїмеччинї і Річи Посполитій; тут розповідає він подрібно про перші завязки та про всї чинники (привилеї, звичаї, судові приговори — Urtheile), які виробляли се право, та перші його кодекси (земське право, звісне під іменям „Саксонське

зеркало" (Sachsenspiegel, котрого автором був Eyke von Repgowl, а час написаня 1215—1237, або 1224--1235), оперте головно на саксонському звичаєвому праві, та по ним другу головну памятку маґдебурського права: das sächsische Weichbild (специяльно міське право: перша частина його оперта на земськім праві, головним жерелом другої його части є Weisthümer старших міст, на основі котрих орґанїзовані нові міста). Подавши звістки про перші завязки і памятки сього права, говорить автор про його перехід в Польщу, Литву і Русь: в Польщу дістаєть ся воно з німецькими кольонїстами, а незабаром переходить і на тубильне міщанство та через посередництво Польщі розповсюднюєть ся і в Литовській Руси; польське правительство, каже автор, дуже радо запроваджало се право в руських землях, бо добачало в ньому добрий спосіб польонїзациї. По тім він переходить до памяток маґдебурського права в Польщі; вони ділять ся на дві части: 1) ориґінальні памятки: Landrecht (Speculum Saxonum) і Weichbild (Jus municipale), звісні в Польщі довгий час в ріжних німецьких і латинських записках, а з 1535 р. майже виключно в текстї Яскера; 2) місцеві памятки, працї Церазина, Joannis Cervi Tucholiensis, Ґроіцкого, Щербіча; автор дає їх бібліоґрафію, а опісля говорить про хелмінське право і його памятки.

В другій частинї своєї книжки д. Т. досить широко застановляєть ся над тим, якими жерелами маґдебурського права користували ся в руських маґдебурґіях Річи Посполитої, та в яких відносинах було звичаєве право до писаного маґдебурського права. Від основного обговореня сього залежатиме вивід, чи німецьке право було лише номінальним, як се твердить Антонович, чи активним, як гадає Буданов і Кістяковський. Одже автор на основі судових актів маґдебурґій (друкованих) і на основі кодифікациї спорудженої специяльною комісиєю в гетьманщинї (вид. Кістяковським) приходить до такого виводу: маґдебурґії Річи Посполитої, не можучи користувати ся маґдебурським правом immediate з німецьких і латинських текстів, користували ся ними з другої руки — польськими підручниками Щербіча і Ґроіцкого. В судах користували ся ними в польській мові; були й руські переводи, але неповні. А вкінцї сього д. Т. ось так висловляє ся: „Маґдебурське право в руських городах Річи Посполитої було не номинальним, але дійсним, активним; воно вживало ся в судах в польських виданях Ґроіцкого і Щербіча. Але поруч з маґдебурським правом функционувало і вживало ся руське звичаєве право, старина, стародавна бувальщина батьків і дідів".

Третя і четверта глави подають детайльний розбір праць Ґроіцкого і Щербіча. Автор доказує, що Ґроіцкий уживав латинського текста Яскера і що більша частина його артикулів є перекладом поодиноких місць Ляндрехта і Вайхбільда; рідко коли він дословний, але за те все

вірно переповідає гадку первотвору; жерелом меншої части артикулів є польське право: звичаєве право і писанє статутове й соймове право; цїлю Ґроіцкого було популяризувати маґдебурське право в темних масах міщан. Для підручника Щербіча взірцем що до форми було Promptuarium Яскера, що до змісту — то його Saxon є дословним перекладом, без всяких змін, Speculi Saxonum i Juris Municipalis; перекладаючи Щербіч мав під рукою латинський текст (Яскера) і нїмецькі тексти саксонських памяток. В роздїлї пятому подає автор загальну характеристику творів Ґроіцкого і Щербіча з історичного і лїтературного боку та виказує звязок сих творів з полїтичною лїтературою сього часу і тут власне підносить він, що маґдебурське право увійшло в уживанє не законодатною дорогою, лише судовою практикою, як на се вказують твори Щербіча і Ґроіцкого.

Як видко, д. Тарановський завдав собі доволї працї; подані ним аналїзи памяток у всякім разї мають свою вартість; щож до головного, поставленого ним питання — чи маґдебурське право в руських містах було активним, чи лише номінальним, то його пояснєнє не дуже тривке, бо автор користуєть ся готовим друкованим материялом, досить припадковим, видаваним для иньших цїлей, тим часом як се питаннє могло б бути рішене тільки архивальними специяльними студиями маґістратських актів.

Ю. К.

Историческое описаніе Кіево-Андреевской церкви священника Ѳ. Титова, К., 1897.

Се „історичне описаніе“ починаєть ся дуже не історичною вказівкою, що андреївська церква стоїть нїби то на тому саме місцї, яке осьвятив своїми ногами ап. Андрій. Автор, видно, задля благочестія жертвує істину. Після коротенького та сухого реєстру тих церков, що стояли здавна на Андриєвій горі, автор оповідає про заснованнє теперішньої церкви 1744 р., про її будуваннє, що тягнуло ся аж до 1761 р. та про „ремонти“, що їх безлїч було, починаючи з 1787 р. і до 1896; усе се закінчуєть ся описю зверхнього і внутрішнього вигляду церкви. Як сама ся опись, так і історичні додатки до неї накидані на скору руку без жадної докладности, без можливої повности. Автор ипр описуючи „высоко-художественный памятникъ“, минає зовсїм питання про архітектуру та про значіннє сеї артистичної памятки. А що до історії, то автор і не зачепив того материялу, що лежить, як то нам відомо, у консисторськім архіві. Як би не було показано, що виданнє сеї брошури йде на користь андреївської церкви, то можна було б звернутись до автора з питаннєм: на віщо видавати такі „историчні описанія“?

Ф. Я.

Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ. Составилъ А. Н. Неустроевъ, Спб., 1896, стор. 32.

Ся брошура подає коротеньку (на дві картки) житепись і хронольоґічний реєстр творів В. Рубана. В. Рубан родив ся 1739 р. в українськім місточку Білгороді (коло Київа). Учив ся з першу в київській духовній академії, пізнійше в московськім університеті. По скінченню наук був товмачем турецького язика в „Коллеґії Иностраннихъ дѣлъ". 1763 р. покинув се місце і кинув ся на поле журналїстики. 1769 р. почав видавати сатиричний тиждневник „Ни То ни Сіо", котрий одначе з 20 числом перестав виходити. Не довгим також житєм тїшили ся два иньші ним видавані журнали „Трудолюбивый Муравей" та „Старина и Новизна". Покинувши місце журналїста став він протоколистом „Правительствующаго Сената межевой канцеляріи". 1778 р. був директором новоросийських шкіл. Умер 1795 р. в Петербурзї. Він полишив по собі велику лїтературну спадщину найріжнороднїйшого змісту: поезиї й повісти, ориґінальні і перекладані, росправи історичного і ґеоґрафічного змісту. Ось важнїйші з них, що доторкають ся близше історії та ґеоґрафії України:

„Краткія географическія, политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи съ пріобщеніемъ украинскихъ трактовъ и извѣстій о почтахъ такожъ списка духовныхъ и свѣтскихъ тамо находящихся нынѣ чиновъ, числѣ народа и проч. изъ разныхъ мѣстъ собраны и изданы въ свѣтъ Василіемъ Рубаномъ въ С. Петербургѣ 1773".

„Краткая лѣтопись Малыя Россіи съ 1506 по 1776 годъ съ изъявленіемъ настоящаго образа тамошняго правленія и съ пріобщеніемъ списка прежде бывшихъ гетьмановъ, генеральныхъ старшинъ, полковниковъ и іерарховъ; такожъ землеописанія съ показаніемъ городовъ, рѣкъ, монастырей, церквей, числа людей, извѣстій о почтахъ и другихъ нужныхъ свѣдѣній. Іздана Василіемъ Гр. Рубаномъ въ СПБ. 1777 года".

„Землеописаніе Малыя Россіи, изъясняющее города, мѣстечки, рѣки, число монастырей и церквей, и сколько гдѣ выборныхъ козаковъ, подпомощниковъ и посполитыхъ по ревизіи 1764 года находилось, и проч. издалъ Василій Рубанъ СПБ. 1777 г.".

Реєстром, як вище сказано, і вичерпуєть ся з рештою зміст брошюри. *С. Гм.*

И. А. Куриловъ — Роменская старина. Историческія, статистическія и бытовыя записки о г. Ромнѣ и его обывателяхъ, отъ начала города до нашего времени въ че-

тырехъ частяхъ съ прибавленіемъ историческаго и статистическаго описанія всѣхъ городскихъ церквей, Ромни, 1898, с. 346.

Від часу до часу в літературі науковій з'являють ся праці провінцияльних аматорів-істориків. Ранїйше таких праць бувало більше, але останними часами зустрічають ся вони не так часто. Такі історики — се наступники в напрямі давнїх авторів „лїтописців вкратцї" й „хроноґрафів". Вони беруть ся за свою працю з бажаннєм ославити власне імя й познайомити публику з історией їх рідного міста. Сповнити свій замір їм досить легко: ранїйше починали з Антиохиї і Риму, з початку сьвіта й еміґрациї Троянцїв, в наші часи починають вже кількома цитатами з лїтописів і історичних книжок загального зміста (вплив нових методів і напрямів наукових) і потім почувають себе цїлком у власній сфері. Автор уміщує в своїй книжцї опис будинків і церков, перелїчує, коли які бувають ярмарки, подає анекдоти з життя місцевих архієреїв і урядників, нотує надзвичайні атмосферичні з'явища і т. и. Нарештї бажаннє автора сповнено, імя його красуєть ся на кількох тисячах примірників, а покупач не знає до якого відділу зачислити книжку.

Отсї то твори нагадує нам праця д. К. На зміст її натякає просторий заголовок книжки, а про методу автора може сьвідчити той наприклад факт, що висловлюючи думку про ідентичність Ромен і Римова, автор підперає її вказівкою на переклад Слова о полку Ігореві, зроблений Майковим. Більш цїкавости, нїж історичні розвідки д. К., мають його власні згадки про житє міста Ромен за недавні часи. *О. Г-ий.*

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр. Т. I. Учебныя заведенія въ западныхъ губерніяхъ до учрежденія Виленскаго учебнаго округа, 1782—1803. Спб. 1893; т. II. Уч. завед. въ зап. губ. 1802—1804. Спб. 1897.

Істория народньої просьвіти в Росиї в кінцї XVIII та в початку XIX ст., показана на підставі докладних офіцияльних материялів, повинна мати великий їнтерес. Заведенє народнїх шкіл за Катерини II, орґанїзация міністерства народньої просьвіти в перші роки царюваня Александра I були кращими проявами просьвітних змагань росийського уряду і викликали в суспільности глибоку прихильність, що була першою проявою початків її самосьвідомости. В новому виданю М. Н. Пр. можна би ждати образа тих прояв; але вже другий заголовок (учебні інституциї в західних ґубернїях) показує, що видавцї мали на оцї якусь иньшу завдачу. Завдача ся подекуди вияснєть ся передмовами до обох

томів, підписаними д. Іваном Корніловим (особою, що займала високе становище в М. Н. Пр. за покійного мінїстра ґр. Делянова). Передмова до 1 т. починає ся ляконїчною заявою, що в 1 т. містять ся „материяли про школи західної Росиї за час перед заведенєм Виленського учебного округа“, при тім документи до царюваня Катерини II дають понятє „про те, щó власне було нею зроблено для заведеня росийських шкіл у західній країнї і в загалї для просьвіти свого народа“. Сама передмова дїлить ся на чотири глави. Перша глава то дуже коротенький нарис орґанїзациї народньої просьвіти до Катерини. Нарис той зроблений на підставі офіцияльних документів, по більшій частинї навіть їх словами, а про те не визначає ся докладністю: так у ньому не згадано про заснованє сухопутного шляхетного кадетського корпуса за Анни Йвановни та ґімназий у Москві при Єлисавети Петровни. У другій главі виложено погляди й роспорядженя Катерини що до народньої просьвіти, в частинї по офіцияльним документам, в частинї по переписцї її з Ґріммом (про котрого „кстати“ наведені декотрі біоґрафічні подробицї). Третя голова то нарис дїяльности Коммиссіи объ учрежденіи народныхъ училищъ. У четвертій викладають ся погляди Катерини на значінє „западнаго края“ і наводить ся зложений Комісиєю плян реформи польських шкіл. Нарештї згадує ся про переміну правительственної системи після смерти Катерини. Останнї рядки передмови очевидячки дають ключ до всего виданя. Автор вказує на „этнографическія и политическія особенности“ західно-руської країни, що їх „нельзя не принимать во вниманіе при всякаго рода мѣропріятіяхъ, относящихся къ западнымъ губерніямъ и между прочимъ, всѣхъ соображеніяхъ и распоряженіяхъ по учебной части“, і поясняє, що пок. мінїстер нар. просьвіти Делянов поручив йому виданє актів Виленського учебного округа. І так, ясно, що ми маємо тут дїло не з науковим виданєм материялів для історії народньої просьвіти в Росиї, а з тенденцийним добором фактів, що служать основою для обрусительної дїяльности росийського правительства в західній країнї. А в тім, сам редактор пробалакує ся в передмові що до справжнього значіня своєї працї. Росказуючи про дїяльність Комісиї народнїх шкіл, він завважує: „Журналы и дѣла этой коммиссіи за все время ея недолгаго существованія хранятся въ архивѣ М. Н. П. Это драгоцѣнное собраніе заключаетъ въ себѣ матеріалы первостепенной важности для исторіи просвѣщенія въ Россіи съ 1782 по 1803 г. Они заслуживаютъ самаго тщательнаго изученія и обнародованія. Мы извлекли изъ архива... только то что касается западныхъ губерній“. Інтересно, що такий горячий інтерес до західної країни, його етноґрафічних і полїтичних відмін, не перешкодив автору переслїпити таку важну появу як дїяльність Київської Академії,

про котру в передмові зовсїм не згадує ся, хоч межи виданими документами є докладний опис її орґанїзациї з 1802 р.

Тенденцийність, що ясно видна в передмові до 1 тома, виходить зовсїм на верх у передмові до 2 тома, де містять ся документи до часу заснованя Виленського учебного округа. Уже епіґраф (узятий з евангелия!): „отъ устъ твоихъ сужду ти“ показує, що ми маємо діло не з спокійним науковим дослїдом, а немов з полїтичним памфлетом, цїль котрого — обмовити діяльність одного з найблизших співробітників царя Александра (кн. Адама Чарторийского). Але пізнавши близше передмову, ми переконуємо ся, що се зовсїм не памфлет, а якась чудна компіляция з цїлого ряду найріжнїйших творів; авторових тут усього 12 сторін (із 96), тай ті служать тілько для того, аби повязати, бодай поверховно, наводжені ріжнородні материяли. Материяли-ж справдї незвичайно ріжнородні. Тут є мемуари Ад. Чарторийского та І. Семашка — двох великих місцевих дїячів, що працювали в ріжний час і в двох супротивних напрямках; далї — мемуари двох наполеонських ґенералів, баронів Біньона і де-Марбо, для котрих Польща була зовсїм чужою країною, а Наполеон її великим реформатором; нарештї — виривки з твору цариці Катерини, Карамзіна*) та Соловйова. Все се материял, що його треба основно переробити для того, аби з него можна було зробити які небудь виводи; тим часом автор передмови полишає робити ті виводи самим читачам, а сам тілько иноді старає ся підповісти їх — то своїми замітками (див. н. пр. дуже тенденцийні замітки до мемуарів Чарторийского на ст. XIII, XIV, XXX, XXXII) то вказанем на авторітетного з його становища писателя (Карамзіна, Побєдоносцева). При тім автор так шанує свої жерела, що вибирає з них не тілько те, що просто йде до справи, але й в загалї те, що показує ся йому інтересним. Так у мемуарах Чарторийского збережені його згадки про службу на урядї мінїстра заграничних справ; у мемуарах Семашка — споминки не тілько про сполученє уніятів у 1839 р., але й про дальшу діяльність автора й відносини його до місцевої адмінїстрациї до 1859 включно; в мемуарах французьких ґенералів — подробицї наполеонського походу і навіть відзив вояків про Польщу: „Як! і Поляки сьміють ще називати се батьківщиною!“ Він не вважає потрібним поправити навіть фактичні помилки своїх жерел. Так на ст. XXXV він наводить звістку Чарторийского, що ґр. Завадский виховував ся в польських єзуїтських школах; самого

*] „Записки о Польщѣ“. Чи не красше-ж було цитовати ті його твори, що були викликані новою орґанїзациєю народньої просьвіти: „О новомъ образованіи народнаго просвѣщенія въ Россіи“, „О вѣрномъ способѣ имѣть въ Россіи довольно учителей“.

Чарторийского називає потомком якогось литовського князя Кири-гелло (ст. II).

Та коли передмови до обох томів годі не признати більше ніж невдатними, коли сама завдача виданя виходить досить сумнівною, то материяли напечатані в сему виданю все таки дуже інтересні. Їх можна розділити на два відділи — документи до орґанїзациї просьвітної справи в Росиї в загалї (Комісия народнїх шкіл, Мініcтерство народньої просьвіти) і в західних ґуберніях особливо. В першому томі до першого розділу належать: пляни головних народнїх шкіл у ріжних ґуберніях (N 3, 7, 8), відомости подані Комісиєю сенатови про школи під її доглядом (N 37, 38, 45, 48, 49). До другого розділу належить богато документів про відкритє в країнї народнїх шкіл і їх діяльність; особливо повні й цікаві відомости про київську головну школу (N 11, 15, 17, 19, 21, 59, 62) і такіж докладні відомости про школи, що істнували ще за польського правительства — особливо про виленський унїверситет і залежні від нього школи, відомости, що рисують прегарний стан того, одинокого в країнї, вищого наукового інститута (N 46). Виленський унїверситет, заснований в 1578 був зреформований Едукацийною комісиєю в 1780 р. в дусї тогочасної европейської науки; при унїверситетї була астрономічна обсерваторія, кабінети фізики та натуральної історії, ботанїчний сад, анатомічний театр, хемічна лябораторія, бібліотека, саля рисованя й мальованя та клїнїки; професорів (у 1801 р.) було 40, студентів 256. Унїверситетови підлягало 13 повітових шкіл, що мали ріжну орґанїзацию і складали ся з 3 до 6 кляс. У 1803 р., після заведеня мініcтерства нар. просьвіти, від виленського унїверситета зажадано відомостей про учебні інституциї країни, і комісия народнїх шкіл заявила про непорозуміня, викликувані незгодою польського устава, зложеного Едукацийною комісиєю, що зіставав ся в силї в сїм краю, з „уставом“ про народнї школи Катерини II (N 68); між иньшим викликували непорозуміня видані Едукацийною комісиєю підручники: в одному з них волинський ґубернатор Куріс доглянув „свойственное республиканцамъ вольнодумство, противное самодержавной власти“ (N 43), а директор подільських шкіл Мишковский подав навіть цілий „реестръ книгамъ наполненнымъ многими изъясненіями, неприличными монархическому правленію“ (N 51). Кн. Репнїн, як був литовським ґенерал-ґубернатором, то поробив богато перемін в орґанїзациї Виленського унїверситета: намісь двох колеґій, моральної та фізичної, завів три факультети, моральний, фізичний і медичний, скасував надзвичайні лекциї професорів з додатковою за них нагородою, скасував посаду ад'юнкта при астрономічній обсерваторії, скасував посади платних учителїв у повітових школах і примусив черцїв ріжних орденів вести науку безплатно, скасував

конвікт для бідних студентів і передав його засоби кадетському корпусови, що не мав нічого з універсітетом і т. и. (N 69).

У другому томі до першого розділу належать протоколи комісий про засноване міністерства народньої просьвіти; на засіданях комісий, посьвячених сій справі, обговорювано проєкти членів комісиї Клінґера про засноване сільських парафіяльних шкіл, Фусса про збиране відомостей про тогочасний стан шкільної справи в Росиї та про розділ Росиї на шість поясів, де повинні бути отворені універсітети, Янковича де Мірієво про отворене нових універсітетів у Петербурзї, Казанї, Київі, записки Фусса, Янковича де Мірієво, Чарторийского про орґанізациї шкільної справи в Росиї (N 112 і 113). На жаль, протоколи комісий надруковані без доданих до них проєктів, що їх обговорювано. До першого-ж розділу належать „предварительныя правила народнаго просвѣщенія“, зложені на підставі згаданих повище проєктів (N 117). До другого розділу належать усї иньші документи, з котрих назвемо тілько важнїйші: „Акты утвержденія для Императорскаго Университета въ Вильнѣ“, „Уставъ и штаты Имп. Виленскаго У-та и училищъ его округа“ (N 120, 22) — се новий устав з розділом універсітета на чотири факультети (1) физическихъ и математическихъ наукъ, 2) врачебныхъ или медицинскихъ знаній, 3) наукъ нравственныхъ и политическихъ и 4) словесныхъ наукъ и свободныхъ или изящныхъ искусствъ), з побільшенєм пенсий і скасованєм більшої частини реформ, зроблених Репнїним, що полишали універсітетови повну самоуправу. Доповняють сї документи иньші що до діяльности універсітета: про вибір ректором прелата Стройновского (128), про командировку за границю трох ад'юнктів (127), про запросини на катедру двох звісних европейських учених Франків (185), про вибір почесними членами універсітета ріжних заграничних учених (189), про розділ лєкций в універсітеті (146), про збиранє фізикальних і природничих відомостей з виленського учебного округа (256), про веденє метеорольоґічних обсерваций в усіх учебних закладах округа (153). Сюди-ж належать документи про середнї школи, що підлягали універсітетови: про засноване учительської семинариї при універсітеті (153), про догляд за здібностями директорів ґімназий та інспекторів шкіл до веденя своїх обовязків (151), про такий же догляд за учителями (152), про вибір візитаторів шкіл виленського округа (123). Дуже інтересні поодинокі роспорядженя про отворенє ріжних шкіл, про призначенє на те фондів (по б. ч. із поєзуїтських і базиліянських маєтків) та про приватні дари на справу народньої просьвіти (з них найзначнїйші — даровані ґр. Илїнским 20 т. зл. на волинську ґімназию, і 1 міліон на пансион для дївчат, 1 м. на школу глухо-нїмих в Романові — N 164). Дуже інтересні звістки про пе-

реміну головної народньої школи у Київі на ґімназию, при чому вийшла незгода межи попечителем Чарторийским і інспектором шкіл Т. Чацким про мову: Чарторийский поклав, аби предмети подавали ся в російській мові „какъ въ древнемъ россійскомъ городѣ", Чацкий стояв за польську мову. Чарторийский висловляв ся, в рапорті міністрови в користь росийської мови, бо польська молодїж повинна приготовляти ся до служби новій вітчині, а з другого боку малоросийська молодїж, особливо заднїпрянська, здавна учить ся в Київі; нарештї заведенє польської мови „не обошлось бы безъ неудовольствія и отъ самыхъ Кіевлянъ, если бы они чрезъ введеніе въ училища ихъ неупотребляемаго ими польскаго языка принуждены были изъ своего губернскаго города посылать въ другую губернію дѣтей, обыкновенно до сего времени воспитываемыхъ по россійски" (229). *В. Г.*

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1898, I, с. 1—39).

Син звістного фільольоґа Всеволод Срезневский на підставі друкованих і недрукованих материялів — кореспонденциї та записок свого батька, актів Харьківського унїверситета і т. и., подає відомости про лїтературні і наукові роботи свого батька перед його подорожею по славянських землях 1839 р. Ужиті невидруковані материяли надають інтерес сїй статї; для нас особливо інтересні відомости про ту харьківську громадку з українськими национальними і лїтературними інтересами, до котрої належав тодї й Срезневский та займав визначне місце як видавець „Запорозької Старини". Як можна було й сподїватись, кореспонденция Срезневского містить чимало інтересного для історії сих раннїх стадий в розвою українофільства; в статї В. Срезневского подано дещо інтересне з неї і можна тільки жаловати, що не зачерпнув він з неї більше. Інтересні нпр. відомости про одного з другорядних репрезентантів тодїшнього українського руху Шпигоцького, сильного українофіла, з його мріями „про славу нашої України, рідної неньки нашої" і надїями, що козацтво, скінчивши свою полїтичну ролю „заковакує на поляхъ сладкаго пѣснопѣнія"; про відносини Срезневского до Метлинського, про Костомарова й його поворот до українофільства: в листї 1839 р. він каже про себе, що він в очах прирожденних Українцїв, як Метлинський, „бідний неофит, перекрещенець, перевертень, і тим тільки й можна менї простити, що хоч може я не вмію гаразд зовсїм переродить ся, так кохаппє у мене щире і серце за Вкраїну бєть ся більш нїж у якого справного южноруссаа" і т. и. Сам Срезневский і в сей період житя був тільки українїстом, не українофілом, уважає себе Великоросом.

Взагалї можна тільки пожадати, щоб кореспонденция Срезневского була видана, бодай що найбільш інтересне, як найскорше.

До статї додано передмову до Запорозької Старини, 1833 р.

М. Г.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка (Русскій Архивъ 1898, III, ст. 463–476).

Автор навязує до статї Матова в „Камско-Волжскомъ краѣ“ за 1897 р. де про Шевченка тілько напутано, що треба виділити правду від неправди. Мова йде про засланє Шевченка з Оренбурґа в Орськ, куда поет прибув 22 червня 1848, а 23-го записали єго у баталїон і приділили до роти. Оповіданє про се опирає автор на архівних документах. Звичайно транспорти з провіянтом і боєвими припасами за Урал виправляли ся з Оренбурга весною. В початку 1848 р. мали також висилати такий транспорт, а що 4-ий лїнїйний баталїон, котрий був призначений для супроводу і охорони транспорту, не мав відповідного числа людий, то забрано до сего з 5-го баталїону 200 людий, між иньшими Шевченка. 20 мая вийшов транспорт з Илецкої Защити, кріпости, 62 верстви від Оренбурґа, під проводом підполковника Маркова (а не Шрейбера, як каже Гаршин). Тим чином від 1 мая 1848 Шевченко став числити ся до 4-го баталїону, а не, як досї думали, до 5-го. По тім д. Ю. не переходить до участи Шевченка в аральскій експедициї, що виступила в степ рівночасно з транспортом під проводом А. И. Бутакова, лише задержує ся над його поворотом з експедициї, його житю в Оренбурзї і засланю в Ново-Петровське укріпленє, про що ріжні ріжно росказують. Шевченко вернув ся з експедициї просто в Оренбурґ (а не в Орськ) 12 листопада 1849, і його тут призначили до 2-ого лїнїйного баталїону. 8-го лютого 1850 виправлено Шевченка до Гурєва, щоби з „открытіемъ навигаціи“ вислати їх в Ново-Петровське укріпленє. Та чомусь потім знесено сей наказ і з початком мая Шевченко вертає в Оренбурґ, а 12 с. м. іде до Орська. Аж 17 жовтня переводять його в 2-ій півбаталїон 1-го оренбурґського баталїона, що стояв у Ново-Петровськім укріпленю і тут зістав поет до кінця військової служби, до 1 серпня 1857. Далї оповідає ся, що Шевченко вів себе в Оренбурзї скромно і тихо і не запивав ся — як то оповідають деякі біоґрафи. Вкінци, доказує неімовірність і суперечність з фактами деяких анекдот про Шевченка, поданих у Матова. *М. Кор.*

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ. (К. Старина, 1898, II, ст. 194—209).

Відносини Шевченка і артиста-коміка Щепкина мали важне значіннє в житю першого, але не прослїджено до тепер, де і коли ті два

приятелї познайомили ся. Знайомість ся походила мабуть з часу першого побуту Шевченка в Петербурзї, в кождім разї з сорокових років, як можна догадуватись з Шевченкової „Пустки“; з сеї поезиї можна виводити, що знайомість та походить з часів подорожи Шевченка по Українї. Ріжниця віку (Щепкин був о чверть віка старший від Шевченка) не стояла на перешкодї їх приязни, а лучила їх щирість, однакова доля в минувшім житю і однакова мета. Засланий в неволю Шевченко нїчого не відав про свого „друзяку“ і доперва 1856 Я. Кухаренко познайомивши ся з Щепкиним доніс про нього поетови. У Шевченка не сходив з думки його старий приятель, а іноді являв ся йому в снї. В листах до Я. Кухаренка Ш. здоровкав ся частенько з своїм другом. Вертаючи з неволї хотів Шевченко задержати ся в Москві, аби побачити Щепкина. Не маючи дозволу їхати до Петербурга задержав ся Шевченко в Нижнім Новгородї. З давнїх приятелїв поета відвідав його тут одинокий Щепкин. Обставини, серед яких наступила стріча обох приятелїв, показують, в якім поважаню був Шевченко у Щепкина. Шевченко хотів поїхати умисно до Москви, щоб побачити ся з своїм другом. Щепкин знаючи материяльні відносини поета рішив ся сам поїхати до Нижнього не вважаючи на свій старечий вік (йому було тодї 70 літ) і зимову пору. Заходом Шевченка удало ся виєднати у директора театру в Новгородї позволенє на гостинний виступ Щепкина в кількох ролях. Шевченко дуже зрадів приїздом друга і оба повитали ся як брати. Радість Шевченка дійшла до найвисшого степеня коли побачив старого артиста в роли Чупруна в „Москалю чарівнику“. Оба други відвідували своїх знайомих, завсїди разом і не могли нарозповідати ся оден одному і натїшити ся оден одним. По відїздї Щепкина писав Шевченко раз-враз до него про свої грошеві клопоти і або у його самого просив грошей, або просив, щоб йому прислав гроші від иньших людей за його рисунки. Коли 1858 р. Шевченко за дозволом повертав до Петербурга, то вступив до Москви, де знов бачив ся з Щепкиним, але уже останнїй раз. Потім листував ся, але майже виключно говорив про свої клопоти маєткові. Останнїй лист Шевченка до Щепкина був з 6 грудня 1858 і на тім закінчили ся зносини його з приятелем, що умер 1863 року.

Такий зміст „очерка“ д. Ярцева, написаного на основі виданих в Росиї материялів; головна ж біоґрафічна праця про Шевченка — Кониського зістала ся йому невідомою. З поміж листів Ш. автор подав оден недрукований, з автоґрафа, що його має у себе. *М. Кр.*

Исторія С. Петербургскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1895). Составилъ Д. Д. Прото-

попов ъ, Спб., 1898 стор. 370+XLI. (Видання Императорского Вольного Экономического Общества).

Року 1861 при названому Товаристві з ініциятиви Лашкарева орґанізовано „Комитетъ Грамотности“; головною задачою його було пиклування про народню осьвіту. Року 1895 уряд скасовав його. В названій книжці д. Протопопов на підставі джерел урядових і росповідає історию сего комитета. Історія вельми цікава, а ще більш журлива. В книжці д. Протопопова, наче в зеркалї, виразно бачимо боротьбу сьвіта з темрявою, ретроградства з поступом, паростків волї з самовластєм бюрократизму. Можна сказати, що історія Комітету Грамотности єсть вельми скорочена, але яскрава і певна історія культури російської за останні часи після скасовання 19 лютого р. 1861 крепацтва. Як ті чи иньші погляди головних адмініcтраторів Росиї відбивались на дїяльности і напрямі Комітета Грамотности, так відбивали ся вони і на цїлому житю громадському і полїтичному усеї Росиї.

Ледві Комітет Грамотности, котрому сприяли тодїшнїй мініcтер „Госуд. Имуществъ“, народивсь в квітнї р. 1861 на сьвіт божий, як мініcтер вн. справ Валуєв вбачає „неправильныя дѣйствія Вольнаго Экономическаго Общества учредившаго Комитетъ Грамотности собственною властію“ (стор. 11) і випрошує у царя приказ, що потроху паралїжував дїяльність Комітета. Перегодом і мініcтер осьвіти ґраф Путятін 19 жовтня того-ж року, довідавшись „изъ разныхъ вѣдомостей“ (часописів) про істнування Комітета, питає В. Е. Товариство, на яких „законныхъ основаніяхъ этотъ Комитетъ учрежденъ“? Ґрафу Путятіну відповіли, що Комітет орґанізовано правом статутів В. Е. Товариства (стор. 13). Финансова спромога Комітета була вельми мизерна, тим то щоб добути грошей на орґанізацию школи, яка-б виготовляла сільских учительок, комитет заходив ся спорудити концерт. Коло сїєї справи найбільш працював ґенерал Половцов. В оповістках про концерт помилкою було ужито слова „женская семинарія“. Шеф жандарів князь Долгорукий зараз же зняв цїлу переписку про сю „семинарію“; вийшла чимала колотнеча (стор. 19). Найбільша причепистость адмініcтрациї до Комітету роспочалась року 1866, коли мініcтром осьвіти став ґраф Толстой. „Мѣропріятія“ проти Комітету то більшали, то меньшали аж доки р. 1894 мініcтри вн. справ Дурново і осьвіти Делянов не виклопотали 17 листопаду 1895 царського приказу, щоб Комітет Грамотности перейшов під догляд і орудовання мініcтра осьвіти, котрий повинен надати Комітетови новий статут. Ґраф Делянов і надав такий статут, на який Комітетови не можна було згодити ся, і Комітет погиб! Така в коротких словах історія Комітета. Але книжка д. Протопопова цікава не тільки взагалї; вона

має за для Українців свій специяльний інтерес: вона росповідає на підставі архивних документів — історию відносин Комітета в справі домагання Українців, щоб в українських народнїх школах пановала і мова, і книжка українська. Отсї відносини автор доволї широко і з певних жерел росповідає на стор. 20, 79, 125, 126, 175, 185, 189, 202, 276—283 і ин. Ми перекажемо їх за автором короткими словами, радячи цікавому читачеви перечитати усю книжку д. Протопопова.

Ініциятива сеї вельми важної справи належить українським діячам з Полтави; вони вдали ся в Комітет з петициєю, щоб в українських школах пановала мова українська. Комітет в перший період своєї діяльности (1861—65) боронив сю справу: „высказался въ пользу введенія украинскаго языка въ народную школу и о необходимости этой мѣры довелъ до свѣдѣнія министровъ Народнаго Просвѣщенія и Государств. Имуществъ"; опріч того комітет заводив до катальоґу добрих книжок і українські. Питання про шкільну мову і автор „Исторіи" признає „важнымъ, принципіяльнымъ". На стор. 79 читаємо: „Возбужденіемъ своимъ данный вопросъ обязанъ главнымъ образомъ групѣ просвѣщенныхъ и энергичныхъ украинскихъ дѣятелей, жившихъ въ Полтавѣ. Это были: Лобода, Кониссвій, Пильчиковъ, Оболонскій, Коссовъ, Куликъ, Куровъ и др.; часть ихъ была вскорѣ выслана административнымъ порядкомъ въ далекія окраины: Мезень, Пинегу, Тотьму; они и изъ далекой ссылки сносились съ комитетомъ; но умолкли, встрѣчая равнодушіе къ своимъ планамъ". В тій самій справі прислали в Комітет петицию і з Київа 84 учителї недїльних і щоденних народнїх шкіл. В гуртї отсїх 84 чоловіка бачимо підписи (ст. 81) на першому місцї Павла Чубинського, далї Солонини, Свидницького, Волод. Антоновича, А. Андрієвського, Боровиковського, Рильського, Хижнякова, Рубинштейна, Драгоманова, Кистяковського (Федора) і т. д.

Цїлий рік 1862 питання про шкільну мову на Українї не сходило з черги в Комітетї, і хоча проти української мови виступав дехто з товаришів Комітета, найпаче Сафронов, Хотинский, проф. Коялович і київський дїдич Єрмеєв, одначе велика більшість Комітету стояла за українську мову, і в листопадї він висловив: „невозможность согласиться съ мнѣніемъ о безполезности первоначальнаго преподаванія грамоты на малороссійскомъ языкѣ въ южнорусскихъ селеніяхъ". Річ певна, додає д. Протопопов, що нї в 70, нї в 80 рр. „Комитетъ не постановилъ бы ничего подобнаго" (стор. 84). Факти підпирають таку думку вп. автора. Бачимо, що від р. 1865—6, коли наступив другий період діятельности Комітета, річ про українські книжки і мову замовкла в Комітетї, аж до р. 1894. Ще року 1866 Комітет „изъ списка одобренныхъ имъ книгъ, даже выпускаетъ отдѣлъ малороссійскій, на томъ основаніи, что книгъ

на этомъ языкѣ нѣтъ въ петербургскихъ книжныхъ магазинахъ и что въ Петербургѣ нѣтъ лицъ достаточно знакомыхъ съ украинскою литературою, которыя могли бы быть экспертами при оцѣнкѣ книгъ (ст. 20).

Вп. автор „Исторії“, цілком і щиро переконаний ідеєю справедливости і права української мови пановати в українській школї, на стор. 280 додає, що в архиві Комітету зберіг ся реєстр книжок українських, які „одобрилъ“ до 1866 Комітет; з 31 назви тих книжок було р. 1866 в продажі в Петербурзї 17 назв, в книгарнях Кожанчікова і иньших, більш 2000 примірників; але про такі книжки у Київі, Харкові і ин. містах на Україні не було зібрано в Комітетї ніяких звісток. А що до недостачи експертів, дак Вп. автор називає 14 чоловіка осьвічених Українців — переважно письменників, що жили тодї в Петербурзї, між ними „Костомаровъ и Мордовцовъ, компетентность которыхъ стояла внѣ сомнѣнія“ (стор. 283).

Дійсне, причина того, що Комітет повернув ся р. 1866 спиною до української книжки, була не в тім, на що вказував Комітет. Більшість Комітету, навіть в рр. 1861—62, хоч і сприяла справедливим бажаням Українців, але сприяла не з переконання, а під впливом часу: що у неї провідної ідеї в сїй справі, ідеї, перенятої глибоко, усіма нервами, не було, се знати з того, що Комітет однією рукою тримав ся за українську мову і книжку, а другою, як справедливо помітив і автор „Исторії“ (стор. 16) — „за содѣйствіе обрусенію Польши“. І от скоро повіяв иньший вітер, Комітет і собі відвернув ся від української мови і книжки і взяв ся, — чи свідомо, чи нї, се все однаково — спріяти реально обрусенію Украіни.

Нарештї р. 1894 за своє право знов обізвали ся до Комітету Українцї, спершу з Чернигова по ініцияттиві Ілї Шрага, а потім і з Київа. На жаль — небавом наступило скасовання Комітета. Можна, одначе, гадати, що сим разом Комітет, де пановала вже частина людей лїберальних, де голоси Єремєєва, Скарятина і т. и. були принишкли, був би обізвав ся справедливо.

В книжцї д. Протопопова стрічаємо цікаві факти на користь української книжки; Великороси: академик Самбікін і відомий педаґоґ Бунаков — автор кількох книг для народу — прохали Комітет Грамотности присилати задля народа в слободи Острогожського і Новохоперського повіту Вороніжчини українські книжки. „Народ тутешній, писав Бунаков, хоча й говорить мовою, що трохи відійшла від чистої української, одначе все-ж таки лїпше розуміє останню, ніж великоруську (стор. 279).

О. К.

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ движеній въ Екатеринославской губерніи (відбитка з час. Новое Слово 1897, IV с. 215—262).

Статя починаєть ся замісь вступу коротким побутовим образком — описом подорожи авторки по Катеринославській ґубернії і короткого побуту її в селї Пряди́ві, Новомосковського повіту, Катериносл. ґубернії. Вона заїхала до знаної собі вже від давна хати Дуплїя, проводиря секти „шалапутів“. Се було під празник Спаса і на подвірю і в хатї йшли приготованя до великого обіду, яким частували заможнїйші селяне сектанти бідних своїх громадян і гостей; гостина була для всїх без ріжниці віри.

Дальше переходить авторка по черзї всї секти Катер. ґуб.: скакунунів, шалапутів, хлистів і баптистів і подає історию кождої з них, також говорить про ріжниці і відносини одної секти до другої і до православія та про становище уряду супроти сектантів. Авторка користала з урядових справоздань, церковних журналів, а свої відомости, які з них почерпала, провіряла власним досьвідом, себто частими подорожами в сектантські села; вона зближалась з сектантами, брала навіть удїл в їх обрядах і через то відомости, які вона подає, можна уважати вповні автентичними. Тим для специялїста ся статя д. Бородаєвської може бути дуже цїнна.

На закінченє авторка висловляє свої гадки про причину сектантства: вона видить в нїм пробудженє духа народу, що вийшовши зі сну після кріпацтва, шукає собі дороги, „і його безпомічна рука стараєть ся власними силами запалити сьвітильник правди, що одначе часами в його руках сьвітить нездоровим огнем“ (авторка має на гадцї ті фанатичні подвиги сектантів, які противлять ся природним законам). Се пробудженє народнього духа, по словам авторки, належалоби використати для просьвітних і поступових цїлей, та на жаль, народу не подаєть ся систематична осьвіта, шкіл мало, а ті що є не відповідають свойому завданю; духовенство взагалї поводить ся з народом ворожо і не має у него довіря: в тім випадку сектантство дуже часто являєть ся протестом проти слуг православної церкви. Але винні не виключно сьвященники, а більше ті ненормальні відносини їх до парохіян: сьвященик жиє і мусить жити з народу, не може отже щиро працювати для него. Крім всего того, ще й закон не бере в опіку сектантів і виступає проти них виключно тільки ворожо; наслїдком того трафляють ся часто такі нелюдські сцени, які авторка описує в сїй статї, почувши їх від самих жертв тої несправедливости закона; через те сектанти замикають ся тільки самі в собі і стають неприступними для всяких поступових впливів, які виходять з поза їх громади.

М. Г-а.

Очерки простонароднаго житья-бытья въ Витебской Бѣлоруссіи и описаніе предметовъ обиходности. (Этнографическія данныя). Съ географическимъ видомъ Витебской губерніи и четырьмя чертежами въ текстѣ. Составилъ Н. Я. Никифоровскій. Витебскъ, 1895. Ст. VIII+552+CLIV.

Книжка, якої наголовок наведено висше, друкувала ся первістно в фейлєтоновім відділї „Витебскихъ Губер. Вѣдомостей“ чотирнайцять місяців від марта 1894 р. до мая 1895 р. Вона складає ся з трьох, чи то чотирьох (у автора) розділів, в котрих описано детально все, що має якунебудь стичність з їжою, одежею і селитьбою білоруського народа. Описано там виготовленє хлїба ріжного роду, страви — звичайні, щоденні і принагідні, що бувають лиш в часї великих сьвят і празників, ласощі, за якими пропадає Білорусин, посудину, якої треба при виготовленю їжі, напої і приготовленя тих, котрі в дома роблять ся; мужеську, женську і дїточу одежу, вироби її і знаряди потрібні до виробу; обістя і всьо те, що на нїм стоїть, або звязане з ним чи то посередно, чи безпосередно.

Коли прийде ся порівнати розмір книги до описаного материялу, то треба буде сказати, що опис той занадто розтягнений, особливо коли зважимо, що автор майже нїде не подає малюнків з виїмкою кількох, що можуть навіть не входити в рахубу. Брак малюнків треба уважати за головну хибу працї автора. Представмо собі, що його книжку читає чоловік з міста, не обізнаний з селом; чиж він без малюнку потрафить все зрозуміти? Те саме треба сказати навіть про етноґрафа, але чужинця, що не був на Білій Руси. А треба і се сказати, що дуже часто подибуємо тут не описи предметів, лиш їх терміни; тодї річ ще гірша, особливо коли автор подає терміни в білоруській мові, без жадних близших пояснень. Звідкиж той, що хоч знає білоруську мову, але не знає всїх льокалїзмів, може розуміти, про що ходить авторови? Через се все мусить книжка тратити на вартости. Так само треба сказати, що навіть більші описи дуже часто бувають неясні. Я не буду наводити ту примірів, але кождий, що возьме книжку до рук, переконає ся про мій закид.

Що до білоруських слів, виразів і фраз, які приходять в книжцї, то хоч автор запевнює, що при подаваню їх послугував ся чистою фонетикою, находить ся в них так много похибок проти білоруського виговору, що треба навіть дивувати ся, як міг їх зробити чоловік, що будь що будь пережив поважний вік на Білій Руси, стикав ся з селянами і мав нагоду пізнати докладно їх бесїду. Для приміру буде досить

навести таке його поясненя (ст. I, в примітках): „Для оправданя принятої тут транскрипциї треба мати на уваві, що всї неакцентовані тверді самозвуки виговорюють ся як ы, навіть по гортанних... Букви и, ю, я, замінюють ся майже все на тверді ы, у, я, при чім звичайна буква ы нерідко переходить в и“. Тимчасом у Федеровського читаємо: bratóu̯, druhí, zusím, niéjako, zaniŭós, Licho, sierédzinu, siedzić, ciażeńko, ustuplú, miàlicaju, krŭoŭju, dōbro, hétaho, diroju, nibabam, katory, tréciaho, miejsco, haławy, bylí, nakryjcie, znaju, pŭoŭnym, sypać і т. и. У Шейна: игрушкою, стояць, кубки, столикомъ, сядзиць, свою, подорожвую, дорожки, липы, хаци, малый, доиць, забъюць, мужыкъ і т. и. Щож в такім разї робити з правилом д. Никифоровського? І чи можна на його „фонетику“ спускати ся?

Говорячи про зміни, які в культурним поступом заходять в житю Білорусина, д. Никифоровский ставить ся на якесь незвичайно дивне становище. Він при кождій нагоді нарікає на ті зміни так, як би через них Білорусини пропадали, а він з невисказаної любови за ними пропадав. Коли зміни які ведуть до гіршого, то оправдане нарікане; але коли зміни йдуть до лїпшого, то за чим жалувати? Чиж правдивий білоруський патріот може нарікати на те, що його земляки-селяни будують великі вікна в домах, ставлють підлогу, намість печі, що забирала пів кімнати, вводять малі печки, купують самовари і т. д. Чи лїпше, щоби вони мешкали, як давно по хатах, що подібні більше до стайнїв, як до хат (що до тепер ще не перевело ся)? Чи можна жадати, щоби одна стадия людського розвою вічно між людьми тревала? Колиб так було, то на сьвітї не було би розвою, а нам треба-б хиба ще в перепасках коло бедер ходити. Можна вправдї подибати декуда нарікaня етноґрафів на заник такого або другого звичаю; але роблять вони звичайно так тодї, коли загинений звичай був лїпший від нововведеного, або коли його не записав нїхто, а тепер здав би ся він до поясненя якоїсь там другої річи, що має більшу вагу в науцї. Такого нарікaня як у д. Никифоровского принайменьше не доводило ся менї нїгде стрічати.

На многих місцях відступає автор від предметового опису, а подає свої рефлексиї. Розуміє ся, що чим більше лїричні ті рефлексиї, тим меньше мають вартости; без многих з них можна зовсім сьміло обійти ся; вони хіба місце забирають, а користи для читача не приносять нїякої.

На початку книжки подав д. Никифоровский мапку, що має представлювати Вітебську ґубернїю. Під нею підписав шумно: Географическій видъ Витебской губерніи. Гадав би хто, що довідає ся з тої мапи не знати як багато; тимчасом коли він не оглядав Вітебської ґуб. на иньшій мапі, то з сеї певно нїчого не зрозуміє. Кілька назв місцевостий,

і то замазаних, без рік, без подання довготи і ширини ґеоґрафічної, в маленькім розмірі — не говорять нічого. Сам проєкт подання мапи — добрий, — але виконанє його — до нічого.

Але книжка д. Никифоровского все-ж таки є не без вартости, і при згаданих хибах: материялу в нїй багато; багато з того, що записане, вийшло з уживаня і за кілька літ певно не змогло би вже дістати ся до ширшої відомости; тим воно й цїннїйше. Досьвідчений етноґраф з'уміє все покористати ся зібраним материялом, з'уміє розріжнити лїпше від гіршого, з'уміє доповнити собі те, що автор полишив невиясненим.

Коли вірити д. Никифоровскому, то Білорусини собі дуже вигідні. Вони мусять по обіді завсїди спати: „Пообідний віддих в видї сна уважає ся конче потрібним і не сплять тілько дїти, пастухи, дївчата та кухарки“. У нас в день звикли спати лише в сьвята, в иньші-ж дни тілько в літї, коли є багато роботи, коли треба робити майже цїлу ніч, так що на сон лиш 2—3 години лишає ся. Тодї по полуденку, як сонце найбільше припікає, засипляють найбільше на годину ті, що багато роблять.

Білорусини дуже побожні, а при тім любують ся незвичайно у всяких церемонїях. І так: коли сїдають до обіду, умивають руки і підходять до стола, на котрім вже розложені ложки, порциї хлїба, а в сьвяточні дни блини. Старший в родинї відмовляє молитву в голос або по тиху; за ним слїдують другі. [У нас молять ся перед їдою лишень на сьвятий вечер (перед Різдвом), та при таких нагодах, де збирає ся в гостину більше число людий, нпр. празники, весїля і др.]. Відтак кождий сїдає на своє місце, відломлює кусок хлїба з своєї порциї, посипує трошки солею і їсть перед тим, нім принесуть першу потраву. Дїти стають з ложками звичайно при матерях на стільники і роблять те, що старші: учуть ся „люцкісції“ (приличного поведеня). По сьому насипує кождий коло себе на стіл купку соли, яку задумує з'їсти (по кождій потраві закусують там хлїбом з солию) і чекає. Господиня приносить потраву, кладе на стіл, сїдає сама і каже: Прінїмайції ся! Аж тепер починають їсти!

Комічно виглядають при їдї дїти. Ложки у Білорусинів не грішать малими розмірами. Наслїдком того дїти, хоть навіть більші, не годні вкладати ложок в уста як треба, а обїздять з ними так довго зі всїх трьох боків, доки не висербають начертого.

Всї їдять з одної миски. Щобиж по дорозї не хляпати, зачерають неповні ложки, обтирають їх в берег миски, а несучи до рота підкладають під них куски хлїба, котрим закусують. По скінченю їди облизують докладно ложки і складають на стіл.

Коли розломлюють хлїб, а кришки попадають з нього на стіл, збирають їх скоро мякушкою або пальцями. Коли попадають на землю, про-

винник підносить їх і приговорює до кождої: Вибачай Божінька! При столї ведуть поважні розмови. Хтож виступить проти сього правила і позволить собі зажартувати або сказати „дурницю“, дістає безпереміннно ложкою по лобі. Жартувати можна аж по скінченю їди.

По їдї встають всї, хрестять три рази тото місце, де лежав кождого хлїб, і молять ся коротко. Молитва ся відбуває ся однакож лиш дуже рідко.

Дуже добрим звичайом є те, що Білорусини будують у себе банї, в котрих часто парять ся. Коли порівнати їх з нашими селянами, що не живуть над водою і що купелї зовсїм не знають, а купають їх хиба мами маленькими, то й вийде те порівнанє не в користь наших. Тай дивно, чому у нас в таких селах нїхто не впаде на думку баню зробити, тим більше що могла би йому хосен принести.

Дуже часто запрошують до себе в баню знайомих, сусїдів, що зве ся „йти на голий банкет“. Дїє ся те особливо тодї, коли сусїди не можуть до своїх бань входити. В банї ходять часто жони родити. По породї миє ся через шість недїль в банї лише родиля і дитина. Більше не вільно нїкому. Тодї то домівники йдуть купати ся до сусїдів.

В банях нищать також паразитів, що гнїздять ся в білю. Роблють те двояко і відповідно до того називають „прудіць бєлє“ і „школіць ґадиў“. В першім випадку стрясують білє над „кимянку“ почім роздає ся легкий тріск погибаючих животин; в другім розстелюють по нїй білє, тягають поволи і обертають. Коли розійде ся по банї неприємний запах, то знак, що паразити добре покарані.

Білорусини великі формалїсти. Поминувши те, про що вже була бесїда, особливо про обід, є богато у них таких справ, що можна їх не инакше полагоджувати лиш принятим способом. Я наведу ту лиш таке для приміру: Коли йде робітник, що робить сокирою, то з того, як він її тримає, можна вгадати чи він іде на роботу, чи з роботи, чи далеко, чи близько. Коли він іде поволи, а з торбини на плечах виглядає конець топориска, то вертає з роботи; коли торбинка наповнена їдою і деякими робітними знарядами, а сокира висить з переду топориском в долину — робітник іде на роботу. Коли торбини нема на плечах, а сокира заткнена за пояс ззаду, робітник іде недалеко рубати дерево; коли сокира так само стоїть, а з боку є торбина з їдою, він вибирає ся далеко рубати дерево. Таких позиций дуже много.

У Білорусинів незвичайно богато дуже цїкавих звичаїв. Згадаю тут лишень про зажин перед жнивами, про коленя ух, про викликуваня огня й ин. Останнє звертає на себе особливо увагу тим, що відбуває ся ще деколи, хоч рідко, через тертє двох сухих патиків, частїйше через кресанє. У нас сїрники розповсюдили ся так між народом, що тертя мабуть нїгде вже

не уживають, а кресало дуже рідко і то хиба звичайно пастухи, котрим нераз вигіднїйше навіть буває послугувати ся кресалом. Про велику забобонність Білорусинів скажемо при обговореню книги д. Федеровского.

При кінци книжки подав автор стільки „приміток“, що з самих них була би книжка. Вони виносять 149 сторін великої вісїмки. Таке поміщуванє приміток і в так значному числї є однакож дуже непрактичне. Що хвилї треба листувати до відповідного відсилача, все треба книжку в двох місцях мати отворену. Через те не лиш невигоду має читач, але часто може губити ся навіть в читаню. Далеко лїпше примітки робити під текстом. Многі знов з приміток, які подавав автор на кінци, можна було в самий текст повводити.

Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materyały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1891 przez Michała Federowskiego. Том I. Wiara, wierzenia i przesądy ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, Краків, вид. Академії наук, 1897. Ст. XX+509.

Білоруська етноґрафія поступає скорим кроком наперед, хоть етноґрафічний обшар Білорусинів не великий, хоч людність їх не дуже численна, хоть культура розвинена у них невисоко. Факт сей треба пояснити тим, що білоруською етноґрафією займали ся і займають ся окрім родовитих Білорусинів також Росияни і Поляки. Росийська лїтература може похвалити ся такими збірниками, як Шейна, Безсонова, Романова, Добровольского; в польськім находили ся до тепер лиш невеличкі збірки і поодинокі статї; з виходом цїлої працї Федеровского здобуде й польська лїтература твір, що буде належати до перших на поли білоруської етноґрафії.

Цїлу збірку задумує д. Федеровский видати в 10 томах. Про подїл, якого хоче він при тім тримати ся, каже в передмові (ст. X) так: „До нинїшньої працї приложено, о скілько менї відомо, по раз перший уклад опертий на фільозофічній клясифікациї по виводам дра Яна Карловича, представленим на з'їздї фолькльористів в Штокгольмі 1889 р. Подібний уклад повинен вдоволити кождого мітольоґа; зі всїх знаних менї систематичних плянів він є найлїпше обдуманий, бо в раціональнім порядку вичерпує цїлий круг поодиноких галузий знаня, тому як найвсестороннїйший найбільше відповідає потребі“. Я не мав нагоди пізнати подїлу дра Карловича, однакож з першого тому праці д. Федеровского бачу, що він, чи може його переведеннє у д. Ф., не є консеквентним. В роздїлї третїм нпр. подає він оповіданя про чарівників і знахорів,

але лишень коротенькі; довші відкладає „до одного з дальших томів“. Чиж не ліпше помістити було всї оповіданя про чарівників разом? Яка рация була дїлити їх? Сама довгота або короткість оповіданя не впливає преціпь на причислене його до одної або другої ґрупи. Таких річий находить ся ще більше в першім томі.

Щоби познайомити читача з подїлом і змістом першого тому, а наведу тут наголовки поодиноких роздїлів: Книга перша. Віра. І. Божества (Бог і сьвяті). II. Демони. 1. Чорт. а) Про ріжні види, впливи і учинки чорта. б) Про закляті скарби і про чорта, що їх стереже. 2. Духи. Страхи. а) Духи, що показують ся людьом з волї Бога; б) чоловіка; в) чорта. 3. Люди-духи. а) Шкідливі єства. б) Шкідливі і помічні рівночасно. в) Доброчинні. г) Нешкідливі. 4. Мітичні єства. а) Божества. б) Водні єства. з) Мітичні герої. г) Мітичні потвори. 5) Єства в людськім видї. а) Персоніфікация добродійних єств. б) Шкідливих. Книга друга. Природа. І. Видимий заземний сьвіт. Понятя про нього. II. Видимий земний сьвіт поза чоловіком. 1. Воздушні з'явища. 2 Земля. 3. Каміня. 4. Рослини. 5. Звірята. III. Чоловік. 1. Понятя про чоловіка. а) про чоловіка і дочасне житя. б) Про людську душу і позагробове житя. 2. Понятя про народи. 3. Місцелянея. Часть II. Книга третя. Культура. І. Релїґія. 1. Етика. а) Поступоване супроти річий. б) Духів і божеств. в) Людий, г) Особисте. 2. Культ. а) Вплив на річи. б) Вплив на духів і божества. II. Звичаї. 1. Родинні звичаї. а) Свята. Весїля. б) Родинне домашнє житя. в) Народини. Хрестини. г) Виховання дїтий. д) Ворожби і забави. е) Смерть і похорон. 2. Товариські звичаї. 3. Правні звичаї. III. Занятя. 1. Лови. 2. Рибальство. 3. Пастирство. а) Годівля домашнїх звірят в загалї. б) В подробицях. в) Годівля дробу. г) Пчільництво. 4) Будівництво. 5. Рільництво. 6. Огородництво. 7. Жіноче ґаздівство. 8. Хороби (медицина). 9. Ветеринария. 10. Лїки. Виказ лїчничих рослин.

Як видно з подїлу, д. Федеровский списав незвичайно богато забобонів, а кількож там остало ся ще несписаних! Якіж Білорусини супроти того мусять бути забобонні! Автор каже про се так (ст. 284, ч. 1465): „Народ на Литовській Руси, привязаний сильно до своїх традиций, заховав до нинї незвичайно богато забобонів і то не лише таких, що тикають ся справ більшої ваги, але і звичайних, щоденних, в котрих кожде дїло, майже кождий крок чоловіка залежить від множества осторожностий і всякого роду практик. Є то, коротко кажучи, цїлий кодекс поступованя для кождого полу і віку з'окрема, а тих пересторог, які він містить в собі, всякий що тілько поважає память своїх предків (ustanowu predkòŭ v. dziedòŭ) і хоче бути щасливим, повинен все і всюди як найповнїйше пильновати“. Велику ту силу забобонів можна собі пояснити тим, що Білорусини до недавна жили ще посеред

самих болот, неприступних мочарів, величезних лїсів, нетиканих людською рукою; культурі трудно було дістати ся туди; тому жили вони „як Бог приказав“ не вводючи в свій спосіб житя нїчого нового, а тримаючись формули знаної і у наших селян на многих місцях „най буде як бувало“. Новійшими часами пороблено і там дороги, желїзницї, почав ся навіть рух просьвітний, хоть слабенький, то видить ся, дотеперішним навичкам Білорусинів, які ще зістають ся у апоґея своєї сили, буде йти все з Петрового дня, аж доки не прийде їм амінь.

Живючи довший час між нашим народом, мав я нагоду придивити ся його навичкам, поглядам, вірованю. Незвичайно богато анальоґічности находить ся в вірованю нашого народу і білоруського. Я не буду тут застановляти ся над причинами такої анальоґічности, але тільки її зазначу, поки не вможу з фактами в руцї висказаного удовіднити.

В оброблену, особливо деякі відділи, представлюють ся дуже добре. До них в першій мірі треба зачислити відділ про народне лїчництво. Білорусини знають велику силу лїчничих рослин, а лїчничі власности їх знають так використовувати, як може й наукова медицина не потрафить. На одному місци каже автор, що не рідко надибав таких людий, які вміли розріжнювати і називати цїлі сотки преріжних рослин, подаючи при тім докладні поясненя про лїчничі прикмети кождої. Ліки, приряджені простим мужиком, нераз помагали в хоробах і людий, і звірят. Автор подає факт лїченя, при якім був сьвідком, рослиною званою „bałotnio użowo zielje“. Коли гадюка укусить кого, тодї знахор робить напар на молоцї з „ужівника“ і дає пити. Худобинї дає його в кульцї хлїба по відповіднім розтертю. Таку кульку дав при авторови корові знахар Іван Гузарик, зі Студерівщини; протягом одної доби пухлина зникла зовсїм з корови.

Натурально, що між тим селянським лїченєм заходять часто чисто варварські факти; але се буває лиш тодї, коли лїчуть якусь хоробу без рослин, коли хотять її відогнати якимись заклятими словами, коли вкінци не знають що радити. Так приміром одній вагітній дївцї казали баби в часї тяжкого породу скакати з печі на лаву, з лави на землю і на відворіть. Дївка скакала, але не помагало нїчо. Тодї вхопили її попід пахи і почали трясти. Правда, по часї витрясли дитину, але дївка тогож дня умерла. З поліжницею взагалї мужики поводять ся недотепно; звідти буває, що нераз молода жїнка, около 30 літ з роду, виглядає як баба. Те саме дїє ся і у нас. Білорусини-ж кажуть (ч. 1627): Pa pòłazi ni trïebo babi nadto razlèżÿwaćsie: dwa, try dni, to i hodzi. Katora padło leżÿć doŭho, to heto piesta, leżàj, hnilaka, bŭolsz niczoho.

Дуже замітна річ, що білоруські, домородні лїкарі лїчуть богато хороб відходами (excrementa), і то не лишень всяких можливих звірят, але і люд-

ськими. Та ще коби уживали їх зверху, то можна би остаточно витримати, але дуже часто вони садять їх в середину чоловіка. Послугують ся також иньшими подібними паскудствами. Тут доходить обридливість вже до великого степеня. Я наведу кілька таких примірів: На біль горла найлїпшим средством є — „prykładáć cіорłуm, napàranym białymi h....m sabaczym, to adydzie" (ч. 2311). На брак корму в грудьох дають жонам їсти крупник, в котрім потайно варили миш (ч. 2326). На плїснївку, яку дістають дїти в ротику, беруть жмиток волося, мачають його в чорнило і тим натирають ротики дїтьом! (2358). Як кашель не дає спокою, то „wielmi pamŭòcnaje łàstaŭczyno h.. o spálenaje na popiàł pić z małakòm" (2367). На випадок затриманя ґазів дають ликати три живі або неживі мухи (також пять) (2397). Для піяків мають такий лїк: вкладають небіщикови, якомубудь, гріш до рота, перед похороном виймають гріш, відтак кидають його в горівку на якийсь час і дають її пити піякови, не зраджуючи перед ним тайни. „To jŭòn pacznìè ryhàć, aż zielonym pacznìè rwać ź jehò i pa tòj raz ni pakasztuje, tak jenà jemù zhidzić" (2402). Як хто подвигає ся — особливо женщини — то дають пити курячий відхід в горівцї (2411). На сухоти найлїпшим лїком росіл з слїпого ще песяти (2440). На те саме добре їсти мясо печене з сови (2441). На дурійку дають їсти хруща, або його гусїльницю в хлїбі, званого Cetonia aurata (2462). На февру кажуть пити теплу воду через цибушок з люльки (2477). На „жабу" у дїтий „najlìèpsz z tahò karyta, szto świnie jedziàć, zabràć pałcam toje, szto na bièrahach paprylèpliwajećsie i paszmarawàć ŭ hubi" (2492). Подібних „лїків" можна би навести ще цїлу купу. Читаючи їх, приходить аж дивувати ся, кому впало на гадку користувати ся таким плюгавством, як воно може вдержувати ся між народом, коли воно, річ певна, нїколи нїкому не поможе, як що не пошкодить. Подібні лїки завдають також худобі.

Дуже цїкавою річию булоби мати статистику смертности у Білорусинів. Вони майже все лїчуть ся самі; варто-б порівнати тодї смертність між ними і культурним котрим народом, нпр. Нїмцями, що уживає лїкарської помочи; прийшло би ся тодї до дуже інтересних виводів.

З иньших розділів не подаю виїмків, хоч вони аж просять ся. Се задалеко б мене завело. Скажу лише, що в кождому з них тілько і так ріжнородного материялу, що в наслїдок того нїхто, що схотїв би писати про Білорусинів — розумію тут простий народ — не зможе обійти ся без збірки д. Федеровського. Збірка має всї прикмети доброї книжки. Автор не робить в нїй жадних карколомних штук, як то богато етноґрафів робило, особливо коли заглублювали ся в поясняваня народнїх вірувань, всїдаючи кождий на свого окремого коника фантазиї. Він пише

від себе дуже мало, обмежує ся лишень на подаваню найпотрібнїйших уваг і то коротких: за те форсує як найбільшою скількостю добірного материялу. Він обізнаний дуже добре з білоруською мовою. Через се має його збірка також свою вартість для фільольоґів; а звістно, що се не маловажна річ, особливо коли зважимо, що білоруська мова простудийована ще дуже неповно. Д. Ф. старав ся віддати вірно народний виговор — на скілько се було йому можна — а в тій цїли повводив навіть окремі ґрафічні знаки до своєї книжки: Знаком ä означив звук посередній між **а** і **е**; знаком â — звук **а** зближений до **о**; знаком î — звук зближений до й; знаком û — звук, який у нас означає ся знаком ў. Зазначує також продовженя звуків і їх скороченя. Над словами — хоч що правда не всюди — подає наголос. Трафляють ся при тім також деякі недокладности, але без них остаточно не може нїгде обійти ся; вони й не великі. На многих місцях зазначує паралелї, що вартість книжки значно підносить. Шкода тілько, що автор обмежив ся на дуже незначне число збірників. Збірка д. Федеровского має ще вкінци ту добру прикмету, що майже виключно ним самим записана. Нефахові люди, при найлїпшій навіть воли, роблять нераз такі похибки, з яких виходять відтак ріжні непорозуміня. Сконтролювати їх при тім трудно; з одною особою далеко лекше се вчинити, а сконтролювавши одну похибку, можна на її підставі спростувати всї анальоґічні.

Коли вийде цїла збірка д. Федеровского, дасть нам дуже добрий образ білоруської культури — як на се вказує плян. Тому належить бажати, щоби вона як найскорше появила ся, а не вилежувала ся лїтами в бюрку зі стратою для науки.

Časopis musea království českého, 1897, ročník LXXI, redaktor: Antonin Truhlař, Прага, ст. 592.

В сїм томі Часопис'а маємо цїкаву для нас статю Фр. Ржегоржа Kalendářik z národního života Lemkův. Příspěvek k rusínskému národopisu haličských Karpat. Д. Ржегорж знаний у нас з своїх численних етноґрафічних праць про Галицьких Русинів, заміщуваних в ріжних видавництвах чеських, що знайомила Чехів з нашим народом. Працї ті визначують ся великою сумлїнностю, вірностю і докладною обсервациєю житя нашого народа: д. Ржегорж не гордує навіть дрібницями і затримує ся над ними, коли лиш вони причиняють ся до висьвітленя незвістної якої справи, коли докладають хоч невеличкі риси до характеристики вірувань, поглядів, обрядів та звичаїв народних. Деякі з тих праць подають зовсїм новий материял, недрукований ще в наших видавництвах. З огляду на те добре було би позбирати працї д. Ржегоржа, перевести на нашу мову і видати окремою книжкою.

Праця, якої наголовок наведений повисше, подає також новий материял; що до форми, то уложена вона подібно як анальоґічна праця „Kalendařík z národního života Bojkův“, друкована 1895 р. в часописи „Zlata Praha“.*) Я зазначу з неї на сьому місци лиш що найважнійше.

На новий рік пють Лемки горівку; хто випє її більше тоді, як в иньший день, то прибільшить в собі на стілько крови, на скілько випив більше ніж звичайно. На другий сьв. вечер їдять у 7 мисках 7 потрав; між ними визначують ся особливо бобельки: вони незвичайною своєю грубостю вказують, що буде колосиста пшениця, груба як бобельки. За коляду обдаровують Лемки колядників лїтрою вівса, або сушеними овочами, хлїбом, прядивом, кусником полотна і т. и. Тому, що не винагородить колядників, сьпівають: „Скочила лишка до вовка, бодай ти ся не вродила лем сама половка“. В Ясельськім носять колядники з собою лїскові прути і роздаровують їх ґаздам: хто заткне сей прут собі на поли, тому крети не будуть рити; він помагає також худобинї, коли здує ся. Перший тиждень великого посту називають Лемки „Федоровиця“. Д. Ржегорж здогадує ся, що та назва походить від сьвятих Федорів, що їх память в тому часї обходять. Семий тиждень по Різдві називає ся „хромим“. Хто зважив би ся в ньому прясти, мусїв би охроміти. На Великдень хто скорше верне до дому з паскою, то й скорше обсїє ся. Хто принесе паску і вспіє ще перед другим з потока води принести, тому будуть корови давати молока як води. Цїкаво, що Лемки не мають гаївок, тай не дзвонять по цїлих днях підчас великодня, як деінде. Юр — то день чарівниць. Лемки ненавидять їх страшно і ходять аж на угорський бік до бацїв (старших пастухів), аби лиш дістати у них зїля проти чарівниць. На Купала палять Лемки огнї і сьпівають пісні (собітки). Одну таку пісню наводить автор. На Ілю підгортають кілька корчів картофель, щоби великі виросли. В Ганчові не стелють на Різдво „дїдуха“, лиш на столї розкладають під обрусом сніп вівса. Під столом складають вістрє плуга, аби були витревалі, як желїзо, та ланцух, аби трималп ся в родинї так сильно, як огнива ланцуха. Другий день Різдва звуть „вимітним“, бо в ньому ходять по хатах мужчини, та замітають за домашню дївку хату, за що дістають від хозяїв почесне. З тим новязаний цїлий ряд повірок, з яких кілька автор наводить.

Материял до отсеї працї зібрав д. Ржегорж в Перегримцї, Ганчові, Вислоку, Рихвальдї та в околицї Жмигороду. Ориґінальних текстів наводить він мало. Між текстами звертає на себе увагу дві пісні: Перша

*) Про сю працю була згадка в бібліоґрафії IX т. Записок на ст. 43—45.

з них (ст. 353—354) — то колядка (щедрівка), записана з пропусками і деякими неточностями; мова її народня вправдї, але все вказує на письменське походженє. Друга (ст. 363—365) має служити доказом, що Лемки знають і згадують давні, поганські русалки. Вона записана в околици Жмигороду, але від кого, автор не каже. Тимчасом се важна річ, на мою думку; як показує ся, пісня не тілько не народня, але навіть не ввійшла між народ, бо інакше мусїло би те полишити на нїй свої слїди. Вона не визначує ся надто анї змістом, анї артизмом, анї цїкавостю мотиву. Її зложив без сумнїву оден „з непризнаних“ поетів, що не мав нїякого поетичного таланту. На доказ сказаного вистане навести початок піснї:

Za selom kolo lisa — byv‿jes davna stav,
o kotorom sobi n a r o d tak os skâzav:
šĉo tam jakyś panny pływały
i krasni chłopci sobi poryvały.
Razu odnoho jichav mołodec
svoji myłoj vźaty vinec.
Dyvyt śa, na lucí divčata tanćujut
i do mołodoho vsi śa usmichajut і т. д.

Д. Ржегорж пав тут жертвою містифікациї якогось добродія.

Що до наведеня текстів треба тут ще замітити, що між ними находить ся досить помилок. Деякі з них то очевидно друкарські; але є й такі, що походять від самого автора. Декуди подано мильний переклад слів; нпр. хоч — třeba; стали приґравати — jali se hrati; багнїтки — прути з верби (намість: пупінки); anhelskym percem -- ангельським (намість анґельським, анґлїйським); hača — пес (намість лошак). Дечого не пояснено зовсїм, хоч треба було пояснити; нпр. Naj že bude čest i chvala Otcu predvičnomu, | sosnu v č e l o v i č e s k y c h z Divy roždenomu і т. и. Такі дрібницї не можуть однакож позбавити ваги працї, що сама по собі завсїди буде мати свою стійність.

В. Гнатюк.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, том XXII полутоми 43 й 44, т. XXIII пол. 45 й 46: Опека—Патентъ, Патенты—Поватажное, Спб. 1897—1898, ст. 960 й 958.

Почнемо з огляду цїкавих для нас статей уміщених в отсих двох томах. З статей ґеоґрафічного зміста української териториї дотикають ся: Осколъ (43), Острогъ, Павловскъ (44), Павлоградъ, Переяславль (45), Пирятинъ (46). Навіть поверховому читачу кидаєть ся в вічи, що статї

необроблено по загальному, для всїх однакому пляну: наприклад ґеольоґічні звістки наведено не у всїх вищезгаданих статях; теж саме можна сказати и про деякі иньші деталї.

Істориї українського народу і істориї лїтератури присьвячені статї Остранинъ (43), Острожская школа, Острожскіе князья, Павлюкъ (44), Падурра, Партицкій, Паули-Жегота (45), Пересторога, Переяславское княжество, Петрикъ, Петрушевичъ (46), Петръ Могила, Печерскій патерикъ. І тут треба зауважити загальну хибу, про котру вже доводило ся казати, — часту недостачу рівномірности і недогляди в біблїоґрафії. Так наприклад між книжками наведеними в статї про Осторозських князїв не занотовано працї Вольфа Kniaziowie Litewsko-ruscy (142—159 ст.). Статї про Остраницю й Петрика не мають зовсїм лїтератури (взагалї се можна зауважити в більшості статей підписаних В. Р-въ). В статї про Падуру не дано загальної характеристики українсько-польської лїтературної школи. Справдї порівнявши з начерками, присьвяченими корифеям отсїєї школи — Ґощиньскому (пол. 17), Залєскому (пол. 23) і Мальчевскому (пол. 36, найбільший начерк про Ґощиньского) можно зібрати до купи головні її риси, але вказівок на иньших поетів в статї про Падуру не зроблено.

Між статями по народнїй поезиї й фолькльору зазначимо начерки д. Н. С(умцова) — Пахание Христа и апостоловъ (45), Переживанія (з загальним оглядом фолькльорної лїтератури), Плачъ Богородицы (46). Гарно оброблений огляд лїтератури додано до статї Н. Я(стребо)ва під заголовком Побратимство (46). Звертає на себе увагу також і етноґрафічна статя д. Мілєра про Осетинів (43), хоч і не має специяльної для нас цікавости: се коротенький, але досить повний етноґрафічний начерк. Нарештї згадаємо ще дві статї Д. А(нучін)а по доісторичній археольоґії Пещерныя жилища и П. человѣкъ (46). *О. Г-ий.*

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1898: Лїтературно-науковий Вістник
Дїло
Руслан
Буковина.

Věstník slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, 1898.

L. Niederle — Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů“, 1899.

Baron de Baye — Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, 1895.

L. K. Goetz — Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt, 1897.

G. Schlumberger — L'epopée byzantine à la fin du dixème siècle, 1896.

Summa Rerum Romaeorrhosicarum (sic) — Ἅπαντα τὰ Ῥωμαιορρωσικά — Греки и Русь, 1898.

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, 1897.

Описаніе документовъ архива западно-русскихъ уніатскихъ митрополитовъ, I, 1897.

Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis, т. I ч. 2, 1898.

Al. Halban — Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine, 1896.

Ѳ. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ магдебургскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи, 1897.

Ѳ. Титовъ — Историческое описаніе Кіево-Андреевской церкви, 1897.

А. Н. Неустроевъ — Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ, 1896.

И. А. Куриловъ — Роменская старина, 1898.

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр., Т. I і II, 1893 і 1897.

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго, 1898.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка, 1898.

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ, 1898.

Д. Д. Протопоповъ — Исторія С. Петербургскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1895), 1898.

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ движеній въ Екатеринославской губерніи, 1897.

Н. Я. Никифоровскій — Очерки простонароднаго житья-бытья въ Витебской Бѣлоруссіи и описаніе предметовъ обиходности, 1895.

M. Federowski — Lud białoruski na Rusi litewskiej, I, 1897.

Časopis musea království českého, 1897, ročnik LXXI.

Энциклопедическій Словарь издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, т. XXII і XXIII, 1897 і 1898.

З ТОВАРИСТВА.

Засїдання секций і наукових комісий.

(вересень — грудень).

19 н. ст. жовтня спільне засїданнє всїх трох секций з нагоди вислання Товариством відпоручника до анкети, скликаної в справі реформи середньої школи; по обговоренню ріжних потреб сеї школи, поручено відпоручнику д. О. Борковському піднести висловлені дезідерати в анкетї.

2 н. ст. падолиста засїданнє фільольоґічної секциї: проф. Верхратський предложив свою працю: Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів; довша діскусия, через спізнений час, не могла дійти кінця, і закінченнє її відложено до иньшого засїдання.

Тогож дня засїданнє історично-фільософічної секциї: а) О. Целевич предложив свою розвідку: Участь козаків в польсько-московській війнї 1633—5 р. (прийнято до друку); б) до найблизшого, VII т. Історичної біблїотеки призначено переклад працї І. Линниченка: Черты изъ исторіи сословій Галицкой Руси XIV—XV в.

5 н. ст. падолиста засїдання лїкарської комісиї: а) Др. Ев. Озаркевич реферує працю др. Щ. Сельського: „Спірні питання про відклін родницї“ і працю др. А. Соловія: „Причинок до перерваня родницї“, прийнято до друку, і в діскусиї уставлено положничо-ґінекольоґічну термінольоґію; б) др. В. Гукевич реферує працю д-ра Е. Озаркевича: „Дослїди над пропасницею“ (malaria), прийнято до друку; в) др. Ев. Озаркевич реферує про працю д-ра Дакури: „Про вагу посмертних бактеріольоґічних дослїдів“, прийнято до друку; г) прийнято до „Лїкарського Збірника“ дрібнї реферати з ріжних галузей лїкарських наук, що зладили дд.: др. М., др. Гукевич, др. Полянський, др. Дакура, др. Озаркевич, студ. мед.: Ярослав Грушкевич, Гриць Гарматїй, Олекса Грабовський, Я. Вахнянин.

16 н. ст. падолиста засїданнє історично-фільософічної секциї: а) М. Грушевський реферує розвідку д-ра Кордуби: Суспільні верстви та полїтичні партиї в Галицькім князївстві до пол. XIII ст.;

ухвалено до друку з деякими редакцийними примітками; б) М. Павлик реферує статю д. Ч. Хлїбороби на Україні Волини і Поділю; в) директор секциї повідомив, що др. Величко заповів незабаром прислати свій курс ґеоґрафії України-Руси, — секция визначила референтів.

Тогож дня засїданнє фільольоґічної секциї: а) др. Франко предложив материяли призначені для V т. Етноґрафічного збірника (секция прийняла), б) В. Гнатюк предложив плян збірки народнїх анекдотів з Галичини, — секция ухвалила надрукувати яко VI т. Збірника.

1 н. ст. грудня спільне засїданнє всїх секций в справі вислання до міністерства мемориала в інтересах помноження руських катедр на львівскім унїверситетї; по довшій діскусиї прийнято головні точки сього мемориала, а готовий еляборат поручено предложити на друге засїданнє.

10 н. ст. грудня засїданнє лїкарської комісиї для наради над потребою руських катедр на львівськім унїверситетї в звязку з спільною нарадою всїх секций.

14 н. ст. грудня спільне засїданнє всїх секций: прийнято текст мемориала в тійже справі.

Тогож дня засїданнє історично-фільософічної секциї: М. Грушевський предложив „Описи Ратенського староства 1500—1512 р.“ (надруковано в XXVI т. Записок).

Тогож дня засїданнє фільольоґічної секциї: а) др. Франко продложив статю „Писання І. П. Котляревського в Галичинї“ (надрук. в XXVI т. Записок); б) закінчено діскусию над працею проф. Верхратського й ухвалено задержати в нїй ґраматичну термінольоґію автора.

21 н. ст. грудня засїданнє археоґрафічної комісиї: в 1899 р. ухвалено видати першу половину збірника новозавітних апокрифів др. Франка як II т. „Памяток“.

Тогож дня засїданнє історично фільософічної секциї: а) др. Франко предложив статю о М Зубрицкого „Тїсні роки, причинки до історії Галичини 1846—1861 р.“ (надр. в XXVI т. Записок), б) С. Рудницький предложив розвідку: Руські землї Польської корони при кінцї XV в. (прийнято до друку).

Наукове Товариство імени Шевченка і його діяльність в 1898 р.

Остатній двадцять пятий рік житя Товариства пройшов повний многозначних подій і гідно закінчив першу чверть віка його житя, що минула ся з кінцем сього року (2 бо грудня 1873 р. затверджено статути Товариства).

Сьвяткувати свого ювилею Товариство не схотїло, призначивши на осїнь сьвяткованнє столїтнього ювилея нової українсько-руської лїтератури й национального відродженя, на місяць падолист, коли минуло 60 рік з дня смерти первоначальника нової нашої лїтератури Івана Котляревського. Се национальне сьвято, відсьвятковане нашим Товариством при участи иньших українсько руських галицьких товариств, було заміною специяльного сьвята нашого Товариства, котрому нинїшні обставини надали таке визначне місце в культурнім розвою нашого народа. Воно було описано в орґанах Товариства, і я тут піднесу тільки два моменти з нього, що мають велике моральне значіннє для дальшої дїяльности нашого Товариства. Оден — се загальне, сильне співчутє, яке викликало споряджене Товариством сьвято в усїх краях нашої вітчини, без ріжниці верств і партийного ґрупованя українсько-руської інтелїґенциї: жива симпатия, з котрою стрічено ініцыятиву нашого Товариства, могутний здвиг суспільности з цїлої австрійської Руси на наші сьвята, однодушний відклик з усїх країв залюднених Українцями-Русинами, загальне одушевленє, яке переймало участників сих „великих роковин", більші і меньші льокальні сьвяткования, котрі пішли за тим по ріжних краях і місцевостях нашої вітчини — се все лишить ся на завсїди памятним. Другий втішний момент — той відгомін співчутя, що викликало се наше культурне сьвято у ріжних словянських народів. Вкінцї — сьвято полишило по собі конкретну і дуже важну памятку, в завязаній уже Українсько-руській видавничій спілці, до котрої ініцыятиву дали члени нашого Товари-

ства, а плян її прийняли зібрані підчас сьвята галицькі письменники й поручили особливій увазї участникам сьвята; надїємось, що ся нова інституция зробить важні прислуги нашому культурному розвою і буде своєю дїяльністю доповняти, а де в чім і улекшувати роботу нашого Товариства. На память нашого сьвята видало Товариство передрук Енеїди з першого виданя 1798 р., буква в букву.

Друга памятна подїя — се великодушна жертва одного з наших закордонних земляків, що уставляє в Товаристві чималий фонд для запомоги землякам, котрі віддають ся науковим студиям і присьвячують себе унїверситетській дїяльности. Ми підносили вже, і то нераз, пекучу потребу таких стипендий і запомог для нашої суспільности, відтисненої від вищих шкіл, позбавленої всяких інституций, що давали б можливість людям, не рощибаючись за насущником, віддаватись науковій працї. Можна тільки пожадати, щоб сей фонд, вложений в каменицю, як найскорше і як найбільше міг давати коштів на сю благородну цїль, і щоб спасенний приклад нашого земляка найшов як найбільше охочих іти за ним. Ся ж жертва дала нагоду нашому Товариству урядитись більше відповідно, більше вигідно, не рахуючись з перспективами переносин з помешкання до помешкання, та постягати до купи роскидані до тепер в ріжних частинах міста ріжні галузи свого дїловодства, що теж, певно, добре вплине на його дальший розвій. На рештї не можу замовчати того морального значіння, яке має для нас ся жертва закордонного земляка: вона показує ще раз, о скільки дїяльність нашого Товариства цїнить ся на закордонній Українї, не вважаючи, що там наші видання переважно заборонені і не можуть мати широкого росповсюднення; не вважаючи на те, важне значіннє дїяльности нашого Товариства відчуваєть ся і там, і відчуваєть ся дуже живо, як то кілька раз могли ми переконати ся сього року очевидячки. Се многоважне значіннє нашого Товариства, що далеко підіймаєть ся над льокальними потребами та становить той духовий центр, що вяже в одно всї частини нашої роскавалкованої вітчини, передїленої природними і полїтичними границями, перегороженої всякими перегородами, — повинно завсїди бути на очах наших членів і одушевляти участників його роботи.

Важним фактом в житю Товариства була довершена сього року його реформа, що входить в житє з сим роком чи з сими загальними зборами. Її головною прикметою було — глубше переведеннє наукового характера нашого Товариства через цїлу його орґанїзацию, і по тій довгій історії, яку має ся реформа, переведеннє її

в житє сьвідчить про глубоку сьвідомість членів наукового і взагалї культурного значіння Товариства.

Наукова діяльність Товариства в сім роцї зробила великий крок наперед. Окрім тих серий видань, що увійшли вже в житє в попереднїх роках (число їх дійшло вже попереднього року показної цифри 11 томів правильних наукових видавництв), сього року уведено в житє цілий ряд нових, так що система видань Товариства осягнула далеко більшу повноту і спец722лїзацию, а норма річних наукових публїкаций підняла ся до 15.

Важним фактом нарештї була поява нової лїтературної часописи — Лїтературно-наукового Вістника; його засновало Товариство на місце давнїйшої часописи „Зоря“, на ширшій основі і в більшій великости; часопись ся значно вплинула на розвій лїтературних і взагалї культурних інтересів у нашої суспільности, і не вважаючи на дуже низьку передплатну цїну, могла сього року покрити кошти (правда — теж зведені ad minimum) свого видавництва — факт дуже рідкий, чи властиво одинокий в історнї наших лїтературних часописей.

Круг наукових зносин Товариства розширяв ся далї; нові робітники прилучали ся до давнїйших співробітників його видавництв; Товариство мало спроможність піддержувати молоді надїйні для наукової роботи сили невеликими стипендійками і запомогами; чимало зроблено для збогачення і вигіднїйшого уміщення бібліотеки і т. и.

Все се ті сьвітлі сторони в житї нашого Товариства, що, повторяю, наповнили богатим і многозначним змістом сей рік житя Товариства; але се житє мало й має далї деякі сумні сторони й обставини. Я мав нагоду порушувати їх в попереднїх моїх записках, і для того тут тільки коротенько про них згадаю.

Розвій наукової діяльности Товариства й її орґанїзация вндвигнені інтензивною працею і посьвященнєм немногих одиниць, котрі і далї становлять той властивий осередок, коло котрого гуртують ся численні співробітники Товариства; ся залежність від здоровля, сил, обставин кількох одиниць позбавляє працю Товариства певности, не дає їй забезпеки, трівкости і постійности, якої мусимо для неї бажати з огляду на велику культурну потребу нашого народа. Незвичайно швидкий і успішний розвій Товариства протягом останнїх чотирох років був обрахований на поліпшеннє обставин, на піддержку Товариству від суспільности, від публїчних інституций, котрим мусить бути дорогий культурний розвій українсько-руського народа. Провідники Товариства робили під старою девізою: „не вважаючи на давнїйше, іти все наперед“, числячи на лїпше в бу-

дучности. Але по кількох роках сеї роботи Товариство і тепер зістаєть ся тільки при надіях, досї обертає або даровою або дуже низько оплаченою працею; не можучи її відповідно винагорожувати, ще меньше може воно дати спроможність своїм робітникам віддати ся працї коло Товариства. Завдяки тому, що галицькі Русини не мають приступу до академічної карєри, ті молоді надїйні сили, які скуплює й виховує Товариство, мусять тодї, коли-б власне потрібували дальше віддавати ся інтензивній науковій роботї, розлазити ся по провінцияльним закуткам, де здібности їх марнують ся й упадають. Товариство, як би не найшло на далї більш інтензивної піддержки, стоїть перед перспективою роботи Данаід.

Сього року Товариство дістало з публїчних фондів $5^1/_2$ тисяч запомоги, о 1.000 більше в порівнанню з попереднїм, бо краєвий сойм підняв запомогу Товариству з 1000 до 1500 і запомогу археографічній комісиї теж з 1000 до 1500 злр. Мінїстерство заповіло побільшеннє запомоги тільки на 1899 р., і то тільки в сумі 1000 злр., і ся запомога й далї не вставлена в буджет[1]). Більшу частину, яких $^2/_3$ своїх видатків на наукові видавництва Товариство мусїло покривати з иньших джерел. Але вже два останнї роки річних доходів не все ставало на те, й приходило ся порушати де що й останки попереднїх років. Таким чином доходи Товариства вишрубовано до останнього, і не тільки на дальше значнїйше розширеннє видань і взагалї видатків на наукові потреби Товариства нема надїї, але й удержати ся на теперішнїм рівенї буде тяжко без дальшого зросту доходів Товариства.

Розуміє ть ся, все що має житєву силу, не може загинути, і ми можемо вірити в те, що житєві сили нашого Товариства поборють всї трудні обставини, але я уважав потрібним піднести всї ті прикрі сторони в становищі нашого Товариства, щоб звернути на них увагу нашої суспільности, особливо всїх інтересованих розвоєм нашої культурної роботи. Caveant!

Я перехожу тепер до детайлїчного перегляду наукової дїяльности Товариства, і починаю з головного — з наукових видавництв.

Я сказав уже, що в сїм напрямі останнїй рік зазначив ся дуже великим поступом: введено в житє кілька нових серий видавництв і дальше поступлено в напрямі їх специялїзациї.

---

[1]) Сама собою встає перед очима паралєля буджетів аналогічних наукових інституций двох сусїднїх славянських народів: краківська академія має з публїчних фондів річно 50.000 (з державного скарбу 20.000, краєвого 30.000), празька 40.000 (з державного і краєвого скарба по 20.000).

І так переведено до кінця плян специяльних публїкаций для всїх трох секций, роспочатий іще позаторік, — утворено Збірники секций, кождої секциї осібно. Торік (1897) вийшов Збірник математично-природописно-лїкарської секциї (два томи, з котрих в однїм зібрано головно материял ще з 1896 р.), сього року окрім трьох випусків Збірника сеї секциї (т. III вип. 1 і 2 і т. IV вип. 1) вийшли Збірники історично-фільософічної й фільольоґічної секций, разом (сього року) 64 аркушів друку. Збірники сих двох останнїх секций призначають ся для систематичних збірок розвідок чи материялів, тим часом як Записки призначають ся головно для дрібнїйших розвідок і материялів, для оглядів і критичних оцїнок наукової лїтератури і мають характер наукової часописи.

Важний зріст і розширеннє публїкаций наступило в сфері етноґрафічних студий. Богатство материяла по українсько-руському фольклору й етнольоґії й сильний наплив його в Товаристві вже кілька років вимагав помноження публїкаций. Ще позаторік прийнято було плян подїлу материяла на фольклорні і етнольоґічні видання; сього року постановлено видавати річно замісь одного два томи Етноґрафічного Збірника, присьвяченого на далї фольклору і докінчено розпочатий позаторік I том Материялів до українсько-руської етнольоґії, так що сього року вийшло три томи етноґрафічних материялів, разом 50 аркушів, хоч розуміеть ся й се число не відповідає ще потребі і запасам материялів. Для ведення сих видавництв, збирання і оброблювання материялів секциї історично-фільософічна і фільольоґічна вибрали осібну етноґрафічну комісию, до президиї котрої увійшли редактори видавництв: Др. І. Франко, Хв. Вовк (Волков) і Вол. Гнатюк.

Другу наукову комісию сього року сформовано при математично-природописно-лїкарській секциї — комісию лїкарську, під проводом дра Сельського і дра Е. Озаркевича, а заразом Збірник секциї подїлено на два віддїли — математично-природописну частину і лїкарський збірник, що будуть виходити осібними зошитами; орґанїзацию наукової роботи в сїй новій комісиї й редакцию Лїкарського збірника дуже енерґічно займав ся др. Е. Озаркевич, поставивши метою перетворити сей збірник далї в періодичне виданнє, і ся орґанїзация наукової роботи на полї лїкарських наук становить новий, дуже втїшний крок в дїяльности Товариства. По тих довершених плянах і перемінах орґанїзация Товариства виглядає так:

Секция історично-фільософічна з підсекцию правничою
секция фільольоґічна
при них комісиї: археоґрафічна й етноґрафічна

секция математично-природописно-лїкарська

при нїй комісия медична.

Система видавництв:

1. Наукова часопись, присьвячена передовсїм істориї, фільольоґії й істориї лїтератури українсько-руского народа, з ширшими оглядами наукової лїтератури, головно в тих же галузях наук — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (річно 6 томів по 12 арк.)

2—4 Збірники поодиноких секций

5. Правнича часопись — при історично-фільософічнійй секциї

6. Руська Історична бібліотека — при тій же секциї.

Видання комісий — а) археоґрафічної:

7. Жерела до історії України-Руси

8. Памятки українсько-руської мови і лїтератури; 7 і 8 виходять чергуючись, по 1 тому на рік

б) етноґрафічної:

9. Етноґрафічний Збірник, 2 томи що року

10. Материяли до укр.-руської етнольоґії, поки що 1 том на рік

в) медичної:

11. Лїкарський збірник (зошитами Збірника матем.-природ.-лїк. секциї, поки що 2 рази на рік).

Всього сього року вийшло 15 томів і 3 меньших (зошитами), а то:

1—7. Записки т. XXI—XXVI, з осібним показчиком до т. I—XX і показчиком до т. XXI—XXVI при XXVI т. (редаґував Записки М. Грушевський).

8. Збірник історично-фільософ. секциї т. I (М. Грушевського Історня України-Руси т. I, 31 аркуш. друку).

9. Збірник фільольоґічної секциї т. I. (О. Кониського: Т. Шевченко-Грушівський т. I, 16 арк. друку).

10—11. Збірник математ.-природ.-лїкарської секциї т. III в. 1 і 2 і т. IV вип. 1 (в тім 2 зошити Лїкарського Збірника), 17 арк. друку, ред. І. Верхратський, В. Левицький і Е. Озаркевич.

12. Руська історична бібліотека т. XX (Я. Шульгина Начерки колїївщини, 14 аркушів друку).

13. Правнича часопись т. VIII (ред. др. К. Левицький, 10 арк.).

14. Жерела до історії України-Руси т. IV (Галицькі акти з р. 1648—9, зред. С. Томашівський, 28 арк).

15—16. Етноґрафічний Збірник т. IV і V (ред. І. Франко і В. Гнатюк), разом звиш 32 арк.

17. Етнольоґічні матеріяли т. I (ред. Хв. Вовк), звиш 17 арк.

18. Енеїда з вид. 1798 р., памяткове видавнє, 8 арк

Крім того кількадесять відбиток і передруків.

Дальше друковав ся накладом Товариства Российсько-Український словар М. Уманця (т. IV, не докінчений), і докінчено роспочатий давнїйше IV т. Кобзаря Шевченка.

Плян і склад Записок лишив ся давнїйший, з тою відміною, що введено нову рубрику в Науковій Хронїці: огляд західньо-европейської історичної лїтератури (провадить др. М. Кордуба). Склад Записок буде видно з сього:

Уміщено було:	1897	1898
розвідок і материялів (I віддїл)	15	16[1])
заміток і дрібнїйших материялів	15	13
обговорено журналів	59	57
„ книжок	170	120

Меньш статей і рецензий уміщено було в сім роцї в порівнянню з попереднїм тому, що подвійний том XXIII—IV занятий був майже самими розвідками, з однородним змістом — про Хмельнищину, а окрім того запровадженнє нового огляду — західно-европейських лїтератур відобрало дещо місця у бібліоґрафії.

З того (в віддїлах I і II) [1]) було:	1897	1898
розвідок з українсько-руської історнї з помічними науками	11	13
„ з історнї лїтератури	6	6
„ фільольоґії	1	—
„ етноґрафії	—	1
„ суспільної економії	—	1
історичних і лїтературних материялів	12	10
В віддїлї бібліоґрафії обговорено книжок		
з історії з помічними науками	80	43
з фільольоґії й історії лїтератури	33	24
з етноґрафії	17	23
історичні і лїтературні материяли й джерела . .	4	12
з права, економії й статистики	15	4
з природничих наук (з ґеоґрафією)	4	1
збірники, словарі і т. и.	17	11

Окрім того в оглядї західньо-европейської лїтератури по части вичислено, по части обговорено коло 700 книг, статей і т. и.

Всього взяло участь в Записках сього року 33 співробітників.

Збірники історично-фільософічної й фільольоґічної секциї, як також Жерела й Історична бібліотека містили більші одноцїльні працї, по однїй на цїлий том.

[1]) З того одна в віддїлї Наукової Хронїки.

Збірник історично-природописно-лїкарської секциї в трьох зошитах містив: розвідок і материялів математичних і фізичних . 2
розвідок і рефератів природописних 3
„ ширших рефератів і материялів лїкарських . . 14
рефератів дрібних лїкарських . . . . 83.

Всього взяло участь в нїм за сей рік 20 осіб.

Правнича Часопись подала розвідок 4 і біблїоґрафічні звістки з лїтератури; взяло в ній участь 3 особи.

Етноґрафічний Збірник і Материяли до українсько-руської етнольоґії подали в своїх трьох томах розвідок, більших збірок і материялів 22, дрібнійших материялів і заміток 17, всього взяло в них участь 23 особи.

Всього взяло минувшого року участь в наукових виданях Товариства 74 особи, з того заграничних 25, жінок 4, нових співробітників прибуло 35.[1])

Лїтературно-науковий Вістник виходив місячними книжками, пересїчно по 12 арк. (за серпень і вересень подвійна); він поділяв ся на три частини більш або меньш рівні: белєтристика ориґінальна, белєтристика перекладана, статї по сучасній лїтературі, культурному і суспільному житю; перші сїм місяцїв редакцию провадив М. Грушевський, другі пять — О. Маковей і др. І. Франко; до редакцийного комітету входив крім сих трьох на початку року — О. Борковський. Всього взяло участь в нїм 44 наші письменники, з них заграничних 18, жінок 6.

В сумі в ріжних виданнях Товариства взяло участь 109 осіб, з тих заграничних 39, жінок 9: як бачимо, Товариство скупляло наоколо себе сили дуже значні, дуже чисельні, служило дуже сильним осередком, і то не тільки для тутешнїх, а й заграничних Українцїв.

Всього видань з відбитками й передруками Товариство минулого року пустило 56 книжок.

Наукові засїданя в Товаристві переважно займали ся справами безпосередно звязаними з виданнями Товариства: обміркованнєм плянів видань, оцїнкою приготовлених праць; по при те скликались спільні засїданя двох чи всїх трьох секций в справах більше загальних; таке спільне засїданнє всїх трох секций було присьвячене нарадї над потребами середньої школи, з нагоди висилання відпоручника Товариства до анкети, скликаної краєвим видїлом в справі реформи середньої школи. Два спільні засїдання всїх секций були

[1]) Звертаємо увагу на сї цифри співробітників, бо в осібній відбитцї справоздання (на загальні збори) зайшли були, через посьпіх, деякі помилки.

заняті нарадою над потребами унїверситетської науки у Львові з нагоди висилання мемория́ла до мінїстерства осьвіти в справі помноження руських катедр на унїверситетї, і т. и.

Всього відбуло ся засїдань: історично-фільософічна секция мала 12 осібних засїдань, на котрих предложено 24 працї, і 4 спільних разом з иньшими секциями; фільольоґічна мала 8 осібних засїдань, на котрих предложено 22 праць (в тім 15 призначених для Етноґр. Зб. т. V), і 4 спільних разом з иньшими секциями; математично-природописно-лїкарська 2 засїдання, на котрих предложено 5 праць. Комісиї: археоґрафічна мала 2 засїдання, етноґрафічна 1 засїданнє, лїкарська 4 засїдання, на котрих предложено, окрім праць предложених на засїданнях мат.-природ. лїкарської секциї, ще 6 праць. Окрім того мав часті засїданя редакцийний комітет Лїтературно-наукового Вістника.

На сїм кінчимо наш огляд. Як можна бачити з нього, ті, що несли на собі тяготу роботи в Товаристві, можуть із вдоволеннєм оглянути ся на результати останнього року. Але загал членів і взагалї всї інтересовані нашим культурним розвоєм повинні оглянути ся пильно — за способами до піддержання й дальшого провадження й розвою наукової дїяльности нашого Товариства, що, як я сказав, сотворена була не звичайними висиленнями — в надїї на дальшу поміч і підмогу.

М. Грушевський

голова.

Справозданє з діяльности виділу

Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

за рік 1898.

На загальних зборах Товариства, що відбули ся дня 2. н. с. лютого 1898 р., вибрано головою Товариства професора унїверситету Михайла Грушевського, а виділовими ґімназ. професора Сидора Громницького, ґімназ. професора Іллю Кокорудза, лїкаря д-ра Евгенія Озаркевича, директора Інституту сьв. О. Николая .Костя Паньківського і члена Виділу краєвого д-ра Дамяна Савчака, заступниками же виділових ґімн. учителя Юлїяна Левицкого і ґімназ. учителя Осипа Роздольского. Сей виділ уконституував ся, вибравши заступником голови проф. С. Громницкого, секретаром проф. І. Кокорудза, а адмінїстратором К. Паньківського. До виділу входили також референти поодиноких секций, а то: д-р І. Франко з секциї фільольоґічної, д-р Олександер Колесса з секциї історично-фільософічної і проф. Іван Верхратський з секциї математично-природописно-лїкарської. Виділ полагоджував справи Товариства на звичайних засїданях, що відбували ся що другу середу, і на кількох надзвичайних. Всїх засїдань було 25.

Маючи все на оцї цїль Товариства, плекати і розвивати науку і штуку в українсько-рускій мові, старав ся виділ передовсїм достатчити фондів на наукові видавництва. Фонди тоті черпав виділ з доходів друкарнї, з жертв, що напливали з України, з членських вкладок і субвенций, державної і краєвої. Видячи, що наукова робота чим раз більше росте і що фонди, якими Товариство розпоряджає, не вистануть на виданє богато потрібних наукових праць, вніс виділ в Мінїстерство просьвіти прошенє о субвенцию в квотї 6000 злр. і о вставленє єї в постійну рубрику буджету. Однак мінїстерство уділило Товариству на р. 1898 тільки 2000 злр. субвенциї і рескриптом з дня 12. марта 1898 ч. 6161. обіцяло на р. 1899

субвенцию в квоті 3000 злр. Рівно-ж вніс виділ просьбу в Сойм краєвий о субвенцию в кvoті 6000 злр. Но і тут не одержав виділ цїлої прошеної квоти, а тілько 1500 злр. на видавництва Товариства, 1500 злр. на виданя археографічної комісиї і 500 злр. на Історичну бібліотеку, отже разом о 1000 злр. більше від попереднього року. Хотячи же на всякі випадки в будучности обезпечити наукові видавництва Товариства і утворити дотацию для переміни Товариства в українсько-руську Академію Наук, збирав виділ дальше складки на „резервовий академічний фонд", оснований в попереднїм році. В сїм адмініcтраційнїм році зібрав виділ на сей фонд квоту 1096·86 злр., що разом з складками попереднього року становить суму 3041·55 злр.

Сего року зложили жертви на сей фонд:

1) Мих. Грушевский у Львові	120·00
2) Дик. з Кат. (Україна)	12·72
3) Лащ. з Ч. (Україна)	3·81
4) Комаров з Одеси	12·70
5) Серг. Гр.	127·50
6) Ф. М., з України (складка)	35·60
7) Ск. з Тавриї через О. К.	12·70
8) Жертва з Київа	106·68
9) Ц. і Пер.	25·20
10) др. Стефан Федак з нагоди ювилею Котляревського	500·00
11) І. Шраг і А. Тюра з Чернигова	19·05
12) % до $^1/_7$ 1898	53.01
13) % до $^1/_1$ 1899	77.89

Згадати тут до річи належить, що окрім того зачали з України сего року впливати на руки виділу жертви на фонд доцентів і вплинуло 874·37 злр. Прислали:

1) Ф. М. (складка)	158·75
2) „ „	63·50
3) Волод. Григор. Вохуш	127·00
4) Серг. Петр. Павлов	31·75
5) Ел. Во.	381.75
6) Українцї з Томська	21·53
7) через д. Ст. з Петербурга	63.25
8) Сидор Британ у Львові	1.00
9) % до $^1/_1$ 99	25·84

На фонд же памятника Шевченкови вплинуло 120 злр. прислали:

1) Л. С.	6·35
2) Семінарист в Станїславові	4·00
3) Руська молодїж в Станїславові	18.80
4) Дирекция руського театру	3·62
5) Стефанїя Рудницька з Яблінки	5·00
6) Тов. задаткове в Калуши	20.00
7) Парубки і дївчата читальнї в Радихові . .	1·16
8) Складка учеників Ів. Н. з П.	2·00
9) П. Ба з України	8.89
10) Іван Устиянович з Пужник	1·80
11) N. N. з Варшави	2·54
12) Гаврилишин з Підміхайля (складка) . . .	4·20
13) Семенюк з Лїнденвізе	1·50
14) Василь Бойко у Львові	10·00
15) Евг. Гордзїєвска і Сїчинська з Боришковець .	1·52
16) Іван Дудич з Старої Соли	1·50
17) Ученик II. р. учит. семінар. в Самборі . .	4·00
18) І. Мишкевич з Кракова	1·00
19) % до 1/1 99	22·12

Цїлий сей фонд виносить нинї 581·64 злр.

Також і фонд стипендийний імени Михайла Грушевського зріс в сїм роцї о 400·19, так що з минувшорічним виносить нинї 1130.74 злр.

Узнаючи потребу видаваня специяльних збірників в поодиноких галузях людського знаня, призволив видїл фонди, крім того, що видано на осібні збірники секций фільольоґічної (1 том), історичної (1 том) і природописної (1 том), ще й на збірник (2 випуски) комісиї лїкарської, заснованої при секциї математично-природописно-лїкарській. Крім тих збірників достатчав видїл фондів на видавництва, ухвалені вже торік, а то на „Етнольоґічні материяли“, зредаґовані Ф. Вовком в Парижі (1 том), і на видавництва, що виходили вже в 1897 р., а то: на „Записки“ в книжках на рік (томи XX—XXVI), на „Етноґрафічний збірник“, котрого вийшов IV. і V. том, на „Жерела до істориї України-Руси“, котрих вийшов IV. том, на „Часопись правничу“, котрої вийшов VIII. річник, на „Українсько-руський Словар“ (т. IV), на „Лїтературно-науковий Вістник“ (I. річник) і на Руску історичну бібліотеку, котрої сего року вийшов XX. том. Крім

того видав виділ накладом Товариства богато передруків статей з „Записок“ й иньших наукових видань та з „Вістника“, з сього останнього; Ткачі Гавптмана, Чумаки Тобилевича, Претендент Твена, Дві долї Мордовця, Сучасна Анґлія Сеньобоса, На селї Школиченка і За батька — Чайченка.

Щоби познакомити ширший науковий сьвіт з розвоєм наукового письменства в українсько-рускій мові, дбав виділ про розширеннє зносин нашого Товариства з академіями і товариствами науковими, особливо славянським. Окрім інституций наукових, вичислених в минувшорічнім Справозданю, стали присилати нашому Товариству в замін свої видавництва в сім роцї ще отсї інституциї: „Народний Дім“ у Львові, Краківська Академія Наук, Императорское Общество Исторіи и Древностей в Москві, Ческе Товариство Наук, Етноґрафічні Товариства в Відни і Упсалї, Императорское археол. Общество в Петербурзї і Москві, Археольоґічний інститут в Петербурзї, Видїл краєвий у Львові і много иньших.

Не належить помнути й того, що сербський посол у Відни прислав нашому Товариству з припорученя сербського короля примірник рукописного „Евангелія князя Мирослава“ з 12 віка в хорошій оправі, розсилане найвисшим науковим інституциям.

Видїл доконав в сїм роцї важного дїла, а то закупна каменицї. Річ має ся так. Один Українець з Росиї (поки що своєго імени він не згодив ся дати до публичної відомости) прислав в мартї на руки нашого Товариства 40.000 злр. а в сїчни с. р. 5000 злр., аби утворити з тих гроший фонд на сформованє українсько-руського унїверситету тим способом, аби з відсотків того капіталу роздавано запомоги і стипендиї людям, що вже заявили свої здібности до наукової роботи, для приготовленя до професур, і взагалї розвивали наукову роботу. Жертводавець поручив Товариству купити собі за сї гроші каменицю. Вибраний виділом комітет закупна, оглянувши много камениць, по вислуханю гадки знавцїв (архитекта і інжинера) предложив видїлови до закупна каменицю при ул. Чарнецкого ч. 26 за цїну 120.000 злр. (оцїнену таксаторами Банку краєвого на 140.000 злр.). Видїл згодив ся. Контракт купна (виготовлений даром д-ром Федаком) підписано 31. серпня 1898. р. і заінтабульовано 12. вересня 1898. р. ч. 7747/98. Готівкою заплачено 41.096·26 злр., 10.000 має ся заплатити 1. марта 1899. р., а решта тяжить на каменицї яко довг в Банку краєвім (с. є. 68.903·74 злр.). Крім того відновлено офіцини коштом 8.246 злр. Відданє каменицї і чиншів нашому Товариству наступило з днем 1 вересня м. р. Провізоричним адмінїстратором каменицї іменовано члена видїлу Костя Паньківського.

Виділ переніс бібліотеку Товариства до своєї камениці, помістив єї поки що в двох комнатах, поробивши гарні нові уряджeня на книжки. При бібліотеці уладив читальню в сусідній комнатї, відповідно єї умеблювавши. До заряджуваня бібліотеки і читальнї оплачує Товариство осібного урядника; читальня отворена щодня в пополудневих годинах.

Чимало заходив ся виділ також около друкарнї і друкарняних справ. Передовсїм переніс з днем 1. сїчня 1899. р. друкарню з давнього не зовсїм догідного льокалю до своєї каменицї. Відтак закупив нові черенки за 1933·16 злр., одну машину до розтинаня за 310 злр., приняв трох складачів більше, приняв осібного урядника до веденя книг і справ книгарських, а осібного до експедициї наукових видань і до переписки в тих справах; вкінци уважав виділ потрібним установити осібного одного курсора для канцеляриї, книгарнї, бібліотеки і читальнї Товариства.

І справи отвореня книгарнї не спускав виділ з ока: застановляв ся над нею і засягав гадки у знавців. Однак коли один з книгарів (д. Кафка Ржічаньский) вніс оферту на устроєнє книгарнї в квотї 10.000 злр., виділ мусїв відсунути сю справу на будуче, бо в сїм роцї не міг спромогти ся на таку значну суму. Одначе і в теперішнїх льокалях Товариства спродавано книжки і спродано на 2416·64 злр.

Дбаючи про розвій науки в українсько-рускій мові, підпомагав виділ тих студентів-академиків, що горнуть ся до наукової працї; і так уділив 4 студентам: О. Целевичу, С. Томашівському, С. Рудницькому і Гр. Гарматієви, а крім того ще й д-ру М. Кордубі стипендиї по 100 злр., дальше ремунерував працї деяких співробітників в „Записках“ і уділював запомоги на наукові працї.

Виділ уділив також запомогу в 100 злр. на артистичну прогульку на Угорщину для національного осьвідомленя угорських Русинів.

Виділ не ухиляв ся від підпомаганя і иньших українсько-руських товариств і людий, котрі плекають українсько-руську штуку або приспішують розвій українсько-руського писменьства; і так приступив з чотирома уділами до Товариства розвою штуки і з десятьма уділами до Укр.-руської видавничої спілки; купив 20 льосів на образ Корнила Устияновича „Гуцулка“ і закупив на першій виставі руської штуки два образи маляря-артиста Панькевича.

Виділ не відказав помочи дарованєм видавництв Товариства і гроший там, де народнє і просьвітнє дїло того вимагало; так дарував виділ кількадесять книжок на просьбу Заряду шпиталю в Пе-

ремишлянах; рівно-ж на просьбу дарував книжки читальні в Березні на Угорщині; школї анальфабетів в Дрогобичи; Судови в Стрию і Львові для вязнів і деяким иньшим інституциям; дальше оо. Василіянам для місіонерів і емігрантам Русинам в Канаді для читальнї. Вкінци удїлено Руському педагогічному товариству на потреби приватної виділової дївочої школи 50 злр., школї вправ і школї ім. Шашкевича на коляду для бідних дїтий 10 злр. і бурсї в Новім Санчи 40 злр.

Щоб вдоволити більше вже розвинені культурні і просьвітні потреби руської суспільности, давав виділ наклад на видаванє часописи Лїтературно-науковий Вістник, що виходив місячними книжками в 12 аркушах і містив в собі крім белєтристики оригінальної і перекладаної популярно-наукові статї і огляди всесьвітної лїтератури і культурного житя. Нема сумнїву, що сей Вістник посунув розвій українсько-руської лїтератури і наукового письменства значно наперед, і треба признати, що українсько-руська суспільність, сьвідома великої ваги такого видавництва в культурнім розвою народа, підпирала наше Товариство досить чисельною передплатою. Виділ надїє ся, що число передплатників ще більше зросте і тим запевнить ся розвій і дальше розширенє сего преважного видавництва.

Тому, що в сїм адміністр. роцї припали 100-лїтнї роковини появленя „Енеіди“ Котляревського і відродженя укр.-руської лїтератури, виділ, вибравши до того окремий комітет, заняв ся обходом тої памяткової хвилї і устроїв сьвяточне представленє в театрі ґр. Скарбка 31. жовтня, академію в „Народнім Домі“ та сьвяточну вечеру в сали „Клюбу почтового“ 1. падолиста 1898. р. Всї части того торжественного обходу випали сьвітло, стягнули численну публику не тілько зі Львова, але з цїлої Галичини, викликали загальне одушевленє і побудили Русинів обходити се сьвято по всїх важнїйших і поменьших осередках укр.-руської землї. Дохід з театрального представленя виносив 804·10 злр., розхід же на спорядженє представленя і иньші видатки ювилейних сьвят: 954·10 злр., тому випав недобір: 150 злр.

Шануючи заслуги фундаторів нашого Товариства, постарав ся виділ в сїм адмін. роцї, яко 25-ім від заснованя Товариства, о те, що артист Труш намалював для Товариства портрети: Жученка, Пильчикова і Милорадовички; так само портрет Івана Котляревського.

Дальше внїс виділ поданє до ц. к. Намістництва о затвердженє статута, зміненого загальними зборами Товариства 2. н. с. лютого 1898. р., і одержав відповідь, що Намісництво рішенєм з дня 26. цьвітня 1898. ч. 30.492 зміну статута приняло.

Видїл давав вираз свому чувству і чувству Товариства в таких хвилях, що порушували весь загал. Коли померла Єї Милость цїсарева Елисавета траґічною смертию, видїл вислав делеґатів до ц. к. Намістника, щоб зложити на єго руки чувства жалю і смутку, і устроїв разом з иньшими народнїми товариствами поминальне богослужене.

Коли упокоїв ся Кардинал Сильвестер Сембратович, вислав видїл репрезентантів на похорони єго і замісць вінця дав 20 злр. на бурсу в Новім Санчи. Рівно-ж, коли надійшла вість про смерть поета Якова Щоголева, віддав видїл честь єго памяти на своїм засїданю.

Відтак треба згадати, що видїл вислав д-ру І. Франкови, з нагоди сьвяткованя ювілею 25-лїтньої лїтературної і наукової єго дїяльности, привітне письмо і призначив єму 200 злр. на дарунок.

Дальш видїл складав через своїх делеґатів доброжеланя і чувства преданности так в день уродин Єго Милости цїсаря Австриї, як і 2. н. с. грудня 1898. р., яко в 50-лїтнїй ювілей вступленя Єго Милости на австрийський престол.

Не можна мовчанєм поминути і отсих подій: На запитанє Видїлу краєвого в справі заснованя музею для історії культури відповів видїл, що, як би мав сей музей заснувати-сь при котрій інституциї, то Товариство наше уважало-б найвідповіднїйшим, аби музей для східньої Галичини заснувати при нїм; як би-ж мав заснувати-сь осібний музей, то треба-б єго подїлити на секциї для східньої й західньої Галичини, і першу з них віддати під управу етноґрафічної комісиї Товариства.

Дальше на запросини Видїлу краєвого, аби Товариство вислало делеґата до анкети для реформи середнїх шкіл, виделеґував видїл д. дир. Борковського.

Вкінци ще одна справа: Видїл — по нарадї всїх трьох секций — вислав меморандум до Мінїстерства просьвіти в справі отвореня руських катедр на поодиноких видїлах львівського унїверситету.

Треба далї з натиском піднести, що наше Товариство чимраз більше будить інтерес поміж українсько-руською суспільностию в Галичинї, Буковинї і Українї і з'єднує собі симпатиї. Доказом сего численні дари, насилані Товариству. Крім дарів грошевих, повисше поданих, надіслано ще отсї: Ос. Кокуревич з Плазова — 5 книжок по митрополитї Яхимовичу; о. Д. Йосифович — устав братства при Ярчевській церкві з кінця XVIII. в.; сов. Т. Ревакович зі Львова — 95 томів комплєтів ріжних часописий; д. Кибальчич з Лубен — три оригінальні листи Шевченка; Е. С. з К. — „Енеїду"

Котляревського з 1798. р.; О. Бородай — 8 рідких книжок; о. Стадник з Дичкова — хрестик артистичної роботи; різьблений в дереві Вол. Ванчицький — давні монети; А. Собко з Беневої — писане евангеліє; Юліян Левицький — друки і документи дотикаючі 1848. р.; комітет ювілейний — портрет д-ра Франка, й ин.

Нових членів до Товариства приняв виділ в минувшім році 32, з тих 5 з України а 2 з Буковини.

Іл. Кокорудз,
секретар.

Справоздане касове по конець р. 1898.

Приходи товариства до 31/12 1898.

1) Позісталість касова	7034·02
2) запомога сойму і мініїстерства	5500·00
3) дари і проценти	528·29
4) членські вкладки	720·47
5) продані книжки	2865·80
6) виконані роботи	38567·62
Разом . . .	55216·20

Розходи до 31/12 1898.

1) Розхід друкарні	33199·67
2) ремунерациї редакторам і співробітникам . .	4643·49
3) закупно книжок	1659·88
4) кавция в суді	200·00
5) оправа видавництв	609·78
6) машина до перетинаня	310·00
7) стипендиї і дари	904·00
8) чинш за хату за р. 1898 і дальші 5 років . .	8843·34
9) дрібні видатки товариства і друкарні . . .	3518·78
Разом . . .	53888·94

1897.	Актива товариства.	1898
7034·02	готівки в касі	1327·26
16277·07	вартість інвентаря	17045·45
9800·00	дебітори	9850·00
31515·83	запас накладів	34703·33
2000·00	запас паперу	1700·00
50·00	запас фарби	50·00
100·00	вадія	300·00
	заплачений чинш наперед	7245·00
66776·92		72221·04

Пасива товариства.

7655·27	кредитори паперу	8210·65
	кредитори черенок	777·92
152·60	кредитори фарби	197·60
100·00	кредитори нафти	93·58
	залеглий податок	300·00
7907·87		9579·75

Зіставленє маєтку:

66776·92	Активи	72221·04
7907·87	Пасиви	9579·75
58869·05	Стан маєтку	62641·29

Обрахунок при купні дому на дни 1/10 1898.

Каменицю при улици Чарнецкого ч. 26, що складає ся з двох домів закуплено за суму . . . . 120.000·— зр.

До 1/1 1899: 1) заплачено на се суму	41.096·26	зр.
2) заінтабульовано в стані довжнім	10.000·—	„
3) перенято довг банку краєвого на суму	68.903·74	„
Разом	120,000·—	зр.

Обрахунок „Літературно-наукового Вістника 1898 р.

Доходу з передплати вплинуло до 31/XII. 1898	5871·88
Розхід: За друк і папір заплачено	3048·85
а лишило ся на рахунок 1899 р. 16·15 злр.	
плата двом редакторам й иньші ремунерациї	2061·00
адміністрация	60·00
експедиция і почта	229·00
клїші	50·73
оправа	357·66
дрібні видатки	64·64
Разом	5871·88

Передплатників всього було 891, з того заграничних 123, цїлу передплату заплатило 543, друковало ся Вістника з початку 1000, від V-ої книжки 1100 (до них долучені передруки статей, розпочатих друком в попереднїх книжках), бо запас перших книжок вичерпав ся уже за кілька місяців. Чистий зиск Вістника складає ся з запасів журнала і з тої сперанди від несповна заплачених передплат, яка лишаєть ся на 1899 р.

К. Паньківський,
адміністратор.

Видання, що почали приходити до бібліотеки Товариства в 1898 р.

L' Anthropologie, Paris.

Архивъ біологическихъ наукъ изд. Имп. Институтомъ экспериментальной медицины.

Archiv für experimentelle Pathologie u. Pharmakologie. Red. von Dr. B. Naunyn u. Dr. O. Schmiedeberg. Leipzig.

Aus fremden Zungen. Stuttgart u. Leipzig.

Вѣстникъ Археологіи и Исторіи, изд. Археологическимъ Институтомъ. Спб.

Včstník československich museí a spolků archaeologických, red. Kl. Čermak, v Časlavi.

Věstník Narodopisného Musea Československého. Praha.

Věstník Slovanských Starožitností. Vydává Dr. L. Niederle, Praha.

Das litterarische Echo. Halbmonatsschrift für Litteraturfreunde. Berlin.

Древности. Труды Архсограф. Коммиссіи Моск. Археог. Общ.

Древности. Труды Славянской Коммиссіи Моск. Археог. Общ.

Жизнь, лит., науч. и полит. журналъ. Спб.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Спб.

Извѣстія Физико математическаго Общ. при Казанскомъ Унив.

Книжный Вѣстникъ. Спб.

Kosmos, czasop. Polskiego Tow. Przyrodników im. Kopernika. Lwów.

Ljetopis Jugoslavenske Akademie. U Zagrebu.

Przegląd Lekarski, Kraków.

Przegląd Powszechny. Kraków.

Русскій Медицинскій Вѣстникъ. Спб.

Сборникъ Археологическаго Института. Спб.

Sbornik Jednoty Českých Mathematiků v Praze. Praha.

Sitzungsberichte der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Classe fur Philosophie, Geschichte u. Philol. Prag.

Svenska Landsmalen ock Svenskt Folklif. Uppsala.

Slovanský Přehled. Sbornik statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Praha.

Spisy počtěnych jubilejní cenou král. č. společnosti nauk v Praze.

Труды антропологическаго отдѣла Общ. Любит. естествованія, антропологіи и этнографіи. Москва.

Фармацевтическій Вѣстникъ. Журналъ Россійскаго Фармацевтическаго Общества взаимнаго вспомоществованія. Москва.

Časopis Maćicy Serbskeje.

Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde, red. von M. Haberlandt, Wien.

Поправка: на с. 12 Показчика до XXI—XXVI т. Записок ряд. 3—4 надр.: І. К. — І. Кокорудз, треба: І. К. — І. Копач.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1-20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwińskyj s. 1-34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńsky; 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1-76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwśkyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyi; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniażewič, 1-8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukraïnisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Адреса Товариства: **Львів**, Чарнецкого 26.
Adresse der Gesellschaft: **Lemberg**, Čarnecki-Strasse 26.